

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Nataša Štrucelj

**Travma revščine v romskih naseljih Občine
Metlika**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2019

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Nataša Štrucelj

Travma revščine v romskih naseljih Občine Metlika

Magistrsko delo

Študijski program: Socialno delo z družino

Mentorica: doc. dr. Irena Šumi

Ljubljana, 2019

Travma revščine v romskih naseljih v Občini Metlika
Povzetek magistrskega dela:

Naloga opisuje življenjsko okolje in okoliščine bivanja v romskih naseljih občine Metlika. Zgodovinski položaj Romov v Evropi in Sloveniji zaznamujejo stigmatizacija, marginalizacija, stereotipizacija in socialno izključevanje. To se odraža v neurejenem socialnoekonomskem položaju, nizki ravni izobrazbe, odvisnosti od socialnih transferjev, brezposelnosti, predvsem pa v pomanjkanju učinkovitega dialoga med romsko skupnostjo in večinskim prebivalstvom, ki je posledica etnične meje. Romi so pogosto etnizirani, patologizirani in obravnavani kot drugačni in manjvredni, krivdo za njihov položaj pa se pripisuje izključno njim samim.

V teoretičnem delu je predstavljen opis pravnoformalnega statusa ter okoliščin bivanja Romov v Sloveniji in Beli krajini. V nadaljevanju je opisana struktura predsodkov in stereotipov o Romih, ki v družbi ustvarjajo in krepijo etično mejo, ter odklonilen odnos večine do Romov. Teoretični del se zaključi s podrobnejšim pregledom segmentov socialne izključenosti Romov.

V raziskovalnem delu naloge je na podlagi terenskih dnevnikov, ki so nastajali med etnografskim terenskim delom, orisano vsakodnevno življenje ljudi, ki živijo v romskih naseljih na področju Metlike. Skozi izbrane tematike so predstavljeni načini, kako sogovorniki dojemajo svojo lastno situacijo in družbeni položaj, predvsem v odnosu do ustanov večinske družbe.

Rezultati raziskave kažejo, da romska skupnost danes še vedno živi v začaranem krogu revščine, kar pomeni, da se rodijo in socializirajo v revščino, iz katere se večini ne bo uspelo prebiti. Nepoznavanje njihovega življenja, odsotnost strokovnosti pri številnih »strokovnjakih«, ki se ukvarjajo s problemom Romov, in prisotnost rasističnih ideologij, odnosov in praks pa le še krepijo brezizhodnost njihovega položaja. Za občuten napredek je potrebno predvsem mladim Romom nameniti več sredstev, časa in pozornosti, da pridobijo veščine, znanja in sposobnosti, s katerimi se lahko soočijo z večinsko družbo, si pridobijo sredstva, da se prebijejo iz začaranega kroga revščine in pobegnejo iz skupnosti kot neizbežnega življenjskega okolja, in dosežejo boljši položaj, s tem ko se povzpnejo po družbeni lestvici znotraj večinske družbe. Nujno je, da je prehod med generacijami olajšan, saj se s tem prekine začarani krog medgeneracijske revščine in travme.

Ključne besede: Romi in Rominje, socialna izključenost, etnični konflikt, rasizem, travma revščine

Trauma as Result of Poverty in Roma Settlements in Metlika Municipality

Graduation Thesis Abstract:

This master's thesis describes the living environment and circumstances of dwelling in the Roma settlements in the municipality of Metlika. The historical situation of the Roma people in Europe and in Slovenia is marked by stigmatisation, marginalisation, stereotyping and social exclusion. This results in a low socioeconomic status, low level of education, unemployment, dependence on social transfers, and especially in the lack of an efficient dialogue between the Roma communities and the majority population as the result of the ethnic boundary. The Roma people are often ethnicised, pathologised and considered different and inferior and exclusively responsible for their situation.

In the theoretical part, a description of the legal status and the life of the Roma people in Slovenia and in the Bela Krajina region are laid out. Next, the structure of prejudices and stereotypes about the Roma people that are creating and fortifying the ethnic boundary is explained, as is the aversive attitude of the majority society towards the Roma people. The chapter concludes with a more detailed overview of the areas of social exclusion of the Roma people.

Based on the field diaries kept during ethnographic fieldwork, the empirical part of the thesis outlines everyday lives of the people living in the Roma settlements in the area of Metlika. Through a selection of key topics, the ways in which the collocutors perceive their own situation and social status, especially in relation to the institutions of the majority society, is outlined.

The results of the research determinedly show that the Roma people continue to live stranded in the vicious circle of poverty: they are born and are socialised into poverty, and most of them will be unable to break out from it. Poor understanding of their life, the lack of expertise on the part of various »experts« that deal with the »Roma problem«, and the persistence of racist ideologies, attitudes and practices aggravate their situation. In order to achieve significant progress, particularly the young Roma people need be given more means, time and attention so they can acquire skills, knowledge and abilities to cope with the larger society, build up resources to break free from the vicious circle, the possibility of leaving the »community« as the inescapable living environment included, and achieve the position by climbing the social ladder within the majority society. It is imperative that such a transition between generations is facilitated, the intergenerational poverty and trauma thereof interrupted.

Keywords: Roma people, social exclusion, ethnic conflict, racism, trauma of poverty

Vsebina

1.	Uvod: pravnoformalni status Romov v Sloveniji	1
1.1.	Zakoni, ki regulirajo položaj romske skupnosti v Sloveniji	5
2.	Okoliščine bivanja Romov v Sloveniji in v Beli krajini	6
2.1.	Belokranjski Romi	8
2.2.	Predsodki in stereotipi: anatomija etničnega konflikta	10
2.3.	Področja socialne izključenosti Romov	15
2.4.	Bivanjske razmere in revščina: travma revščine	17
2.5.	Izobraževalni sistem	20
2.6.	Zaposlovanje in trg dela	23
2.7.	Zdravstveno varstvo	28
2.8.	Politična participacija Romov v praksi	31
2.9.	Etnizacija in patologizacija Romov v praksi: rasistična označenost	34
2.10.	Romi v izobraževalnem sistemu	36
3.	Zastavitev problema, raziskovalna vprašanja in cilji raziskave	41
3.1.	Metodologija	41
4.	Etnografija	45
4.1.	Bivanjske okoliščine	46
4.2.	Povezanost in socialne mreže	49
4.3.	Vrtec in šola	51
4.4.	Sredstva in viri za preživljanje	55
4.5.	Življenjski slog	58
5.	Sklep	61
5.1.	Izsledki raziskave	61
5.2.	Predlogi in priporočila	67
6.	Seznam virov	69
7.	Priloge	75
7.1.	Priloga A: Število Romov in Rominj v Občini Metlika	75
7.2.	Priloga B: Romski otroci v OŠ Podzemelj v letu 2018/2019	76
7.3.	Priloga C: Romski otroci v OŠ Metlika v letu 2018/2019	77
7.4.	Priloga Č: Romski otroci v Podružnični šoli Suhor v letu 2018/2019	78

Kazalo preglednic

Preglednica 1: Šifrant sogovornikov in sogovornic	43
Preglednica 2: Pregled Romov po starosti in kraju bivanja.....	75
Preglednica 3: Podatki učne uspešnosti romskih otrok v Osnovni šoli Podzemelj	76
Preglednica 4: Podatki učne uspešnosti romskih otrok v Osnovni šoli Metlika	77
Preglednica 5: Podatki učne uspešnosti romskih otrok v Podružnični šoli Suhor.....	78

1. Uvod: pravnoformalni status Romov v Sloveniji

Prisotnost Romov v Sloveniji odpira prostor za družbene in politične diskurze, ki se velikokrat interpretirajo skozi ostre razprave z elementi diskriminacije, segregacije, stigmatizacije in rasizma, navedeno pa posledično proizvaja in ohranja nestrpnost, netoleranco, zavračanje in šikaniranje večinske družbe do romske populacije. Simptomi te situacije so zelo povezani z ustavnopravnim statusom romske skupnosti v Sloveniji, in tudi tradicionalnim pomislekom, paradoksalno, s strani tistih, ki želijo, da se Romi prilagodijo družbeno sprejetim normam in predstavam o "normalnem".

Migracije in globalizacijski procesi v sodobnih družbah močno učinkujejo na preoblikovanje manjšinske specifičnosti ter odnosa večina – manjšina. Proces modernizacije postavlja manjšine pred dilemo, ali naj se bolj integrirajo v sodobno večinsko družbo, ali naj se osredotočijo na lastne tradicionalne skupinske prakse (Štrukelj, 1994, str. 90). V takem položaju živi tudi romska skupnost v Sloveniji, pri čemer je na izhodiščih multikulturalizma priznan in cenjen obstoj raznolikosti, vendar je po drugi strani romska skupnost izolirana, marginalizirana in segregirana od večinskega prebivalstva. Kljub vztrajnemu prizadevanju, vsaj v teoretskih izhodiščih, po integraciji romske skupnosti v večinsko družbo se ji slednja preprečuje. Problematika diskriminacije in neenakega obravnavanja romske skupnosti je vidna tako na področju vzgoje in izobraževanja, politike zaposlitvenih možnosti, področju zdravstvenega in socialnega varstva in političnega udejstvovanja, kjer so Romi obravnavani kot ovira.

Po maju 2004 so Romi postali najštevilčnejša manjšina v Evropski uniji, ki jim nekatere države že priznavajo status narodne ali etnične manjšine (Avstrija, Madžarska, Črna gora, Češka, Slovaška, Srbija, Švedska, Poljska in od leta 2007 Slovenija). Takšna ureditev jim zagotavlja možnost izražanja in razvoja lastnih tradicij in kulturnih praks ter aktivne politične participacije na lokalnih in nacionalni ravni (Klopčič, 2011). Ene od temeljnih zahtev in hkrati sestavni del pluralistične in demokratične družbe so spoštovanje etnične, jezikovne in kulturne identitete pripadnikov manjšin, ustvarjanje ozračja strpnosti in ureditev take zakonske podlage, da bo manjšina lahko uspešno integrirala v večinsko družbo. Svet Evrope je leta 2002 sprejel Priporočilo o pravnem statusu Romov v Evropi (Klopčič, 2006), kjer med drugim priporoča državam, naj v notranji ureditvi priznajo romskim skupnostim status manjšine. Sicer služi kot priporočilo za nadaljnje urejanje položaja te manjšine, vendar ni pravno zavezujoče.

Na podlagi evidence slovenskega Statističnega urada se je leta 2002, ob zadnjem popisu prebivalstva v Sloveniji, za pripadnike romske skupnosti opredelilo 3.246 oseb, narodno opredeljenih kot Madžarov je bilo 6.243 oseb, Italijanov pa 2.258. Pravno pa Romi, kljub svoji številčnosti, niso izenačeni z drugima dvema ustavno zaščenima narodnostnima manjšinama. Po neuradnih ocenah različnih institucij v Sloveniji živi od 7.000 do 12.000 Romov (Klopčič, 2012). Urh (2009) pa je leta 2008 s pomočjo podatkov s centrov za socialno delo ugotovila, da v Sloveniji živi več kot 10.000 Romov.

Romi in Rominje so v Sloveniji le zakonsko zaščiteni, kar pomeni, da jim pripada manjši obseg pravic, kot to velja z ustavo priznanima etničnima manjšinama, "narodnima skupnostima" Italijanov in Madžarov. Etnične manjšine so zgodovinski tip organiziranosti, ki se oblikuje na podlagi etnične mejnosti; ta je v ljudski teoretizaciji (kamor spadajo tudi pravne ureditve) dojeta kot globoko zgodovinska, torej kot naravna, neodpravljiva in neprehodna (Šumi, 2000, str. 34). Etnična identiteta je zgolj ena od družbenih klasifikacij, ki določa človekov položaj v družbi (Urh, 2012). Marginalizirane etnične skupine (denimo Romi) se organizirajo na podlagi etničnosti in zase zahtevajo posebne pravice. Vendar ne glede na morebitno kratkotrajno rešitev ta politika deluje prav na tistih principih, ki v prvem koraku sploh povzročijo izključenost, hkrati pa krepijo kolektivno represijo znotraj posameznik skupin (Močnik, 2006, str. 29-30; v: Pureber, 2012, str. 64). Čeprav 14. člen¹ Ustave RS ureja zaščito in vsakomur zagotavlja enake pravice in svoboščine, etničnost (Urh, 2012, str. 25) odločilno določa položaj Romov v družbi, saj prevlada nad vsemi drugimi osebnimi identitetami, spretnostmi, sposobnostmi, znanjem, željami.

Začetki urejanja pravnega položaja pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji segajo v leto 1989, ko je bila z ustavnimi amandmaji sprejeta določba, naj se pravni položaj Romov uredi z zakonom. Štiri leta kasneje je vlada sprejela program ukrepov za pomoč Romom v Sloveniji, ki je bil usmerjen predvsem v urejanje življenjskih razmer, zaposlovanje in izobraževanje. Leta 1999 je Vlada ministrstvom naložila, da morajo sodelovati z lokalnimi oblastmi in vzpostaviti dialog z občinami. Ob ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin Sveta Evrope je Slovenija navedla, da jo bo uporabljala tudi za romsko skupnost. Slovenija se je prav tako zavezala, da bo nekatere določbe Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih uporabljala tudi za romski jezik (Obreza, 2004).

¹ V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino.

Pravna podlaga za urejanja položaja romske skupnosti v Sloveniji je določena v 65. členu Ustave RS,² s katerim jo priznava za etnično skupino. Pravzaprav pa gre za pozitivno diskriminacijo, saj zakonodajalca pooblašča, da uredi tudi posebne pravice. Kljub temu, da iz tega izhaja pravni temelj za zaščito, je tukaj vidno jasno sporočilo, da Romov ni mogoče enačiti s položajem avtohtone madžarske in italijanske narodne skupnosti v Sloveniji. Zgoraj naveden pravni temelj romsko skupnost postavlja v manj ugoden začetni položaj. Janko Spreizer (2004) navaja, da pred letom 1989 ni opaziti političnega razmejevanja med "avtohtonimi" in "neavtohtonimi" Romi znotraj pravnih kategorizacij, vendar je romološki diskurz že izrisal nedvoumno razlikovanje med "našimi" in "drugimi".³ Šumi in Josipovič (2008, str. 98 - 102) pa ugotavljata, da ustava v zvezi z Romi ne omenja avtohtonosti. Pred sprejetjem Zakona o romski skupnosti je ta razprava ponovno postala jedrna dilema: ali naj se zakon nanaša le na "avtohtone"⁴ Rome, ali na vse Rome? Obveljal je avtohtonizem. Zakon, ki uveljavlja ustavno načelo enakosti vseh, bi moral zaščititi vse državljane in prebivalce, ki so Romi:

'V pravnem urejanju v praksi se v nekaterih segmentih varstva diferencirano obravnava pravno varstvo za avtohtone in neavtohtone Rome v Sloveniji. Gre predvsem za področja politične participacije Romov in institucionalnega sodelovanja predstavnikov romske skupnosti, ki je vezano na območje tradicionalne poselitve. Medtem ko na drugi pomembnih področjih socialnega vključevanja, kot je zagotavljanje socialne varnosti, zaposlovanje in izobraževanje, [...] ni razlikovanja med položajem in obsegom pravic avtohtonih in neavtohtonih Romov' (Klopčič, 2012, str. 65-66).

Ustava RS romski skupnosti sicer priznava poseben položaj, vendar skupnost ni priznana kot avtohtona narodna manjšina. Pojem avtohtonost ni nikjer dokončno definiran, čeprav je ustavna kategorija; vendar ga niti Ustavno sodišče v več judikatih ni uspelo definirati (prim.

² "Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon".

³ Pojem "drugačnosti" se v resnici uporablja kot sinonim za "drugega". Tisti, ki utemeljuje lastno identiteto z govorom o "drugačnih", v resnici drugega izključi in simbolno vzpostavi hierarhično razmerje, ali pa ohranja že obstoječo strukturno neenakost (Zaviršek, 2010, str. 86)

⁴ Pomen izraza "avtohton" ni nikjer definiran, in breme takega definiranja – zlasti z vidika rekrutacije članstva take "avtohtone" skupnosti, ki ima v slovenskem pravnem redu dvojno volilno pravico – prelaga na ramena "samoupravnih narodnih skupnosti" samih, kar pa Romi v Sloveniji niso (Šumi, Josipovič, 2008, str. 94).

Šumi, Janko Spreizer, 2011, str. 110). Ustava romski skupnosti ne priznava posebnih pravic, temveč zakonodajalcu naloži, da z zakonom uredi njihov položaj. Državni zbor RS je leta 2007 sprejel Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1). Po tem zakonu mora Republika Slovenija ustvarjati pogoje za vključevanje pripadnikov romske skupnosti v sistem vzgoje in izobraževanja, na trg dela, skrbeti za razvoj romskega jezika, skrbeti za izboljšanje bivalni razmer, opredeljuje pa tudi naloge državnih organov in organov samoupravnih lokalnih skupnosti pri uresničevanju in financiranju posebnih pravic. Določbe o posameznih segmentih zaščite so urejene v področnih zakonih⁵.

Komac (2007) je v času po sprejetju zakona kritično vrednotil, da Zakon o romski skupnosti v Sloveniji Romom ne ponuja kaj dosti, kajti na nobenem področju urejanja in razvoja romske skupnosti ni nakazal rešitev, ki bi bile ključne za reševanje problematike. Dodaja, da bi bilo potrebno govoriti o pravici do izobraževanja, zdravja, primerne bivališča, kulture itd. Predlagatelji zakona pa so urejanje problematike prepustili področni zakonodaji. Napredek vidi v določitvi vsebine oziroma elementov pozitivne diskriminacije na posamezna področja. Tudi Sardeličeva (2010) opozarja na vsaj dve problematični točki ob razpravi uveljavitve Zakona in sicer, da so Romi obravnavani kot "problematika," in raba diskurza "multikulturalizma", ki manjšino postavlja v neugoden položaj. In tako so Romi spet obravnavani kot problematična kulturna skupnost, saj se niso pripravljene ukloniti vrednotam večinske kulture.

Poleg Zakona o romski skupnosti in ostalih področnih zakonov za varstvo romske manjšine je skrb za izboljšanje položaja romske skupnosti vključena v številne programe, resolucije in strategije: v Nacionalni program ukrepov za Rome za obdobje 2017 – 2021 s predvidenimi ukrepi tesnejšega povezovanja državne ravni z lokalno, kar je kot prednostno prepoznala tudi romska skupnost; v Strategijo vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji 2004 (z dopolnilom 2011) za uspešnejše vključevanje romskih otrok v sistem vzgoje in izobraževanja; v projektu Nacionalna platforma za Rome s ciljem spodbujati in okrepiti čezmejno, nacionalno in lokalno sodelovanje ter dialog s pripadniki romske skupnosti.

⁵ Zakon o lokalni samoupravi, Zakon o lokalnih volitvah, Zakon o evidenci volilne pravice, Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, Zakon o vrtcih, Zakon o osnovni šoli, Zakon o medijih, Zakon o knjižničarstvu, Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo, Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, Zakon o Radioteleviziji Slovenija, Zakon o financiranju občin, Zakon o varstvu kulturne dediščine in Kazenski zakonik Republike Slovenije (Klopčič, 2012).

1.1. Zakoni, ki regulirajo položaj romske skupnosti v Sloveniji

Ustava Republike Slovenije (URS). Ur.l. RS št. 33/91-I.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o urejanju trga dela (ZUTD-D) (2017). Ur. l. RS 55/2017.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o socialnem varstvu (2019). Ur. l. RS 28/2019.

Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1). Ur. l. RS 33/2007.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi (ZLS-S). (2018). Ur. l. RS 30/2018.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o osnovni šoli (ZOsn-I). Ur. l. RS 63/2013

2. Okoliščine bivanja Romov v Sloveniji in v Beli krajini

Pripadniki romske skupnosti kot marginalizirana družbena skupina v Sloveniji večinoma živijo v strnjenih obrobni prostorih, razločenih od večinskega prebivalstva. Romska naselja kot posledica marginalizacije s strani večinske družbe veljajo za naselja z mnogoterimi razvojnimi zaostanki tako z vidika infrastrukture, legalizacije objektov kot tudi neurejenih bivališč. Proces in potek urejanja ter izboljševanja bivalnega standarda romskega naselitvenega prostora pa mora vsebovati skrbno načrtovano ureditev, vzpostavitev državnih in lokalnih regulativ, nazadnje pa tudi pregled potencialov, ki jih imajo romska naselja.

Romska manjšina je eden od temeljev slovenske nacionalne, medkulturne družbe. Pri nas se Romi delijo na Prekmurske Rome, ki so največja skupina, na Dolenjske in pa na Gorenjske Rome in Sinté⁶. Strnjeno pa živijo v večjih slovenskih mestih kot so Ljubljana, Maribor, Velenje, Jesenice in Radovljica; na teh lokacijah bivajo številni Romi, ki jim slovenski zaščitni zakon ne priznava "avtohtonosti", ker so se večinoma v zadnjih desetletjih priselili predvsem iz drugih prostorov bivše Jugoslavije. Med njimi obstajajo znatne kulturne in jezikovne razlike, neenako urejene bivanjske razmere ter razlike v socialnem položaju ter integriranosti v večinsko družbo. Za občuten napredek v smislu vključevanja romske skupnosti v slovensko družbo potrebujemo temeljit miselni premik, veliko mero strpnosti, spoznanje, da nas kulturne razlike bogatijo, in politično voljo za usmerjenost v pravičnejšo družbo.

V Sloveniji so Romi kot prostorsko razpršena skupnost oblikovali celo vrsto t.i. "romskih naselij". Pavla Štrukelj v svoji klasični monografiji omenja 60 romskih naselij in zaselkov v 17 občinah v Prekmurju, 56 naselij v 13 občinah na Dolenjskem in v Beli krajini, ter 8 zaselkov Sintov na Gorenjskem (Štrukelj, 2004, str. 303-309). V Sloveniji življenjski prostor Romov še ni dokončno izoblikovan, nekateri se pogosto selijo, se vračajo nazaj, oblikujejo se nova naselja, spet druga se zmanjšujejo. Romska naselja (Zupančič, 2007, str. 225) se regionalno vežejo predvsem na subpanonski predel Slovenije: Bela krajina, Dolenjska s Posavjem in Prekmurje, drugod jih je manj. Bivalne razmere Romov v Sloveniji po predlogu vidnega romskega politika Jožka Horvata Muca razvrstimo v tri skupine: v prvo skupino bi

⁶ Vsaka skupina ima svoje narečje. Dolenjska skupina je prinesla v naše kraje narečja hrvaških Romov, gorenjska narečja avstrijskih Sintov in prekmurska narečja madžarskih Romov. Belokranjski Romi spadajo v novomeško skupino Brajdičev, ki govorijo »najpreprostejši romski jezik« (Horvat Muc, 2011: 95 – 96).

lahko šteli Rome, ki dosegajo visoko stopnjo kvalitete bivanja (živijo v urbanem naselju, stanovanjskem bloku, v najemnih stanovanjih ali v lastnih zidanih hišah izven romskih naselij), v drugo Rome z nižjo stopnjo kvalitete bivanja, ki živijo v strnjenih romskih naseljih, v tretjo pa Rome z najnižjo stopnjo kvalitete bivanja (izolirana naselja, bivalni prostori temni, vlažni, higiensko zanemarjeni; prim. Horvat Muc, 2003).

Štrukljeva (2004, str. 93 - 109) je v svojem dolgoletnem etnološkem raziskovanju⁷ preučevala tudi romski življenjski prostor. Avtorica trdi, da lahko za romska naselja rečemo, da so mlajšega nastanka. Velika naselja so se v Prekmurju začela oblikovati z začetki v 19. stoletju; eno prvih je nastalo na ozemlju vasi Černelavci, večje transformacije pa so se začele pojavljati v 20. stoletju, ki so spremenile način življenja podeželskega prebivalstva. Že zgodaj so se Romi začeli naseljevati ločeno od etnično slovenskega prebivalstva, in tako so romska naselja postala izolati, poseben segment naselbinske pokrajine v Sloveniji. Naselja romskih družin v Sloveniji se navadno razprostirajo na koncu kmečkih vasi, na gmajnah, na robu gozda, na neobljudenih krajih, praviloma so ločena od naselij etnično slovenskega oz. večinskega prebivalstva. Na vizualno drugačnost romskih naselij v Prekmurju sta na podlagi svojega raziskovanja opozorila tudi Josipovič in Repolusk (2003, str. 148): "So precej kompaktnejša, imajo manjše hiše, gradnja je pretežno manj kvalitetna, vendar se postopno izboljšuje. Značilne so manjše ohišnice in manjše število spreminjajočih se objektov". Pri zaposlenih Romi pa opazata prostorsko razslojevanje in tvorbo četrti na mikronivoju, pri čemer se te pomikajo na "obrobje" ali pa se celo izselijo iz tradicionalne sredine.

Romi so se praviloma naseljevali tam, kjer je bil pač prostor. Neupravičena prisvojitve zemlje je pri lastnikih povzročila jezo in upor. Zaradi nagle demografske rasti v osemdesetih letih 20. stoletja in ob hkratnih sporih znotraj romskih skupnosti so se začela tvoriti nova naselja. Naselja so se oblikovala v bližini večjih krajev, odlagališč odpadkov, v bližini vodnih virov, v izpraznjenih stalnih ali začasnih bivališčih, npr. v kočevarskih vaseh, ipd. Poseben problem pa je v nastajanju novih naselij na črno (Zupančič, 2007). Zakaj govorimo, da velika večina Romov živi v hudi revščini, segregaciji in zapostavljenosti? Nekatera romska naselja v Sloveniji so legalizirana, v večji meri pa ne, kar je problem, ki bi ga bilo nujno urediti s celostno legalizacijo. Po videzu ustrezajo ameriškim slumom ali getom, s pomanjkljivo ali neurejeno ustrezno infrastrukturo, brez vrtcev, trgovin, urejenih igrišč itd.

⁷ Gradivo za avtoričino etnološko obdelavo v delu *Tisočletne podobe nemirnih nomadov* je bilo zbrano v letih 1964 - 1975, v 90. letih 20. stoletja, in v letu 2003. – Naslov sugerira romski nomadizem, ki je kajpada tipični primer anticiganizma, ki je dandanes temeljito revidiran.

2.1. Belokranjski Romi

Pripadniki romske skupnosti so v Beli krajini, ki meji na Hrvaško, naseljeni v občini Črnomelj, Metlika in Semič. Njihova naselja so najbolj poznana po “problematiki”, kjer se še vedno spopadajo z eksistencialnimi problemi. V Beli krajini, kjer živijo avtohtoni Romi, za največje romsko naselje veljajo Lokve pri Črnomlju, ki se je začelo razvijati v 20. stoletju. Romski domovi so gručasto razporejeni na obeh straneh ceste proti Semiču. Hiše so strnjeno postavljene po priimkih, to pomeni, da se mlajši rodovi naseljujejo v krogu svoje izvirne družine. Nekatero hiše so zidane, druge pa preprostejše lesene, tudi barake in lesene kmečke hiše, ki so jih od nekod pripeljali. Naselje se je skozi leta vizualno in razvojno zelo očitno spreminjalo, temu je botrovalo dovoljenje občinske skupščine, ki je dala na voljo gozdno parcelo in dovoljenje za naselitev romskih družin.

Romska skupnost v Beli krajini se je pretežno naselila na obrobje mest in vasi, v bližino gozdov, ponekod z redkimi izjemami družin, ki si so dom uredile v središčnih mestih. V občini Črnomelj so štiri romska naselja: Lokve, Kanižarica, Čudno selo in Ručetna vas, nekaj Romov pa živi tudi v stanovanjskih blokiih v središču mesta. Največji problem predstavljajo ilegalne gradnje. V občini Semič Romi živijo v legaliziranem naselju Sovinek, med domačini poznan tudi kot “Štiri roke” na obrobju vasi Vrčice, Blatnik, Srednja vas, Črmošnjice, in manjši delež v centru mesta. V teh naseljih veliko težavo predstavljajo neustrezno deponirani kosovni odpadki (Devetak, 2013). Po ocenah črnomaljskega centra za socialno delo v občini Črnomelj in Semič živi skupno približno 780 pripadnikov romske skupnosti.

V občini Metlika po neuradnih podatkih v strnjenih romskih naseljih živi okrog 400 Romov.⁸ Natančno število je težko določiti, saj se večina nikjer ni posebej opredelila za Rome, je tudi nekaj družin, ki se pogosto selijo, v letu 2019 pa se beleži tudi nekaj več novih priseljenih družin v romska naselja občine Metlika. Pripadniki romske skupnosti so naseljeni v vaseh Rosalnice (Boriha), Svržaki, Križevska vas (Gavgenhrib), Gradac in Dolnje Dobravice. Nekatero romske družine bivajo tudi v manjših vaseh kot so Dole pri Suhorju, Krmačina, Brezovica pri Metliki, in tudi v socialnih stanovanjih v centru Metlike. Vsa zgoraj navedena romska naselja so postavljena v bližini gozda, relativno blizu večjega naselja.

Prostorsko največje in najštevilčnejše naseljene so Rosalnice, ki so nastale s črno gradnjo; danes tam živi okrog 161 Romov. Živijo predvsem v manjših, zidanih hišah, drugi v barakah,

⁸ Število je določeno na podlagi osebne evidence v okviru etnografskega raziskovanja romskih naselij v občini Metlika. Glej prilogo 1.

kontejnerjih ali kamp prikolicah, ki so jih postavili na zemljišča zasebnih lastnikov oziroma na tista, ki so občinska ali cerkvena last. Nekatere družine imajo urejene sanitarije, druge pa imajo v najemu prenosne wc kabine. Naselje ima urejen dostop do vode, elektriko so tisti z zidanimi hišami pridobili leta 2006, ostali pa so si jo sami na črno priključili. Romi za svoje objekte nimajo gradbenih dovoljenj, posledično so vsi prijavljeni z istim naslovom in z isto hišno številko. Hiše so večinoma slabo opremljene, nedokončane, brez izolacije, prebivalci večkrat potožijo čez vlago in plesen. Pot do njihovih bivališč je makadamska, ponekod utrjena samo z zemljo, kar ob močnem deževju postane težava, še posebej na tistih mestih, ki se strmo vzpenjajo v hrib. Poleg tega je problem tudi neurejena kanalizacija in odvoz smeti ter razparcelacija.

Romsko naselje Svržaki leži tik ob glavni cesti na eni strani in zraven gozda na drugi. V njem trenutno živi 69 Romov. Hiše so zidane, z izjemo ene, ki je lesena, in druge, en dom pa je kontejner. Samo ena hiša je legalno postavljena in ima tudi hišno številko. Vse hiše imajo elektriko, letos pa vsem uredili dostop do pitne vode. Celostna podoba naselja se precej razlikuje od tistega v Rosalnicah. Hiše so urejene, s fasadami, notranjost domov je bogato opremljena, okolica hiš asfaltirana ali tlakovana. Naselje izstopa tudi po tem, da je nekaj pripadnikov zaposlenih, drugi pa imajo svojo obrt.

Romsko naselje Križevska vas šteje 65 prebivalcev; skozenj teče glavna cesta. Ceste so v celoti asfaltirane, vsi prebivalci imajo vodo in elektriko, hiše pa so zgrajene na črno. Hiše, katerih lastniki so zaposleni, so bolj urejene. Samo ena hiša je delno lesena. Nekatere hiše imajo zelenjavne vrtove.

Romsko naselje Dolnje Dobravice je locirano nekoliko odmaknjeno od vasi Dolnje Dobravice, tik ob robu gozda, in šteje 52 ljudi. Hiše so večinoma zidane, ena je lesena, ena družina pa živi v bivalnem kontejnerju. Pot do bivališč je ob močnem deževju problematična, saj je zaradi blata dostop z avtom otežen.

V romskem naselju Gradac pa živi 27 ljudi. Hiše so večinoma zidane, z izjemo enega bivalnega kontejnerja in ene lesene hiše. To naselje iz treh strani obdaja gozd. Vsi domovi so postavljeni na črno, na ozemljih, ki ni last prebivalcev. Nekatere hiše imajo urejeno infrastrukturo, nekatere pa so brez vode in elektrike.

Eden izmed skupnih problematik teh naselij so črne gradnje. V preteklosti, ko so ta naselja obiskali inšpektorji, so ljudje zaradi strahu pred rušenjem množično poizvedovali o postopku odkupa zemljišča in pridobitve dovoljenja. Pred tem bi bilo seveda treba plačati geodetsko službo, ki bi določila meje. V teoriji je zvenelo precej preprosto, v pomoč pa je bilo tudi dejstvo, da so bili ljudje zelo samoiniciativni. A začetna vnema se je poglobila, ko je

postalo jasno, da inšpektorji objektov ne bodo dali porušiti. Postopek, ki je sicer še vedno v teku, upočasnjujejo nesoglasja nekaterih Romov⁹ o dejanskem obsegu njihovih zemljišč.

Ne glede na to, da Zakon o romski skupnosti (2007) določa, da "država in lokalne skupnosti zagotavljajo pogoje za urejanja prostorske problematike romskih naselij in izboljšanje bivalnih razmer pripadnikov romske skupnosti," je prostorsko načrtovanje romskih naselij dejansko prepuščeno občinam. Dobršen del nerešenih vprašanj ostaja povezanih z lastniškimi pravicami, saj jih nekateri še vedno nimajo, posledično pa je večina objektov zgrajena nezakonito. Smisel in nujen prvi korak je legalizacija romskih naselij, ki bo omogočila urejanje gradbene dokumentacije in priključitev na infrastrukturno omrežje.

2.2. Predsodki in stereotipi: anatomija etničnega konflikta

Romska populacija ima v Evropi dolgo zgodovino žrtve rasizma, bila pa je tudi množična žrtev genocida med 2. svetovno vojno. Konec 90. let prejšnjega stoletja se je o tem začelo odkrito govoriti tudi v Sloveniji, pri čemer so se izrisale oblike etnične meje, ki jo določa situacija etničnega konflikta (prim. Šumi 2000: 22): ta je vedno utemeljen v isti zgodovini, ki je razumljena na dva diametralno nasprotujoča si načina, in se v ljudskem, zunajanalitskem pojmovanju racionalizira kot razlika v izvoru, kulturnih praksah, jeziku, načinih življenja itd.

Odnos, ki ga določa etnična meja, se najbolj očitno odraža prepričanju, da so »Romi pač taki«, kar pomeni, da v odnosu z njimi ni mogoče nič spremeniti; in seveda v odkriti nestrpnosti in sovražnosti do njih. Romi so pogosto tarče posmehovanja, diskriminacije in izključevanja. Moji spomini na prvi razred osnovne šole in izkušnje z romskimi otroki, ki so bili tudi moji sošolci, so zelo pozitivne v primerjavi s podobami, ki sem jih bila deležna s strani odraslih v družini in svoji širši okolici. Namreč, velikokrat se je govorilo, češ: "Če ne boš ubogala, te bom odpeljala k Ciganom", "izogibaj se Ciganom, da ne boš dobila bolh" ali pa "zaklepaj vrata, ker bodo prišli Cigani in te bodo vzeli". Spominjam se, kako je tovrsten govor dejansko sprožal strah. Med otroki je bilo slišati veliko opazk kot je "*smrdiš kot cigo*" ali "*umazan si kot cigo*". Kljub takim sporočilom odraslih sama nisem imela takih vtisov: tistimi, s katerimi sem dobesedno skupaj sedela v šolskih klopih, še danes dobro sodelujem v okviru svojih poklicnih zadolžitev.

Stereotipi igrajo odločilno vlogo pri vsakdanji adaptaciji na socialno okolje, obenem pa izkrivljajo realnost, predvsem podobo ljudi, kakršni v resnici so – enkratni, različni,

⁹ V sporu so, ker se ne morejo dogovoriti, komu pripada kolikšen del zemlje; postopek bo zaključen, ko bo geodetska služba dejansko lahko postavila meje.

spremenljivi posamezniki. Stereotipiziranje je proces opisovanja ljudi na osnovi njihove skupinske pripadnosti. Mnogi raziskovalci so namenili posebno pozornost etničnim stereotipom, ki nastanejo z generalizacijo nekih značilnosti in lastnosti, ki so lahko deloma celo točne, na cel narod ali skupine (Ule, 1994, str. 156-158). "Romskost" je definirana s pomočjo stereotipov o njihovi "drugačnosti", pri tem, da pogosto "drugačnost niti ni opredeljena (Urh, 2011, str. 359), ker je utemeljena na predstavi o pradavnem izvoru te drugosti, v globokem vodnjaku časa" (Šumi 2000, str. 191).

O Romih se še vedno širijo številni stereotipi o njihovem domnevnem nomadstvu, o tem, da naj bi bili sposobni zgolj za ljudske glasbenike in plesalce, o njihovi nedelavnosti, o številnih otrocih, neizobraženosti, o izkoriščanju socialnih podpor, o revnih lenutih in bogatih kriminalcih, o umazanosti in neurejenih stanovanjih, ipd. Podoba Roma, ki se ohranja vse do danes je, da utelešajo brezskrbno življenje brez omejitev in prepovedi na tuj račun. Stereotipi o "drugačni kulturi" se racionalizirajo, romantizirajo, predvsem pa zakrivajo dejstvo prevladujoče revščine med Romi: tako npr. rasistični predsodek, da se Romi bojijo vode in mila, nadopolne "kulturni" podatek, po katerem naj bi bila snažnost po romski tradiciji ena od najpomembnejših vrednot, držalo pa naj bi, da je kopanje v kadi tradicionalno prepovedano, kajti to naj bi pomenilo ležanje v lastni umazaniji. Podobno se dejstvo, da je rodnost med romsko populacijo nekaj višja od nacionalnega povprečja, tolmači kot "kulturna" značilnost kljub temu, da je visoka rodnost praktično povsod posledica predvsem revščine. Tudi naj bi se Romi razlikovali od večinskega prebivalstva, saj naj bi svoje otroke učili z zgledom, ne s formalnim učenjem (Žunič Fabjančič, 2012). Stereotipizacija, romantizacija, eksotizacija je seveda povratno tudi način, kako se Rominje in Romi sami samopredstavljajo v stikih z Neromi, ko npr. povedo, da so vedno "na poti", in da ne planirajo svojega vsakdana:

Nikoli se ne ve, kje bom z družino. Sedaj sem tukaj v prikolici, ko mi bo dovolj, se odpeljemo v Ribnico in bomo tam nekaj dni, čez poletje smo tudi v gozdu ali ob Kolpi. Težko me najdete, telefona tudi nimam, ker ga ne rabim (etnografski zapiski, april 2019).

Tak slog življenja je seveda veliko bolj posledica revščine kot kekega "nomadizma"; revščino, socialno izključenost in slab dostop do virov opolnomočenja zaznamuje prav dejstvo, da človek v teh okoliščinah ne more načrtovati svojega časa. Etnična meja se vzpostavi in deluje tako, da izkrivlja optiko s premeščanjem pomena početja "drugega" npr. od revščine v "kulturno drugačnost". Prav stereotipi, ki se nanašajo na higienske možnosti romskih družin, so posebej povedni:

Ko pada dež, imamo okrog hiše vse blatno. Otroci po tem gazijo in ni čudno, da so umazani, še preden pridejo v šolo. Po tem pa jih najprej okopajo. Dala sem svoj podpis ampak sedaj ne želim več, da to delajo, ker mi je otrok povedal, da se mu smeji. Naj nam nekdo pripelje pesek, da ne bo okrog hiše tako in bodo otroci čisti. Bi vi pustili, da vaše otroke kopajo v šoli? (osebna komunikacija, maj 2019).

Vprašanje, ki je gotovo na mestu je, ali taki rituali v šoli potekajo, da se otrokom pomaga pri osnovni higieni, ali pa šola pravzaprav pomaga sebi, da se zakrije "slab vonj" etničnega Drugega:

Včasih kakšen učitelj presodi, da je vonj tako močan, da je že res neznosno in rajši vidi, da romskega učenca ni v razredu, kot pa, da se iz njega norčujejo, ga izolirajo in izključijo. Takrat v dogovoru s starši otroka umijejo in preoblečejo. To naredijo zelo diskretno, da nihče ne opazi. (strokovna služba, osebna komunikacija, julij, 2019).

Mar res nihče ne opazi? Gre za zelo dvomljivo prakso, ki ne samo, da krši otrokovo dostojanstvo, temveč tudi ena od oblik nasilja.

Stereotipna zaznava in kategorizacija nas torej pripeljeta do izkrivljene perspektive, po kateri posameznike iz drugih skupin vidimo in doživljamo kot manj spremenljive in med seboj bolj podobne kot so si podobni člani naše skupine. Stereotipi medskupinske odnose usodno zaznamujejo (Ule 1994, str. 162). Negativni stereotipi se med ljudmi še posebej hitro širijo, ker domnevno prepričljivo in enostavno pojasnjujejo zagledano stanje.

Za razliko od stereotipov so predsodki stališča, ki niso upravičena, argumentirana in preverjena, a jih spremljajo intenzivne emocije in so odporna na spremembe (Rot, 1972, v: Ule, 1994, str. 163). Predsodki so lahko pozitivni ali negativni in se od stereotipov razlikujejo po tem, da imajo močno izraženo emotivno komponento. Socialni psihologi so največ pozornosti posvečali negativnim etničnim in socialnim predsodkom (Ule, 1994). G. W. Allport (1954) je etnični predsodek označil kot "antipatijo, ki sloni na napačnih in togih posplošitvah." Pomembni primeri negativnih etničnih in socialnih predsodkov so antisemitizem, rasizem, predsodki do drugih narodov in narodnostnih manjšin (Ule, 1994, str. 169). V Ameriki opravljena raziskava o tem, kako ljudje razvrščajo različne socialne skupine glede na dimenzije kompetenc in topline je pokazala, da so bili prejemniki denarne in socialne pomoči, revni in brezdomci označeni kot hladni in kompetentni. Večinsko prebivalstvo goji odklonilen odnos do teh skupin. Kot razlog navajajo njihov način življenja. Večina Romov pri

nas prejema socialne transferje, živijo v revščini, s strani neromskega prebivalstva so obsojani, da živijo na račun davkoplačevalcev (Cuddy in Fiske, 2004, str. 9, v: Križanič, 2012).

Romska etnična manjšina se dandanes v različnih segmentih družbenega življenja še vedno sooča in spopada z diskriminacijo s strani večinskega prebivalstva. Ule (1994, str. 184) diskriminacijo opisuje kot posebno obnašanje do oseb oziroma različno obravnavo oseb zaradi njihovih domnevnih posebnosti, ki so označene kot drugačne, in zaradi njihove pripadnosti »zaznamovanim« skupinam: »Žrtev diskriminacije se pogosto začne obnašati v skladu s predsodki drugih o njej, začne torej kazati znake, ki drugim dajejo opravičilo, da nadaljujejo diskriminacijo o njej. Zakaj? Predsodki delujejo kot neke vrste pričakovanje« (Ule, 1994, str. 185).

V Sloveniji Neromi Rome pogosto povezujejo s kriminalom; in ko se v medijih poroča o kriminalnih dejanjih, katerih storilci so Romi, se še posebej poudarja, da gre za pripadnika romske skupnosti. Kako utrjeno je to stališče, ki se ga pripadniki romske populacije še kako zavedajo, potrjuje naslednja pripoved:

S kolegom sem šel mimo odpada z gumami, ustavila sva se, da se razgledava, nato je prišla policija. Takoj so nas obtožili, da krademo gume, ker sva imela v avtu dve svoji. Kaj pa naj bi imeli od teh starih gum? Verjeli nam niso, samo napisali kazen, ker smo pač cigani in mi krademo. Plačal je ne bom, nimam s čim (osebna komunikacija, marec 2019).

Predsodki in stereotipi se medgeneracijsko prenašajo: "Konfliktne situacije nastajajo skoraj vedno, ko Romi in civili stopijo v medsebojne odnose. Zaradi takšnih zavračanj se niti ne morejo niti ne želijo integrirati v večinsko družbo, temveč raje vzdržujejo ustaljene strategije sobivanja s čim manj stiki z okoljem" (Repič, 2006, str. 210).

Še več, jezik rasizma je zaznati tudi pri delu različnih uradnih služb, ki so na kakršenkoli način v stiku ali vpeti v delo z Romi:

Sicer nimam nič proti njim, vendar je z njimi neobvladljivo, izsiljujejo, poznajo samo svoje pravice, odgovornosti nimajo do ničesar in ker jim tudi policija nič ne more, razen, da jim napiše denarno kazen, je zelo težko pričakovati, da bodo v širši družbi z lahkoto sprejeti (strokovna služba, maj 2019).

Šumi in Josipovič (2008, str. 100) govorita o tem, da so se

vzpostavili odnosi etničnosti, ki pa imajo med drugim tudi lastnost, da skozi rasistični govor, bodisi klasičen bodisi romantiziran, prikrivajo dejstvo, da ne gre za kake nepremostljive drugačnosti v “lastnostih” ali “kulturi” ali “genih”, temveč za nepremakljivo vstavljenost v slojno pripadnost, ki jo v svojo korist večinoma vzdržuje pač 'višji' sloj, torej Neromi.

Distanciranje večinskega prebivalstva od romske skupnosti se običajno opravičuje z očitki, da se slednji okoriščajo na račun države in družbe, da so leni, kriminalci, da ne skrbijo za osebno higieno, s čimer ogrožajo svoje zdravje in zdravje drugih. Ravno dominantne družbene skupine, ki kreirajo predstave *normalnega*, *idealnotipskega*, “zdravega”, “čistega” in s tem večvrednega, producirajo in vzdržujejo vrzel med večinskim prebivalstvom in etnično manjšino. Izjemno pomembno vlogo v interakcijah med “normalnimi” in “drugimi” ima stigma, saj služi za legitimizacijo cele vrste nepravilnosti. “Ko sem prišla na Rdeči križ po obleke, so me že na vratih odpravili, češ da zame nimajo nič. Tisti, ki niso Cigani, dobijo vsak mesec paket hrane, mi pa ne. Vidi se, da nas ne marajo” (osebna komunikacija, marec 2019).

Pri svojem delu se tudi sama srečujem z odklonilnim odnosom večinske populacije do Romov. Ena izmed Rominj me je prosila za pomoč pri iskanju učinkovitega mojstra za hišna popravila. V pogovoru, kjer nisem omenila, da gre za Rominjo, sva se z gospodom dogovorila, da si zadevo ogledava na terenu. V času dogovorjenega termina sem imela neodložljive poklicne obveznosti. Mojster se je strinjal, da mu dam naslov (gospa ne živi v romski skupnosti) in bo stvar sam preveril. Ob povratnem klicu je bilo čutiti njegovo nejevoljo, ker gre za Rominjo, češ da ni vedel, za koga gre. Povedal je, da so Romi nezanesljivi glede plačila. Kljub temu, da sem mu zagotovila, da bo za njegovo delo izvedeno ustrezno plačilo, na dogovor več ni pristal. V podobnem primeru sem bila soudeležena junija 2018, ko je šlo za pomoč romski družini pri najemu stanovanja. Socialna delavka je v imenu Rominje opravila telefonski klic, vezan na oglas za oddajo stanovanja. Lastnica stanovanja je na začetku povedala, da je stanovanje še na voljo. V nadaljevanju pogovora, ko je beseda nanesla na nekaj več informacij o družini, si je lastnica premislila, se opravičila in dodala, da ne želi imeti sitnosti s sosedi, in da Romom ne bo oddala stanovanja.

Večina Romov v Sloveniji še danes živi v izoliranih naseljih, potisnjenih na obrobje naselij Neromov. Na vseh področjih družbenega in političnega življenja odnos večine temelji na predsodkih. Romi na območju dolenske regije se soočajo z več problemi, konflikti in zavračanjem večinskega prebivalstva na lokalni ravni (Klopčič, 2007). Etnična meja torej

preči vse segmente družbenega in družinskega življenja, pri čemer šola s svojim pedagoškim procesom ni nobena izjema v odnosu do Romov, kar se izraža v nespoštovanju, prezirljivosti, nestrpnosti in etnični neobčutljivosti (Lamberger Khatib in ostali, 2006). Podrobneje o (ne)diskriminatorni šolski praksi pa v poglavju Romi v izobraževalnem sistemu.

Vseeno pa nekateri Romi uspešno presegajo etnično mejo z večinsko okolico. Mediji kot primer dobre prakse uspešnega integriranja Romov v večinsko družbo najpogosteje navajajo Prekmurje. Slovenija je kot prva članica Evropske Unije pristopila k ozaveščevalni kampanji Dosta! Dovolj je! Osvobodimo se predsodkov, spoznajmo Rome! katere namen je zblížati Rome in Nerome. Da bi se odnosi izboljšali in se razrešili nepremakljivih mejnosti, je v prvi vrsti potrebno poznavanje dejanskih okoliščin življenja pripadnikov romske skupnosti, se aktivno zavzemati za spremembe, uveljavljati socialno pravičnost in integracijo ter presegati pojmovanje o "kulturnih značilnostih Romov" kot sklicevanje na nekaj "naravnega", da bi upravičili diskriminatorno vedenje in rasistične predstave.

2.3. Področja socialne izključenosti Romov

Kljub dobronamernosti in težnji po odpravljanju socialne izključenosti Humljan Urh (2013) ugotavlja, da so mnogi programi za večjo vključenost Romov usmerjeni v njihovo "socializacijo", pa so dejansko zasnovani na ideologiji obtoževanja,¹⁰ ki ne upošteva širših strukturnih ovir. "Socialno izključenost lahko opredelimo kot stanje omejenega dostopa do virov, ki je pogosto posledica pripadnosti določeni skupini" (Žnidarec Demšar in Urh, 2005, str. 329):

Pomanjkljivo vključenost romske etnične skupine v večinsko družbo lahko prepoznamo v štirih tipih izključenosti, ki jih lahko opazimo tudi pri romski skupnosti v Sloveniji: izključenost iz delovnega življenja (brezposelnost), izključenost iz potrošniške družbe (klasična revščina), izključenost iz družbe (pomanjkanje socialnih stikov in osamljenost) in izključenost iz mehanizmov moči in vpliva (kulturna marginalizacija; Cvahte, 2008, str. 8).

Socialna izključenost je posledica nepopolnega zagotavljanja socialnih pravic državljanom in državljanke in njihovega nepopolnega sodelovanja v sistemih, ki

¹⁰ Bistvo obtoževanja (viktimizacije) je v tem, da tisti, ki obtožuje, noče spreminjati sistema, saj je ta zanj ustrezen, hkrati pa želi pomagati deprivilegiranim. "Tudi sami bodo morali nekaj narediti za sebe, ne morejo pričakovati le denarne pomoči" (Humljan Urh, 2013: 29).

zagotavljajo vključenost v družbo. Romi so pogosto v neenakem položaju že zaradi same pripadnosti, ki funkcionira kot negativna atribucija: pripadnost romski kulturi je prevladujoči razlog socialne izključenosti (Žnidarec Demšar in Urh, 2005, str. 48-49). Žnidarec Demšar (2006, str. 44) dodaja, da imajo Romi "...še vedno status 'drugega' in ostajajo objekt toleriranja 'večine'".

Izobrazbena deprivacija med pripadniki romske populacije je v teh razmerah hkrati vzrok in posledica socialne izključenosti. Tveganje za socialno izključenost se za romske otroke zvišuje že ob vstopu v šolo, saj mnogi ne znajo slovenskega jezika, veliko jih je neopismenjenih, posledično imajo slabši učni uspeh, izostajajo od pouka, pogosteje so preusmerjeni na šole s prilagojenim/posebnim programom izobraževanja. in tudi segregirani v vzgojne ustanove. Strokovni in drugi delavci v osnovnih šolah pogosto povedo, da je nerazumevanje slovenskega jezika resnično velika težava:

Romski otroci, ki predhodno niso bili vključeni v predšolsko vzgojo imajo že na začetku težave z vključevanjem, saj jih ostali otroci ne razumejo in obratno, težko sledijo pouku, da ne razlagam o tem, da marsikateri ne zna niti povedati, da bi šel na stranišče (delavka šole, osebna komunikacija, maj 2018).

Košak Babuder (2006) vidi težavo tudi v tem, da učitelji z zmanjševanjem obsega in zahtevnosti učne snovi preprečujejo, da bi romski učenci presegli prag učne neuspešnosti in se izognili socialni izključenosti.

Odrinjenost Romov na obrobje družbe se kaže tudi v veliki stopnji nezaposlenosti in nezaposljivosti, kar je posledica izobrazbenega manjka in predsodkov s strani delodajalcev. Pureber (2012, str. 54) opozarja še na eno vrsto segregacije, tisto, ki je skrbno pometena pod preprogo: fašistoidno obliko t.i. sobivanja. To ponazarjajo zgodbe Romov, ki jih v baru nočejo postreči s pijačo, mladih Romov, ki jih v zaporu pretepejo, otrok, ki jih pošiljajo v šole s prilagojenim programom, družin, ki svojcev ne morejo pokopati tam, kjer želijo, itd, ker so pač "Cigani".

Začaran krog izključenosti Romov se kaže tudi v socialni revščini: v manku socialnih stikov z večinskim prebivalstvom, ter pomanjkanju znanja o etnično občutljivem socialnem delu z Romi iz antirasistične perspektive (Žnidarec Demšar in Urh, 2005). Avtorici menita, da imajo socialne delavke in delavci premalo znanja o Romih, kolikor ga pa imajo, navadno temelji na rasističnih, stereotipnih predstavah. Oporo za ravnanje s ciljem večjega socialnega

vključevanja vidita v razvijanju ustreznih načinov delovanja, kjer je udeležen tudi uporabnik, spoštovanju različnosti in kompleksnosti ter preseganju zatiralskih praks.

Opisanih tipov izključenosti nikakor ne gre posploševati v enaki prisotnosti in intenziteti na vse romske skupine, naseljene v različnih regijah Slovenije, ki se med seboj razlikujejo na področju ureditve bivanjskih razmer, zaposlitvenih možnosti, izobrazbene strukture itd. S precej večjo gotovostjo pa je mogoče trditi, da so socialni stiki večinoma znotraj skupnosti, povezanost in močna socialna mreža znotraj družine in sorodstva pokazatelji njihove večje pripadnosti, enotnosti in podpore navznoter kot jo imajo z ljudmi zunaj njihove skupnosti.

2.4. Bivanjske razmere in revščina: travma revščine

Ko govorimo o bivalnih razmerah med Romi, jih po večini povezujemo in prepoznamo po neurejeni infrastrukturni opremljenosti, nelegaliziranih objektih in pomanjkljivih komunalno sanitarnih ureditvah. Nedostojne bivalne razmere, v katerih večina Romov živi že od rojstva, jim onemogočajo osnovno raven bivalne kulture. Natalija Djoković (2018) trdi, da je zelo napačna predpostavka, da je življenje v barakah njihov način življenja. Romi povejo, da tako ne želijo živeti, a drugega izhoda ne vidijo. "To ni njihova kultura, to je revščina."

Revščina se največkrat interpretira kot rezultat pomanjkanja minimalnega stalnega dohodka v smislu zadovoljevanja materialnih potreb za človeka dostojno življenje. Vendar je pojem revščine veliko bolj razsežen. Gre za večplastno stanje, ki je lahko posledica izgube zaposlitve, pomanjkanja ustreznih socialnovarstvenih ukrepov in programov države ter oblik neenakosti kot sta rasizem, seksizem itd. Revščino praviloma spremlja socialna izključenost in oženje socialnih mrež, vendar ne glede na to, da sta ta dva družbena pojava lahko močno povezana, nista niti ireverzibilna, niti nujno povezana v smislu vzroka in posledice. To pomeni, da ni nujno, da socialna izključenost pelje v revščino.

Romska naselja v Sloveniji predstavljajo posebno urejeno strnjeno prostorsko skupnost. Pri opredelitvi pojma naselje moramo upoštevati kriterije in pogoje, ki neko območje definirajo kot naselje. Tega ne gre enačiti z izrazom "romsko naselje". Kot navaja Zupančič (2006, str. 63), z vidika državnega in lokalnega sistemiziranja poseljenosti "

romsko naselje predstavlja skupino bivalnih enot, zasedenih z romskim prebivalstvom. Te enote niso dejanska statistična naselja z ustrežno numeracijo; pogosto nimajo niti hišnih števil. Običajno se funkcionalno ne vključujejo v statistično opredeljena naselja.

Macura Milovanović pravi, da so romska naselja "...zaprta: njihovi prebivalci nimajo stikov z večinskim prebivalstvom, razen takrat, ko so prisiljeni v nujno komunikacijo z družbenimi institucijami, pa tudi večinsko prebivalstvo ne zahaja v ta naselja" (2006, str. 167).

Kakšna so pravzaprav romska naselja? Po kakovosti in izbiri materiala so gradnje zelo različne. Ponekod so postavljene lesene barake, spet druge so kombinirane z zidaki, precej je zidanih hiš, pojavljajo pa se tudi kontejnerji. Romske naselbine so večinoma potisnjene na obrobje naseljenosti večinskega prebivalstva, kar jih uvršča med socialno izolirane, marginalne in ogrožene družbene skupine. Opisani položaj je pomembna iztočnica za razumevanje, zakaj prihaja do konfrontacij in konfliktov z ostalim prebivalstvom. Romi večinoma niso lastniki zemljišč, na katerih postavijo bivališča, novi bivalni prostori nastajajo ilegalno, pri izbiri pa se običajno ne ozirajo na to, komu zemljišče pripada oziroma kaj vse je potrebno urediti za legalno in uporabno dovoljenje (Zupančič, 2006). "Romskemu prebivalstvu bi morali omogočiti, da se prostorsko samoorganizira znotraj obstoječih romskih naselij, kot se to uspešno dogaja v primeru romskega prekmurskega naselja Pušča. Ni namreč dovolj, če Romi dobijo zemljišča in bivališča v last, omogočiti je treba tudi, da bodo to lastnino preživljali, kajti kot je znano, je lastnina zelo draga reč" (Šumi in Josipović, 2008, str. 105).

Bivanjska problematika romskih naselij združuje naslednje probleme: lociranost naselij (blizu smetišč, na zemlji zasebnih lastnikov), lastništvo (velikokrat je lastnik teh zemljišč občina ali cerkev), neurejene prometne površine znotraj naselij, večina naselij je nastala nelegalno, brez ustrezne dokumentacije, kar predstavlja oviro pri ureditvi osnovne infrastrukture – pitna voda, elektrika, kanalizacija, odvoz smeti. Romska naselja niso oštevilčena, objekti pa imajo nizek stanovanjski standard, kar je posledica slabega vzdrževanja, neustreznega znanja za strokovno gradnjo in pomanjkanja sredstev za ureditev notranje opreme doma (Zupančič, 2006). Na kakšen način lahko pripadniki romske skupnosti pripomorejo, da se videz teh naselij spremeni in se uresniči cilj vključevanja naselij,¹¹ kjer večinsko živijo Romi?

Romi so zelo delavni, treba jih je samo usmerjati. Prav tako je potrebno več strokovnega kadra na terenu, vsak dan, ki bi jim svetoval, kaj vse je treba popraviti, od tega, da si sami zamenjajo zlomljen strešnik, da pospravijo kosovne odpadke, pometejo pred hišo, popravijo

¹¹ Ukrep, ki ga vsebuje Nacionalni program ukrepov za Rome za obdobje 2017 – 2021.

zlomljeno ograjo itd., in jih naučil spretnosti hišnih popravil. V enem naselju so jim delavci sami gradili hiše, Romi pa so zraven sedeli. Danes pa je vse zdemolirano in uničeno. Sila pomemben je odnos do lastnine (strokovna služba CSD, zasebni pogovor, junij 2019).

Del manjšinskosti, rasistične označenosti in segregacije je tudi to, da ljudje nimajo socialne mreže in stikov z večinskim prebivalstvom. V mojem terenskem delu so Romi večkrat izrazili željo po odhodu iz romskega naselja:

Če bi imel možnost, da prodam kar imam in prostor, kjer si lahko zgradim hišo, bi odšel takoj, stran od Ciganov. A kdo bo Ciganu prodal zemljo? Moti me predvsem, da ne čistijo okrog hiše, da imajo polno smeti, da se kanalizacija steka pred mojo hišo in da nihče ne naredi nič, da bi se to blato po naselju posipalo z debelim šudrom. Sploh pa so tu vsi med sabo skregani, en drugega tožarijo (osebni etnografski zapiski).

Revščina je tudi identiteta, ki izvira iz, in vključuje naučen način življenja, razmišljanja in komuniciranja z drugimi člani lokalnega okolja (Ochs, 1993) ter sram (Felski, 2000, str. 39), ki ga usvojijo posamezniki, ko svoj neuspeh ali pomanjkanje vidijo v očeh večine in s tem dobijo občutek drugačnosti. Ljudi kot družbena bitja potrebujejo varnost in povezanost; pomanjkanje lahko vodi v travmatizacijo (Hudson, 2000). "Revni so posamezniki, družine in skupine, katerih viri (materialni, kulturni, socialni in drugi) so v tolikšni meri omejeni, da so ljudje zaradi tega izključeni iz še sprejemljivega minimuma načina življenja države, kateri pripadajo"¹² (Mikuš Kos, 1999, str. 87). Revščina v kakršnikoli obliki, še posebej, če je prisotna že v zgodnjem otroštvu, lahko vodi v trajno travmatizacijo. Revščina in siromaštvo sta v romski skupnosti še vedno močno zažrta. Obremenjujoče zgodnje izkušnje in življenje v pomanjkanju osnovnih materialnih in bivanjskih potreb imajo formativne učinke na duševno in fizično zdravje ter na socialnoekonomski položaj in se prenašajo medgeneracijsko. Hudson (2016, v: Hooks, 2000, str. 112) pravi, da so v kapitalistični kulturi revni zagledani kot glavni krivci za svoj socialnoekonomski položaj, in da je revščina pravzaprav družbeno konstruirana identiteta, ki pusti "psihološke brazgotine". Življenje v pomanjkanju in dolgotrajna revščina v smislu začaranega kroga je družbeno konstruirana kot lenoba in moralna pomanjkljivost žrtev revščine.

¹² Opredelitev revščine Evropskega ministrskega sveta.

Seveda pa je to najbolj boleče pri otrocih, ki jim ne moremo očitati, da so sami krivi za svoj položaj, in si sami ne morejo pomagati pri reševanju bivanjske problematike ter zagotavljanju osnovnih dobrin. Zielinski (2009) je pri raziskovanju učinkov revščine v skupnosti na viktimizacijo v otroški dobi in nato v odraslosti ugotovil, da je zanemarjanje v otroštvu tesno povezano z nizkim socialnoekonomskim statusom, nezaposlenostjo in težavami z zdravjem v odrasli dobi. Nenehna izpostavljenost travmatičnim izkušnjam in življenje v okolju z visoko stopnjo revščine pa to ranljivost posameznikov še povečuje (Klest, 2012). V okviru terenskega raziskovanja sem tudi sama ugotovila, da je v romskih naseljih precej pogojev za travmatične izkušnje. Kot najbolj opazno izpostavljam stanovanjsko stisko.¹³ Šoloobvezni otroci nimajo niti prostora niti mize, kjer bi opravljali šolske obveznosti oziroma mesta, kjer bi odlagali šolske pripomočke. Še več, prostori so tako majhni, da *“...družinski člani spijo praktično en na drugem, kot sardine. Starejši ne hodijo spat isti čas kot mlajši, če imaš vse v enem prostoru, je nemogoče, da vsi zaspijo isti čas. Potem pa v šoli spijo”* (Rominja, osebna komunikacija, maj 2019). Vsak otrok, ki je rojen v skupnost, kjer je medgeneracijska revščina, je travmatiziran, ker je revščina sama oblika nasilja. Otroci, ki živijo v revščini, so v splošnem tudi bolj izpostavljeni fizičnemu, psihičnemu in spolnemu nasilju.

2.5. Izobraževalni sistem

Ena temeljnih otrokovih in človekovih pravic, ki je zapisana v Konvenciji o otrokovih pravicah (v nadaljevanju KOP), je pravica do izobrazbe. V 29. členu KOP so se države podpisnice strinjale, da mora biti izobraževanje otrok usmerjeno:

- k popolnemu razvoju otrokove osebnosti, nadarjenosti ter umskih in telesnih sposobnosti;
- h krepitvi spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter načel, določenih z Ustanovno listino Združenih narodov;
- h krepitvi spoštovanja do otrokovih staršev, njegove kulturne identitete, jezika in vrednot, nacionalnih vrednot države, v kateri otrok prebiva, države, iz katere morda izhaja, in do civilizacij, različnih od njegove;

¹³ Mamica šestih otrok s partnerjem živi v baraki dimenzije 2,6m x 4m, imajo dva prostora; starša s sedmimi otroki živita v bivalnem kontejnerju v enem samem prostoru z dimenziji 2,5m x 3m.

- k pripravi otroka na odgovorno življenje, v svobodni družbi, v duhu razumevanja, miru, strpnosti, enakosti med spoloma in prijateljstva med vsemi narodi, etničnimi, narodnimi in verskimi skupinami in osebami staroselskega porekla;
- h krepitvi spoštovanja do naravnega okolja.

V Ustavi Republike Slovenije (1991) je v 57. členu zapisano, da država ustvarja možnosti, da si državljani lahko pridobijo ustrezno izobrazbo, da je izobraževanje svobodno, in da ostaja obvezno osnovnošolsko izobraževanje, ki se financira iz javnih sredstev. Temeljne vrednote vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji ter splošna načela enakih možnosti, demokratičnosti in avtonomije že v uvodu zajema tudi Bela knjiga (1995) ki, vsaj na načelni ravni, zagotavlja možnost za doseganje kakovostne izobrazbe za vse. Pravni okvir in obveznost osnovnošolskega izobraževanja v Republiki Sloveniji pa je določen v Zakonu o osnovni šoli (2016). Osnovnošolsko izobraževanje izvajajo osnovne šole, osnovne šole s prilagojenim programom ter zavodi za izobraževanje otrok s posebnimi potrebami. Po tem zakonu učenec uspešno izpolni osnovnošolsko obveznost, ko konča deveti razred.

Nastanek in razvoj javnega šolstva je povezan z vzpostavljanjem učinkovitega nadzora družbe, z vidika posameznika pa igrajo šole pomembno vlogo pri določanju njegovih življenjskih možnosti (Peček in Lesar, 2006). O šoli kot ideološkem aparatu družbe je pisal že marksistični teoretik Althusser (2000), ki razlaga, da šola kot ideološki aparat vceplja vrednote, veščine in znanja, ki so v družbi zaželene in v interesu vladajočega razreda, s čimer vzdržuje, reproducira in opravičuje obstoječe odnose. Podobno razmišlja tudi slovenski antropolog Stane Južnič (1989, str. 139) pri čemer navaja, da šola želi poudariti in razviti lastnosti, ki jih produkcijski sistem potrebuje in so zanj zaželene, in zavirati tiste lastnosti, ki jih produkcija ne potrebuje, na primer "lenobo". Na istem mestu pa poudari razločevalnost, saj šola po eni strani deluje z željo po izenačitvi svojih udeležencev in omogočanju čim bolj enakih možnosti, po drugi strani pa utrjuje štartne razlike in socialne sloje ter promovira mobilnost za najboljše (Južnič, 1989, str. 142).

Izobraževalni sistem na osnovnošolski ravni, vsaj tako se zdi, ne dopušča vnaprejšnjih sistemskih možnosti izključitve. Načelo enakih možnosti in nediskriminacije je posebej poudarjeno tudi v Beli knjigi: "Država zagotavlja možnosti za optimalen razvoj ne glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, narodno pripadnost, telesno in duševno konstitucijo itd." Toda, ob tem se zastavlja vprašanje, kako se osnovna šola v Sloveniji sooča z vprašanjem pravičnosti. V ospredju sodobnih konceptualizacij šolskih sistemov je pravičnost šole zajeta v pomenu, da različnim učencem nudi različne vsebine in norme z

namenom izravnavanja objektivnih razlik in z željo po doseganju primerljivih rezultatov (prim. Peček in Lesar, 2006, str. 9). Zdi se, da kljub prizadevanju in zahtevam po pravičnosti izobraževalnega sistema ta še vedno odraža mnogotere neenakosti. Kot izpostavlja Van Zanten (v: Mencin Čeplak, 2000, str. 138) v zvezi z etničnimi razlikami, ravnodušnost do razlik včasih zagotavlja enakost, v drugih primerih pa vzdržuje neenakosti, prav tako pa tudi priznavanje razlike lahko ali podleže folklornemu, etniziranemu pogledu na Drugega, ali pa vzpodbudi bolj pravično obravnavanje.

Na kakšen način šolo približati idealu, torej enakih možnosti za vse učence? V prvi vrsti je potrebno ozavestiti, da vsi otroci nimajo enakih izhodiščnih možnosti. Šarič (2006, str. 212-225) trdi, da pravzaprav ne gre za osebnostne značilnosti, ampak za interakcijo med okoljem, iz katerega učenci izhajajo in okoljem, v katerega vstopajo. Romski učenci v povprečju ne dosegajo vnaprej določenih standardov, prej izstopijo iz sistema izobraževanja, s svojim vedenjem povzročajo težave, itd. Okolje, ki ga v skladu z izobraževalnimi standardi in cilji pojmuje kot kulturno manj vzpodbudnega, navadno zaznamuje nizek socialnoekonomski status (slabši dostop do ustrezne prehrane, zdravstvenega varstva, primernih bivalnih razmer, manj primerni način vzgajanja), manjšinska etnična pripadnost, manjšinska jezikovna skupina, itd. Ti otroci so pogosteje izpostavljeni, neprijetni in nesprejeti med vrstniki, njihov obrambni mehanizem pa se kaže skozi agresivno vedenje in neupoštevanje šolskih pravil. Košak (2010) v eni izmed analiz o enakosti izobraževalnih možnosti na prvo mesto postavi strokovnega delavca v šoli, ki je dovzeten za prepoznavanje neenakosti in za občutljivo ravnanje z njimi. Resman (2006, str. 213) se strinja in dodaja, da če učitelj nima znanja o posebnostih manjšinskih kulturnih okolij, se lahko zgodi, da bo vedenje in delo učencev presojal s svojimi (drugačnimi, neustreznimi) kriteriji. S tem se lahko pri učitelju utrjujejo stereotipi, ki jih nevede prenaša na druge učence, sošolce. Učiteljice, ki imajo romske otroke v razredu in poznajo problematiko Romov vedo, da ti ne pošiljajo otrok v šolo zato, ker se bojijo, da jih bo šola iztrgala družini, da jih bodo izgubili.

V slovenskih šolah je vedno več otrok, ki prihajajo iz različnih kulturnih, tudi mednarodnih okolij. "Pravična šola" mora upoštevati in biti pozorna na raznolikost učencev. Teoretiki, ki se ukvarjajo s kulturno pluralnostjo družb ugotavljajo, da je posebno skrb potrebno nameniti obravnavi manjšinskih etničnih skupin, tj. jim nuditi pomoč pri učenju jezika okolja, šolske programe pa preoblikovati tako, ki bodo omogočali ohranjanje otrokove materinščine in kulturnih praks. Uspešno implementiranje pravičnega šolanja v izobraževalnem sistemu mnogi razlagajo skozi idejo inkluzije (Peček in Lesar, 2006, str. 28), ki v ospredje postavlja težnjo po zmanjševanju izključevalnih postopkov in razvrednotenj

učencev, bodisi na osnovi oviranosti, "rase", spola, let, etnične označenosti, kar učencem nepotrebno oteži šolsko življenje. Podobnega mnenja je tudi Resman (2006, str. 213), ki poudarja pomen povezanosti kulturnega okolja (vrednot) šole in okolja, večinskega in manjšinskih, tj. interkulture šolske skupnosti.

Predpogoj za socializacijo v šoli (Apple, 1992, str. 52) je predhodni proces, ki poteka že v vrtcu. Otroke priuči pravilom, ki so potrebna za nemoteno delovanje znotraj šole in življenja v razredu. Tisti romski otroci, ki predhodno niso vključeni v vrtec, šolo doživijo kot nekaj izjemno morečega.

Otrok, ki vstopi v razred, kjer pouk poteka v slovenskem jeziku, dejansko ne more slediti, saj ne razume osnovnih navodil učitelja. Tudi na kakršnokoli vprašanje učitelja mu v slovenskem jeziku ne bo znal odgovoriti. Učitelj ga lahko večkrat opozori, vendar on še vedno ne ve, kako se mora obnašati. Občuti samo to, da je nenehno izpostavljen in da se mu ostali smejejo. Starši bi se morali zavedati, da je otrok zaradi nerazumevanja jezika resnično nemočen (pedagoška delavka, osebna komunikacija, julij 2019).

Uspešno vključevanje in aktivna participacija v šoli je ključnega pomena za pripadnike etnično označenih manjšin, kakršna so Romi, saj romskim otrokom omogoča pridobitev splošnega znanja in temeljne osnove za bolj kakovostno življenje po merilih večinske družbe. Romski otroci so danes še vedno ranljiva skupina v izobraževalnem sistemu, še več, vedno več jih je, ki so obravnavani kot otroci s posebnimi potrebami. Na položaj Romov v izobraževalnem sistemu se osredotočam v enem izmed naslednjih poglavij.

2.6. Zaposlovanje in trg dela

Stopnja brezposelnih Romov je visoka v vseh državah članicah Evropske Unije. Različne študije med vzroki za tako stanje poleg pomanjkljive izobrazbe navajajo direktno in indirektno diskriminacijo, predsodke, pomanjkanje medkulturnega dialoga ter pomanjkanje motivacije za izobraževanje in iskanje zaposlitve med pripadniki romske skupnosti (Babič Ivaniš in ostali 2006, str. 239).

Na nekaterih območjih Evrope je delež nezaposlenih Romov kar 95%. Zaradi omejenih poklicnih kvalifikacij, minimalnih zahtev po dodatni delovni sili na področju kmetijskih, rokodelskih in drugih tradicionalnih poklicev, kjer se Romom odpira največ priložnosti za zaslužek, in pa diskriminacije je za romsko populacijo vstop na trg delovne sile skorajda onemogočen (Schuringa, 2005). V raziskavi, opravljeni na območjih, kjer so Romi naseljeni v

Sloveniji (Babič Ivaniš in ostali., 2006) je bilo ugotovljena 91% brezposelnost, kar sovпада s podatkom, da 89% intervjuvanih nikoli ni hodilo v šolo, so imeli nepopolno osnovno šolo ali so le osnovno šolo. Brezposelnost med romskim prebivalstvom je precej višja od tiste pri večinskem prebivalstvu, natančne statistike o nezaposlenih Romih pa ni mogoče voditi, saj se vsi iskalci zaposlitve ne opredelijo kot Romi; mnogi si v želji po zakrivanju svojega romskega porekla spremenijo priimek. V praksi je diskriminacijo mogoče zaznati z “brisanjem” Romov iz evidenc iskalcev zaposlitve: velikokrat se jih kratkomalo uvrsti v evidenco začasno nezaposljivih. O tem odloča pristojna komisija na podlagi 117. člena ZUTD-D.¹⁴

“Pripadniki etničnih manjšin so pogosto simbolno pooblaščen za opravljanje družbeno manj vrednotenih del. Če etnična skupina opravlja najnižje plačana dela, govorimo o “etnični delitvi dela” (Rex, 1970; Eriksen, 2002) . Ko pa gre za odpuščanje delavcev zaradi etnične pripadnosti ali zgolj za sum, da je to razlog odpustitve, govorimo o etnični diskriminaciji na področju zaposlovanja. V Sloveniji poznamo veliko primerov, ko se Romi zaposlujejo zgolj v komunalnih podjetjih, kjer odvažajo smeti, ki v javnih diskurzih pogosto velja kot “edino primerno delo za Rome, saj še živijo v smeteh” (Urh, 1977, str. 153). Zavratnik Zimic (2000: 845) navaja, da je splošno razširjeno mnenje, po katerem Romi pogosto izostajajo od dela in ne zdržijo dolgo na enem delovnem mestu. Lokalni zavodi za zaposlovanje poročajo, da Romi niso aktivno udeleženi, niti zainteresirani pri iskanju zaposlitev.¹⁵

Po podatkih Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje se absolutno število brezposelnih Romov, prijavljenih v evidenci brezposelnih oseb, bistveno ne spreminja. Aprila 2019 je znašalo 2.340 od 73.965 vseh brezposelnih. Povečuje pa se delež Romov med brezposelnimi osebami, kar je posledica zmanjšanja števila vseh oseb, vodenih v evidenci brezposelnih. Aprila 2019 je znašal delež 3,28. Romi se v okviru Zavoda vključujejo v

¹⁴ Brezposelna oseba, za katero se domneva, da utegne imeti težave z odvisnostjo, težave v duševnem zdravju, večje socialne težave in druge podobne težave, ki jo lahko ovirajo pri zaposlitvi, se z namenom razrešitve teh okoliščin predlaga v obravnavo posebnim medinstitucionalnim komisijam.

¹⁵ Po navedbah raziskave *The Situation of Roma in an Enlarged European Union (2004)* je v nekaterih državah EU prisotna močna rasna diskriminacija, ki Romom ovira dostop do trga dela. Ponekod uradi za delo poročajo, da delodajalci urad zaprosijo za objavo razpisa prostega delovnega mesta in pri tem posebej poudarijo, da ne želijo, da bi se Romi prijavljali. Zatorej uradi za delo Rome, ki so iskalci zaposlitve, uvrstijo na posebno listo, da lahko delodajalci takoj prepoznajo njihovo etnično pripadnost in jih tako ne zaposlijo.

programe Aktivne politike zaposlovanja, delavnic Storitve za trg dela in Kariernih središč (Novak, 2019).

Velika večina pripadnikov romske skupnosti v občini Metlika je nezaposlenih, kar je v tesni korelaciji najprej z izobrazbo. Namreč, veliko odraslih Romov nima končane niti osnovne šole. Tako so odvisni od socialnih transferjev in lastne iznajdljivosti za priložnostno delo, veliko pa se ukvarjajo z nabiralništvom in prodajo kostanja, gob, borovnic, malin in jagod, nekaj zaslužijo tudi z zbiranjem odpadnega železa in s pomočjo na kmetijah. Trenutno zaposlenih oziroma samozaposlenih pripadnikov romske skupnosti, ki živijo v občini Metlika, je dvanajst,¹⁶ trije pa so vključeni v zaposlitve preko javnih del. Primeri dobre prakse vključevanja pripadnikov romske skupnosti na trg zaposlovanja so:

- Osebe romske pripadnosti, ki so zaposlene na Komunali Metlika;
- Osebe romske pripadnosti, ki so zaposlene v Revozu;
- Oseba romske pripadnosti, ki je zaposlena v Otroškem vrtcu Metlika;
- Osebi romske pripadnosti, ki sta zaposleni v tovarni Beti d.o.o.;
- Oseba romske pripadnosti, ki je zaposlena v osnovni šoli;
- Romski pomočnik, ki je vključen v osnovno šolo preko javnih del;
- Osebe, ki so preko javnih del sprejete na Komunalo Metlika.

V občini Metlika se programi javnih del izvajajo na področju izobraževanja, varstva in vzgoje in urejanja okolice. Romski moški so zainteresirani za delo na komunali, nekatere mlajše Rominje pa za šolstvo in vzgojo. Tisti Romi, ki se pri svojem delu izkažejo, imajo vsako leto večjo ambicijo po redni zaposlitvi in nemalokrat se mi zgodi, da pred začetkom izvajanja javnih del prihajajo k meni na center za socialno delo in me prosijo, da jim pomagam pri vključitvi v program. Pomoč vključuje vzpostavitev stika z izvajalcem javnih del, seznanitev izvajalca s potencialnimi kandidati in po potrebi osebna pomoč kandidatu pri pripravi na razgovor.

Zavod za zaposlovanje je pri naboru oseb, katere napoti na delovna mesta pri delodajalcih v skladu z doktrino dela z brezposelnimi osebami in delodajalci ter etničnimi načeli zavezan napotovati osebe, ki ustrezajo zahtevam prostega delovnega mesta in so pripravljeni sprejeti zaposlitev v skladu s pričakovanji delodajalca. Menim, da bi bilo potrebno podati predlog za ustanovitev posebnega sklada na državnem nivoju iz katerega bi se sofinanciralo zaposlovanje

¹⁶ Podatki pridobljeni na podlagi osebnega etnografskega raziskovanja.

Romov, kot ranljive skupine prebivalstva, preko programa javnih del za daljše časovno obdobje.

Z namenom izboljšanja položaja in pospeševanja socialne vključenosti romskega prebivalstva je Vlada RS sprejela Nacionalni program ukrepov za Rome za obdobje 2017-2021, ki celostno pokriva različne segmente družbenega življenja. Usmerjena razprava (Novak, 2019) je imela namen evalvirati in pregledati učinke sprejetih ukrepov na področju spodbujanja zaposlovanja Romov. Udeleženci razprave so med drugim izpostavili pomembne točke, ki so ključne za povečano zaposlovanje Romov:

- Razlika med denarno socialno pomočjo, ki jo prejemajo družine nezaposlenih romskih staršev in minimalno plačo je premajhna, in zato nestimulativna za iskanje zaposlitve.
- Dodaten izziv so globe za prekrške in prezadolženost. Glede na to, da se izvršba na dolg ne sme izvršiti na socialne prejemke, je iskanje zaposlitve nestimulativno.
- Med nezaposlenimi Romi je veliko posameznikov, ki se želijo vključiti v javna dela, vendar ni dovolj razpisanih možnosti. Javna dela, sploh tista v dobrobit romske skupnosti, so se izkazala za ustrezen inštrument.
- Rominje imajo v povprečju višjo stopnjo izobrazbe od moških, a so redko zaposlene, največ zaradi patriarhalistično razumljene vloge žensk, ki imajo na skrbi dom in otroke.
- Romi kot iskalci dela so stigmatizirani in diskriminirani s strani zaposlovalcev in družbe sploh.

Večina delovno aktivnih pripadnikov romske skupnosti se na trg delovne sile vključuje preko javnih del. Ta oblika vzpodbujanja zaposlovanja ima veliko pomanjkljivosti. Kljub temu, da se za določeno število mesecev oseba lahko vključi na trg delovne sile, varnost v smislu dejanske redne zaposlitve ni zagotovljena. Brezposelna oseba je lahko vključena v javna dela največ eno leto, pri istem delodajalcu pa se v program lahko vključi še za največ eno leto (velja za ciljne skupine brezposelnih kot so Romi, osebe z oviranostmi, itd.). Po koncu programa se Romi praviloma zopet vpišejo v evidenco, tudi zaradi tega, da lahko ponovno uveljavljajo pravico do socialnih transferjev.

Po Zakonu o socialnem varstvu (2018) se “zagotavljajo sredstva za preživetje, katerih prejemnik ne more biti v ugodnejšem položaju od tistega, ki si sredstva za preživljanje zagotavlja z delom ali na podlagi pravic iz dela”. Pripadniki romske skupnosti se danes v glavnem preživljajo s prejemki iz naslova pravice do otroškega dodatka in denarne socialne pomoči. Seveda pa v primeru kakršnih koli krivdnih razlogov, kot so neizpolnjevanje

pogodbe o aktivnem reševanju socialne problematike (v nadaljevanju: Dogovor), neaktivnosti pri iskanju zaposlitve ali zavračanje zaposlitve, pristojni center za socialno delo ukine ali zmanjša višino denarne socialne pomoči. V praksi to poteka tako, da center za socialno delo s prejemniki sklene dogovor, ki jih zavezuje, da otroke vključijo in redno pošiljajo v šolo, da se odrasli javljajo na uradu za delo, da uredijo namensko porabo sredstev denarne socialne pomoči, plačevanje položnic in podobno. Do sankcioniranja zaradi neizvrševanja Dogovora največkrat pride zaradi neupravičenega izostajanja otrok od pouka.

Mehanizmi vzpodbujanja zaposlovanja Romov v Sloveniji pa v praksi pogosto izzvenijo kot sistem prisile in kontrole, kar je še en mehanizem, ki vzdržuje etnično mejo med Romi in Neromi. Podpora pri zaposlovanju vzdržuje obstoječe družbene strukture ter ščiti interes države in ne Romov, ki naj bi jih podpirala in zastopala (Žnidarec Demšar, 2005, str. 41). Nezaposleni Romi brez ustreznih, recimo finančnih vzpodbud, so prisiljeni, da sprejmejo kakršno koli nizko plačano delo. "Zakaj bi šel delat za tako majhen denar? Raje sem doma in živim od denarne pomoči. To mi pripada in to je moja plača" (Rom, osebna komunikacija, december 2018).

Poleg tega, da brezposelnost povzroča revščino, znižuje socialni ugled in položaj družine v družbi in ruši odnose med člani družine, sploh v razmerju staršev do otrok. Pomanjkanje ekonomskih virov in pretežna odvisnost od denarnih transferjev se reflektira skozi neurejene bivanjske razmere, slabšo zdravstveno oskrbo, predvsem pa se manifestira kot velika ovira pri vključevanju v javno življenje, ki je neposredna posledica medgeneracijske socializacije v revščino in v sistematično rasistično označenost. Leskošek (2012, str. 109 – 110) pravi, da osnovno znanje o revščini pove, da je revščina strukturni problem in ne posledica osebnih odločitev revnih ljudi. Kljub temu, da je revščina posledica družbene neenakosti, nova, neoliberalna paradigma nezaposlenost in revščino pripiše predvsem osebnim značilnostim tistih, ki so brezposelni in revni. Pripisujemo jim pasivnost, neizinteresiranost, socialno neveščost, prejemnikom denarnih pomoči pa odvisnost od teh prejemkov. Tovrstno etiketiranje se neposredno prevaja v moralne kategorije, ki prispevajo k patologizaciji prejemnikov denarnih pomoči z učinki kriminalizacije.

Pri svojem poklicnem delu in v sodelovanju s predstavniki različnih institucij ugotavljam naslednje motivacijske dejavnike, ki se kažejo kot dejavniki uspeha pri dvigovanju zaposlenosti med romskim prebivalstvom:

- Spodbujati Rome predvsem v času njihovega šolanja, spodbujati in ozaveščati njihove starše;
- delo z delodajalci v smislu osveščanja o predsodkih pri zaposlovanju Romov;

- pomembna je tudi vloga svetovalcev, zastopnikov, različnih institucij (center za socialno delo, zavod za zaposlovanje), ki pri svojem delu lahko pri Romih prepoznajo različne potenciale in jih posredujejo potencialnim delodajalcem.

2.7. Zdravstveno varstvo

V romski populaciji je življenjska doba nižja od tiste pri večinski; pogosteje tudi zbolijo. Če je človek Rom, pa ima še celo vrsto drugih pomislekov: da se ne more telesno očistiti in urediti, preden gre k zdravniku; da bo deležen rasistične in predsodkovne obravnave; da mu/ji ne bodo povedali, kaj je narobe gre utemeljeno pričakovati večje nezaupanje do zdravniškega osebja in zdravstvenih ustanov. Pričevanje neke mlade Rominje, še ne stare 40 let, ki ima težave z delovanjem ledvic in aritmijo srca:

Morala bi na operacijo srca, več kot en teden bi morala ostati v bolnici, pa ne, ne grem. Strah me je, zdravil za vse to nočem jemati, do kdaj bom živa bom doma. Ne verjamem, da mi lahko kaj pomagajo (osebna komunikacija, marec 2019).

Zaradi življenja v slabih bivanjskih razmerah in revščine Rome večkrat prizadevajo bolezni dihal, še posebej pri majhnih otrokih; različne banalne infekcije, itd. Na podlagi opravljenih pogovorov s člani romskih družin in v sodelovanju z različnimi strokovnimi službami sem ugotovila, da večina Romov, Rominj in otrok obišče splošnega zdravnika, specialista ali zobozdravnika le v skrajnem primeru, torej, ko je bolečina neznosna. Navajam nekaj primerov iz prakse: Neka učiteljica v šoli je povedala, da ko se organizira sistematski pregled v zdravstvenem domu, romski otroci manjkajo. Strah pred zobozdravnikom je potrdila tudi mama osnovnošolke: "moji otroci so redko hodili k zobarju, eni so imeli tako črne zobe, da so se bali zobarja." Romske ženske v času nosečnosti ne opravijo vseh predvidenih pregledov. V okviru svojega poklicnega dela sem slišala za situacijo mlade noseče Rominje, ki je bila samo enkrat na ginekološkem pregledu, nekje na sredini pa se je nosečnost prekinila zaradi smrti otroka.

V občini Metlika je le osem Romov, starih nad 60 let. Marsikje slabe bivalne okoliščine (neurejena kanalizacija, odplake, kopičenje smeti, težave z vlago v domovih) onemogočajo skrb za zdrav življenjski slog. Razloge za slab zdravstveni položaj romske populacije je možno povezati tudi z nezaupanjem do zdravstvenih ustanov in privajeno zanašanje zgolj nase in svojo skupnost. Janja Rošar (v: Grabovac Morse, 2010) iz Sveta romske skupnosti RS meni, da romske družine ne dajejo prednost institucionalni oskrbi, saj navadno same poskrbijo

za bolne in invalidne člane družine. Zato naj bi potrebovale predvsem informacije o tem, katere zdravstvene in socialne storitve imajo na voljo, in kako jih lahko uporabljajo.

Osebe in družine, ki so po zakonu upravičene do denarne socialne pomoči, imajo na osnovi izdane odločbe pravico tudi do osnovnega in dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja. Pravico, ki se prizna za določeno obdobje, je potrebno v mesecu, ko poteče, podaljšati z novo vlogo. Če se to zgodi zadnje dni v mesecu, obstaja možnost, da na prvi dan v naslednjem mesecu odločba o podaljšanju še ni izdana, kar pomeni, da oseba, ki v tistem času želi uveljavljati brezplačne zdravstvene storitve, do tega ni upravičena. Romom se nemalokrat zgodi, da morajo storitev ali zdravila, ki so sicer krita z osnovnim in dopolnilnim zdravstvenim zavarovanjem, plačati sami. Z vsem tem so seveda seznanjeni ob vložitvi vloge. Najpogostejša reakcija, ko se zgodi zgoraj opisana situacija, izdaja sistemsko neelastičnost in nerealističnost:

Pa kaj potem, če ne bom imela zavarovanja, saj ga ne rabimo, mi ne hodimo k zdravniku, včasih kaj boli, pa že potrpim, saj mi itak nič ne morejo pomagati. Že več mesecev me boli zob, pri zobarju sem bila, skoz mi nekaj rihta pa še vedno imam zatečeno glavo. So rekli, da bi morala tudi na slikanje glave pa ni šans, da grem zaradi tega v Ljubljano. Sem brez avta, pa tudi izpita nimam (Rominja, osebna komunikacija, junij 2019).

Janhar (2012, str. 114 – 117) je pri svojem raziskovanju romskega naselja ugotovila, da med prebivalci prevladujejo bolezni kot je diabetes tipa 1, bolezni pljuč, alkoholizem, težave na področju duševnega zdravja. Dodaten dejavnik tveganja za zdravje je kajenje v nosečnosti in očitna povezava z nizko porodno težo otroka ter pasivno kajenje otrok in bolnikov.

Čeprav je Slovenija med tistimi državami, ki jo nenehno skrbi nizka povprečna rodnost, je rodnost pri Romih stalni kamen spotike v javnih diskurzih. Očitno je, da slovenski nacionalistični diskurz romskih otrok ne gleda kot zaželenih pri dvigovanju natalitete. Dejstvo, da je revščina zgodovinsko in v sedanjosti neposreden razlog višje rodnosti, Romi sami racionalizirajo na primer takole: "Koliko denarja bom sedaj dobil več, ko imam še enega otroka? Več otrok kot imaš, večja je socialna pomoč" (Rom, osebna komunikacija, junij 2019). Tako so na primer velike družine s tremi ali več otroki upravičene do ugodnosti, kot je dodatek za veliko družino, pomoč pri nakupu avtomobilske vinjete, itd. Urh in Žnidarec Demšar (2005) navajata, da kljub delovanju države v duhu močnejše socialne politike gre pravzaprav za etnizirano natalitetno politiko. Tudi Dragoš in Leskošek (2003, v: Urh in Žnidarec Demšar, 2005, str. 45 - 46) ugotavljata, da so

...do dodatka upravičene tudi najbogatejše in ne le revne velike družine. Iz tega je razvidno, da gre bolj za natalitetno kot pa socialno politiko. Država želi 'podkupiti' starše, da bi več rojevali, vendar je večje število otrok zaželeno v družinah večinske pripadnosti, [...]. Neenakost pri vzpodbujanju otrok je očitna v odnosu do romskih žensk. Znani so številni izobraževalni programi, ki so med Rominjami vzpodbujali uporabo kontracepcijskih sredstev z namenom manjše rodnosti med Romi.

Komaj petnajstletna Rominja, ki je po večinskih, družbeno in zakonsko sprejetih predstavah še sama otrok, postane mama. Pripoveduje o tem, kako se je znašla v novi vlogi: "Nisem niti vedela, da sem noseča, zrastel mi je trebuh, odšla sem h ginekologu in mi je povedal, da bom imela otroka. Takrat je bilo že prepozno, da bi kaj spremenila. Bom že nekako" (osebni etnografski zapiski). Že tu lahko opazimo, da so dekleta in ženske manj opremljene z znanjem spolne vzgoje, o kontracepciji, o pomenu reproduktivnega zdravja. Janhar (2012, str. 117) v raziskavi romskega naselja na Koželjevi ulici v Ljubljani ugotavlja veliko potrebo po zdravstveni vzgoji revnih, neizobraženih, deprivilegiranih prebivalcev barakarskega naselja, še posebej deklic in žensk. Zdravstvenovzgojne vsebine bi bilo potrebno primerno predstaviti tudi mladim prebivalcem naselja, saj jih niso deležni bodisi zaradi velike odsotnosti od pouka, bodisi kratke vključenosti v formalno izobraževanje. Še posebej ranljive so Rominje, ki so kot ženske diskriminirane v lastni skupnosti, in kot pripadnice romske manjšine v širši skupnosti. Sociologinja Ilona Tomova (v: Urh, 2011, str. 362) je v svoji raziskavi med bolgarskimi Romi opozorila na slab zdravstveni položaj Rominj. Ugotovila je, da je najpogostejše kontracepcijsko sredstvo med Romi splav; nehijske bivalne razmere doprinašajo k pogostejši obolevnosti žensk, posebej pa je izpostavila visoke stopnje alkoholizma in kajenja tobaka med Romi. Zaskrbljujoča je tudi ugotovitev Branislave Belović iz raziskave leta 2009 v Novem mestu (v: Urh, 2011, str. 363), ki pravi, da 55% Rominj, predvsem iz jugovzhodne Slovenije, trpi za depresijo, v Prekmurju pa jih ima težave s to boleznijo 35%.

V Sloveniji imajo Romi in Rominje tako kot drugi državljani zagotovljen enak dostop do zdravstvenih storitev, razlike se pokažejo v načinu izrabe storitve in nudenjem zdravstvenih storitev:

Vedno, ko sem bila naročena na zdravniški pregled, sem skoraj sama sedela v čakalnici, čisto vsi so prišli na vrsto pred mano in tudi po tem sem še nekaj časa sedela in čakala. To se mi vedno zgodi. Do nas niso prijazni, sestre se samo derejo. (Rominja, osebna komunikacija, marec 2019).

Ko sem z otrokom prišla na prvi pregled, sem morala počakati, da je zdravnica pregledala vse druge – medtem je sestra vse prešpricala in odpirala okna - in ko je končno vzela mojega otroka, je ta začel jokati, zdravnica se je začela dreti, da naj neha vreščati in naj ga pomirim. Komaj, da se ga je dotaknila. In to samo zato, ker smo cigani (Rominja, osebna komunikacija, februar 2019).

Kot je za etnično mejo značilno, ima zdravstveno osebje diametralno drugačna opažanja:

Vsaj šestkrat je že bila naročena na pregled, pa nikoli ni prišla na dogovorjen datum in uro, čas pa ima, da se sprehaja okrog. Navadno je tako, da se sploh ne držijo ure, s sabo v čakalnico pripeljejo še deset članov družine, ki so zelo glasni, motijo ostale in se neprimerno vedejo. Po tem pa moramo še nekaj časa zračiti, da neha smrdeti. Nimajo niti osnovne higijene (strokovna služba v zdravstvu, december 2018).

Velika težava pri romskem prebivalstvu je predvsem nizka zavest o pomembnosti preventivnih pregledov in nujnosti zdravstvenega zavarovanja (Frankovič, 2013). Iz lastne prakse socialnega dela z Romi in v pogovorih s strokovnjaki na področju zdravstvene službe slabe življenjske in bivanjske okoliščine ogrožajo njihovo zdravstveno stanje.

Nacionalni program ukrepov vlade RS za Rome za obdobje 2017 – 2021, katerega cilj je odpraviti strukturne, institucionalne, medodnosne in individualne prepreke pri koriščenju zdravstvenih storitev, določa ukrepe, ki se nanašajo na posredovanje zdravstvenih vsebin, programov, delavnic, izobraževanj, namenjenih Romov, ter izobraževanje in ozaveščanje strokovne javnosti in zdravstvenega osebja o Romih in zdravju. Z ukrepi za izboljšanje kompetenc zdravstvenih delavcev, krepijijo sodelovanja zdravstvenih delavcev z romskimi pomočniki pa naj bi dosegli cilj uspešnega vključevanja Romov v okolje: zdrav življenjski slog.

2.8. Politična participacija Romov v praksi

Romi se s problemi socialnovarstvenih vprašanj, statusno pravnega položaja, eksistencialnih razmer, nepismenosti, diskriminacije ipd. borijo na območju Slovenije in v občinah, kjer so naseljeni. Pri odločanju želijo aktivno sodelovati, izražati svojo voljo in dajati svoje predloge. Romski aktivisti si prizadevajo, da se Rome prizna kot tretjo ustavno zaščiteno manjšino v Sloveniji, v prvi vrsti pa v ustavi urediti njihove posebne pravice in neposredno zastopnost v reprezentativnih telesih oblasti.

V zgodovini Romi nikoli niso imeli enakih statusnih in političnih pravic do sodelovanja pri odločanju v političnem življenju. Rasistični pogledi in rasistične prakse imajo še danes znatne posledice za njihovo politično udejstvovanje. Janko Spreizer (2002) odnos slovenske politike do Romov opredeljuje v smislu preračunljivosti in izkoriščanja s strani večinske družbe. Medtem ko so bili Romi v času druge svetovne vojne zagledani skozi prizmo klasičnega biološkega rasizma, zaradi česar so bili tudi množične žrtve nacističnega genocida, jih je politika s preходом iz socializma v kapitalizem označila za lenuhe in potepuhe. Urh (2003, str. 160) večinski odnos do Romov označuje z izrazom aniciganizem, ki ostaja velik problem spoštovanja človekovih pravic v Evropski Uniji.

Temeljna principa varstva manjšinskih etničnih skupnosti, ki jih Ustava RS opredeljuje kot »narodne manjšine«, sta zgodovinskost, ki je v ustavi zajeta v pojem avtohtonosti, in teritorialnost, kar je posledica predvsem procesov določanja mednarodnih meja po 1. in 2. svetovni vojni. Medtem ko imajo ustavno zaščiteni pripadniki italijanske in madžarske narodne manjšine, živeči ob slovenskih mejah z Italijo in Madžarsko, na državnozborskih volitvah dvojno volilno pravico (torej dodatno za poslanca svoje »narodne skupnosti«), imajo pripadniki romske skupnosti zgolj možnost izvolitve svojih predstavnikov v občinske svete, pa še to le, če gre za »avtohtone« skupnosti. Peti odstavek 39. člena Zakona o lokalni samoupravi (2018) določa, da »na območjih, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost, imajo Romi v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika«. »Neavtohtoni« nimajo pravice do svojega predstavnika.

Na lokalni ravni se Romi v Sloveniji združujejo v društva, največje število romskih društev pa združuje Zveza Romov Slovenije. V letu 2014 je bilo v Zvezo vključenih 33 društev. Obstajajo pa tudi druge zveze, kot je Romski akademski klub, Zveze Romov za Dolenjsko, Zveza Romskih skupnosti Umbrella, itd.. Na državni ravni pa je bil ustanovljen Svet romske skupnosti Slovenije, ki predstavlja interese romske skupnosti državnim organom. V okviru izvršilne veje oblasti deluje Komisija Vlade Republike Slovenije za zaščito romske skupnosti kot posvetovalni organ vlade, decembra 2006 pa je bila ustanovljena tudi Strokovna skupina za reševanje prostorske problematike romskih naselij (Urad za Narodnosti, 2019), ki pa svojega mandata ni uspešno zaključila.

Državni zbor je leta 2003 že poprej obstoječo Zvezo Romov Slovenije določil kot reprezentativni organ, ki zastopa romsko skupnost v Republiki Sloveniji, na lokalni ravni pa so se na podlagi Zakona o društvih organizirali za potrebe politične participacije v občinskih svetih. Velik napredek v Sloveniji pa se je zgodil leta 2002, kjer se je v okviru novele zakona

o lokalni samoupravi določila obveza izvolitve romskih svetnikov. Na lokalnih volitvah¹⁷ so 18. novembra 2018 v 18 občinah Slovenije izvolili svetnike, ki bodo njihove interese zastopali v mandatu 2018 -2022.

Politično zastopstvo Romov na lokalnih ravneh predstavlja enega od ključnih korakov na poti k politični participaciji na državni ravni. Vloga romskega svetnika je velika, saj predstavlja vezni člen med lastnim okoljem in občinskim svetom, povezani pa so tudi v okviru delovnega telesa pri Zvezi Romov Slovenije (Obreza, 2004). Komac (2013) pa se sprašuje, kakšno vlogo izvoljenim romskim svetnikom namenjajo župani. Slednji naj bi jih obravnavali kot nekakšne "stražmojstre." Da Romi ne bi s svojim deviantnim obnašanjem motili večinskega prebivalstva, jim nalagajo, da v romskih naseljih skrbijo za mir, red in čistočo. Rudaš (2013) opozarja, da država ne posveča dovolj pozornosti politični participaciji Romov na lokalni ravni, zaradi delitve na "avtohtone" in "neavtohtone" pa neupravičeno uvaja diskriminacijo. Tako že zasnova pripadnikom romske skupnosti onemogoča dejanski vstop v politiko, kaj šele suvereno obnašanje v njej. Predvsem Romi tistih občin, ki nimajo romskega svetnika, so prikrajšani pri odločanju na lokalni ravni. Še več, tudi tam, kjer imajo romskega svetnika, je od volje večine odvisno, koliko bo vključen. Antiromsko razpoloženje, ki izvaja še dodatne pritiske, učinkuje tako, da Romi sami odnehajo s poskusi preboja na oblast. Ena izmed možnih poti za vstop romske skupnosti na politično sceno bi bila kandidatura na volilni listi ene izmed vodilnih strank, ki želijo pridobiti romske glasove. Na ta način bi se začelo graditi zaupanje Romov v politične akcije, krepiti dialog med pripadniki različnih skupin in prispevati k premagovanju političnega prepada med državno politično "elito" in člani občne politične skupnosti (Politična participacija in demokracija v Evropi, b.a.).

Nizka participacija romske skupnosti v politični sferi življenja je povezana tudi z večinoma pomanjkljivo izobrazbo na področju politike; podobno brezposelnost med Romi utrjuje in povečuje nezanimanje za politično dogajanje. Glavni problem je v družbeni segregaciji. Kljub temu, da so pri odločanju na lokalni ravni prisotni neposredno, kot romski svetniki, je njihovo mnenje avtomatično manj pomembno in manjvredno. Slika o neaktivnosti in neangažiranosti romske skupnosti za razvoj in njihovo večje vključevanje je le posledica prisile, da delujejo iz obrobja:

Saj se pogovarjamo o tem kaj bi bilo potrebno spremeniti, popraviti, vendar ostane le na besedah. Skoz se vrtimo v istem krogu. Vemo, da denar za nas obstaja, a nihče ne ve kje je. Jaz sem en sam, njih pa veliko več (romski svetnik, osebna komunikacija, julij 2019).

¹⁷ Preporod. Zveza za razvoj romske manjšine (2019). Pridobljeno s <http://zveza-preporod.si/>.

Z vidika občinske oblasti je problem zagledan drugače:

Pri urejanju romskih naselij se srečujemo s številnimi težavami na sistemski ravni, saj kljub temu, da smo odprti in v odločanje želimo vključiti romsko skupnost, nam zagode država, ki odgovornost in izvajanje prepušča občinam. Državnih ukrepov, ki so namenjeni predvsem kot pomoč romski skupnosti, ni enostavno kar tako implementirati na lokalno raven, predlagajo jih pa tisti, ki nimajo vpogleda v življenje Romov. Sodelovanje in razumevanje državnih oblasti bi moralo biti večje (nekdanji župan, osebna komunikacija, julij 2019).

2.9. Etnizacija in patologizacija Romov v praksi: rasistična označenost

Socialno-antropološki in socialnodelovni teoretski koncepti etnizacijo in patologizacijo Romov in romskih skupnosti interpretirajo kot pojavi obliki sodobnih vsakdanjih rasizmov. Rome zmeraj vidimo kot druge. Iz tega izhaja, da je revščina Romov vezana na njihovo etničnost. "Humanistična" naravnost večinske družbe se kaže že z uporabo dikcije "romsko vprašanje" ali "romska problematika," s čimer vzpostavimo meje in še globlje zaorjemo v ledino razločevanja med "nami" in "njimi," ali, kot pravi Zaviršek (2010:86): pomen besede drugačen se konceptualno približa pomenu, ki ga ima beseda drugi, zato drugačen potemtakem pomeni slabši, manjvreden in tuj. Na tem mestu lahko uporabimo tudi Goffmanovo (1991) razumevanje stigmatizacije, ki jo je označil za »reduciranje posameznika na posebnost, ki ga dela različnega od pripisane kategorije. Nezaželena drugačnost prekrije vse druge človekove značilnosti« (po: Urh, 2012, str. 24). Rasizem pa je zavzel prostor tudi v družboslovni znanosti. Sedmak (2007, str. 73) je skozi proučevanje »etnično mešanih« slovensko-italijanskih družin ugotovila, da je zgodovinsko večinoma prevladovalo prepričanje o nenaravnosti in patološkosti takih zakonskih zvez.

Tematike etničnosti so v socialno delo v Sloveniji najrazločnejše pripeljali begunci iz balkanskih vojn v sredini 90. letih 20. stoletja, ko se je zaradi vse večjih migracij prepoznavala etnična heterogenost (Humljan Urh, 2013). Za konstruktiviste (Barth, 1998, str. 30) je etničnost družbeno konstruirana in se poustvarja v družbeni interakcijah, njeno jedro pa je pomen, ki ga posamezniki pripisujejo kulturni različnosti med njimi, govorimo o družbeni organizaciji kulturnih razlik. V nasprotju z konstruktivisti pa primordialisti zagovarjajo predpostavko, da posamezniki na podlagi predpostavk o skupnem biološkem izvoru vedo, da so del etnične skupine, miti o njenem kulturnem izvoru so tako povezani z vero v pradavne

skupne biološke prednike (Jenkins, 1997, str. 45). Formalistični pristop (Šumi, 2000, str. 45ff; 175ff) primordializem zavrača kot tip znanstvenega rasizma in formalistični model radikalizira v teze o centralni vlogi etnične mejnosti kot mehanizma vzpostavljanja in vzdrževanja v ljudskem pojmovanju radikalno neprehodne družbene mejnosti.

Teorija in praksa socialnega dela je predvsem skozi drugo polovico 20. stoletja temeljila na pristopu "barvne slepote"¹⁸ (Dominelli, 1988), kar je pomenilo enako obravnavo za vse. Čeprav se je ta pristop razglašal za egalitarističnega, je s prezrtjem rasizma proti svojemu namenu povzročil dodatno diskriminacijo: zaradi neenakega izhodiščnega položaja marginaliziranih skupin od njih ne moremo pričakovati enakega učinka ob izvajanju enakih ukrepov za vse. Učinek ukrepov je ravno obraten, tj. ohranjajo neenakosti, ali pa jih še dodatno povečujejo (Humljan Urh, 2013, str. 13). Etnicizacija je pri tem proces, ki je temeljen za vsakršen rasizem, v katerem se ljudi presoja po njihovi etnični (kar je dostikrat sinonimno u »raso«) izvornosti (prim. Šumi 2000: 41; Zaviršek, 2010:91). Etničnost je torej eden izmed dejavnikov hierarhizacije družbe (Urh in Žnidarec Demšar, 2005, str. 38).

Janko Spreizer pravi, da: v [...] zdravorazumskem govoru zasledimo nesmiselno in etnocentrično mnenje, da naj bi nekatera človeška bitja imela 'kulturo', druga pa ne: običajno so tisti brez kulture tujci, imigranti, Romi ali tisti, ki ne ustrezajo predstavam o kulturi večine (2009, str. 144).

Patologizacija romske kulture se kaže predvsem v odnosu do odklonskih dejanj kot so nasilje do žensk in otrok, alkoholizem, zanemarjanje otrok, spolne zlorabe itd. Zaviršek (2010) kot eno izmed oblik patologizacije navaja spregledovanje psihosocialnih potreb Romov, nihče pa se ne vpraša, zakaj so v psihosocialnih službah skoraj nezastopani in niso uvrščeni med ranljive skupine na področju duševnega zdravja. Tudi sama sem bila priča razlagam različnih strokovnjakov, češ da je alkoholiziranost med Romi tipična, da je normalno, da romska deklica rodi pri petnajstih, da je v "romski kulturi" tipično, da se vrši nasilje nad romskimi ženskami, in da je dejstvo, da romski otroci skačejo na pol nagi, kar vse da del njihove kulture. Navedeni primeri ilustrirajo, kako patologizacija »drugega« sloni na prepričanju o njegovi »drugačni kulturi«, torej drugodrodnosti. Dominelli (1995, str. 189) opozarja, da je opredeljevanje deprivilegiranih državljanov kot "deviantnih, patoloških in nevarnih" pomemben mehanizem, s katerim se vzdržujejo rasistične predstave.

¹⁸ "Barvna slepota pomeni, da obravnavate ljudi, kakor da so 'vsi enaki'. Način, kako deluje ta pristop, temelji na asimilacionistični in integracionistični percepciji" (Domielli, 1995, str. 188).

2.10. Romi v izobraževalnem sistemu

Avsec (1999, str. 106) izpostavlja, da v šolskih sistemih manjkajo posebna zakonska določila, na podlagi katerim bi se Romom kot etnični skupini zagotavljale posebne oblike izobraževanja, da bi se ohranjala njihova jezikovna in etnična identiteta.

Z namenom uspešnejšega vključevanja učencev Romov v sistem vzgoje in izobraževanja je bila leta 2011 (dopolnilo k Strategiji 2004) sprejeta Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji (v nadaljevanju: Strategija 2011), ki kot najpomembnejše rešitve navaja: zgodnje vključevanje v predšolsko vzgojo v vrtcih vsaj dve leti pred pričetkom osnovne šole, uvedba instituta romskega pomočnika, uvedba pouka romskega jezika na fakultativni ravni, stalno strokovno izpopolnjevanje strokovnih delavcev, ne segregacija – praviloma ne homogeni oddelki, različne oblike učne pomoči, vzpostavljanje zaupanja v šolo in odpravljanje predsodkov, iztočnica, da romski učenci kot etnična skupina niso učenci s posebnimi potrebami itd. Postavlja pa se vprašanje, zakaj nobena politika/ukrep ne pomaga, ne motivira, in zakaj pripadnike romske skupnosti ni mogoče dvigniti iz nepismenosti in revščine.

Romski otroci so večinoma primarno socializirani v govorjen, naraven, večinoma lokalni slovenski jezik s primesmi srbohrvaščine in romščine, katerega poglobitno obeležje je, da ga govorijo nepismeni odrasli. Ko se otroci v šoli srečajo z govorjeno knjižno slovenščino, dobesedno ne prepoznajo podobnosti med njima. Peček in Lesar (2006, str. 81) opisujeta, da z vidika učencev etničnih skupin slovenska osnovna šola ne zagotavlja upoštevanja načela enakosti in idej multikulturalizma, prav tako pa tudi ne omogoča gojenja opismenjene variante romskega jezika ter pouka o zgodovini Romov.

Učni uspeh romskih otrok je v slovenski osnovni šoli bistveno slabši od povprečja; med njimi je velik osip, saj jih mnogo osnovne šole ne dokonča. Poleg tega so romski učenci nenavadno pogosto preusmerjeni v osnovne šole s prilagojenim programom (OŠPP; Peček in ostali., 2006, str. 140). Šolska neuspešnost in zaznana vedenjska problematika pripomoreta k "prehitremu" razvrščanju otrok v OŠPP, ne da bi razkrivali ali preučili prave vzroke otrokove neuspešnosti (Strategija..., 2004, str. 19): večinoma so to nepoznavanje jezika, razmere revščine in morda tudi nasilja doma). Raziskava v eni od OŠPP je celo opozorila na rasistično prakso komisij za usmerjanje. Socialna dokumentacija o romskih otrocih je bila polna kulturnih stereotipov in opisov zunanosti otrok, kot npr. "nosi modre, nevarne čevlje", "otrok je tipičen predstavnik romskega porekla", "rad se kiti z uhani in prstani," ipd (Urh in Žnidarec Demšar, 2005, str. 40). Negativni odnos do romskih otrok se v šoli nanaša predvsem na

njihovo življenje v revščini, čeprav to ni vedno jasno razpoznano. S strani neromskih učencev so pogosto tarče posmeha zaradi prikrajšanosti lepih oblačil in šolskih potrebščin, ki so za večino nekaj povsem vsakdanjega:

Na šolski neuspeh romskih otrok odločilno vpliva nizka udeležba pri pouku, pomanjkanje koncentracije in zavračanje dodatne učne pomoči. Posledica le-tega je pogosteje ponavljajo razreda, prej zaključijo izobraževanje ali celo zapustijo šolo (pedagoška delavka, osebna komunikacija, julij 2019).

Macura Milovanović (2006, str. 22-24) pravi, da se ti "pedagoški" argumenti pravzaprav uporabljajo za segregacijo otrok v drug tip šole, in da se posledice segregacije kažejo tudi na individualno psihološki ravni, v razvijanju negativnega pojmovanja samega sebe.

Romski otroci, ki so ujeti v utečeno romsko življenje (življenje v šotorih, kontejnerjih, barakah, pogosto brez elektrike in osnovne bivalne opreme doma) imajo že v svojem izhodišču slabše možnosti za enakovreden položaj v izobraževalnem procesu. Sociopedagoško (Tancer, 2006, str. 40) je preverjeno in dokazano, da učenčevo domače okolje na učenčevo šolsko delo lahko deluje vzpodbudno ali pa zaviralno. Za romske učence domače okolje praviloma predstavlja velik socialni deficit. Tancer v eni izmed raziskav ugotavlja, da nizek hišni (domači) standard (odsotnost televizije, radia, časopisa itd.) pomembno zamejuje otrokov socialni in intelektualni razvoj. Tudi Šarič (2006) slabši učni uspeh povezuje s kulturno osiromašenim okoljem oziroma socialnim okoljem, v katerem živijo. Namreč, zelo pomembno je upoštevati različna vrednotenja izobraževanja, ki so uveljavljena v neki skupnosti: v šolo vstopajo tudi učenci iz okolij z nizko stopnjo vrednotenja pomena izobrazbe. Macura Milovanović (2006) kot najizrazitejšo kulturno prakso, ki predstavlja oviro za vključevanje romskih otrok v izobraževalni sistem, izpostavi zgodnje ustvarjanje družine, pri čemer pa je treba poudariti, da je to funkcija revščine, ne »kulture«: vse do sredine 20. stoletja so zgodnje poročanje in rojevanje velikega števila otrok praticirale zlasti ruralne skupnosti širom Evrope. Revščina je tista, ki narekuje poglobljeno skrb eksistenci družine, v kateri imajo pomembno vlogo tudi otroci. Avtorica (2006, str. 32) dodaja, da je šolanje zanje naporno in ga pogosto doživljajo kot boleč proces, ki ne zagotavlja uspeha v življenju. Še več, šolanje je lahko v njihovih očeh celo nekoristno, ker otrokom onemogoča sodelovanje pri zagotavljanju eksistence za družino. Povsem obratna dejstva je v okviru svoje magistrske raziskave ugotavljala Melisa Baranja, kjer odgovori srednješolk in srednješolcev kažejo, da je v okviru podpore v šoli zelo pomemben podporni dejavnik družina oz. starši ali zakoniti zastopniki in skrbniki (2018, str. 38).

Sogovorniki in sogovornice iz teiste raziskave so povedali, da so največkrat od bratov in sester dobili pozitivno sporočilo, da je vse mogoče, da jim bo uspelo in vedeli so, na koga se lahko obrnejo po nasvete in odgovore na porajajoča se vprašanja in dileme. Starši so jih podpirali in spodbujali na njihovi izobraževalni poti z namenom, da bi njihovi potomci dosegli več kot so ni (2018, str. 34)

Ali bo nek ukrep v šoli deloval vključevalno ali izključevalno je odvisno tudi od učiteljev. Nekateri pedagoški delavci pri delu z Romi izražajo nemoč, prisotnost romskega učenca jim pomeni nujno zlo, saj ga vidijo kot zelo problematičnega, neprilagojenega in obremenjenega z vedenjskimi težavami (Avsec, 1999). Košak (2010) meni, da so učitelji včasih nestrpni, saj romski otroci preprosto ne razumejo, kaj učitelji od njih pričakujejo. Še več, raziskave v preteklosti so pokazale, da so učitelji in svetovalni delavci romske otroke v šoli pogosto patologizirali. In kako to doživlja romski otrok? Prehod iz varnega, četudi revnega zavetja svojega doma v šolsko okolje lahko občuti zelo stresno. Moderna šola je polna tujih, po videzu urejenih otrok, ki se na njihov pogosto neurejen videz in nerazumevanje slovenskega jezika odzovejo z izogibanjem, zbadljivkami in predsodki:

Romski otroci se pogosto boleče zavedajo negativne identitete, ki jim jo je namenila družba. Odkritje razlike med romskim in neromskim svetom je v šolskem okolju za romskega otroka pogosto travmatično, spremljajo ga čustvene krize in želja, da ne bi bil Rom (Macura Milovanović, 2006, str. 25).

V nižjih razredih to ni tako vidno; ko ugotovijo, da so Romi, to skrivajo, so občutljivi. Otrok čuti, da ni sprejet, in zaradi takega odnosa se občutek manjvrednosti samo še utrjuje. Kot žrtve nasilja se odzivajo obrambno, kar se kaže v njihovem vedenju, ki ga pedagoški delavci, zaradi pomanjkanja znanja o njihovem življenju, pripisujejo kar njihovi kulturi.

Rezultati raziskave, ki jo je opravila Baranja (2018, str. 40-41) kažejo visoko zadovoljstvo in zelo dobro počutje romskih dijakov in dijakinj na srednjih šolah. Anketiranci so povedali, da so se v srednji šoli počutili bolje bodisi zaradi spremembe okolja, v katerem niso bili več zaznamovani na podlagi etnične pripadnosti ali pa zaradi večje zrelosti ter višje tolerance in razumevanja strokovnega osebja, predvsem učiteljev in učiteljic.

Nizek izobraževalni dosežek romskih učencev lahko povežemo tudi izobrazbo staršev in njihovim odnosom do izobrazbe kot vrednote. Lamberger Khatib in ostali (2006, str. 229) ugotavljajo, da se romski starši pretirano bojijo za svoje otroke, in potem iščejo izgovore (starejši otroci pretepajo mlajše, ko se peljejo s kombijem, ščipanje, kreganje), da jih ne pošiljajo v šolo. Starši jih pri izostajanju pouka podpirajo, predvsem v času nabiranja gob, borovnic, kostanja, kar sicer počnejo tudi mnogi slovenski starši še posebej v ruralnih razmerah. Avsec (1999) navaja, da so romski starši zaradi lastne neizobraženosti slabo motivirani za vključevanje otrok v šolo, sploh pa jim ne znajo pomagati pri domačih nalogah in učenju. Starši romskih otrok so manj odzivni in nepripravljeni na sodelovanje s šolo, saj slednja pač ni del njihove zgodnje socializacije:

Opazamo, da romske starše ne zanima, kaj se njihovi otroci učijo, pri čem imajo težave, na govorilne ure sploh ne hodijo, zgodi se tudi, da na začetku šole tudi po več tednov nimajo šolskih pripomočkov, ipd. Starši bi svojim otrokom že zgodaj morali brati pravljice, se z njimi pogovarjati tudi v slovenščini in jih vključiti v vrtec. Zelo se trudimo, da s starši vzpostavimo odnos (pisno vabimo, kličemo), vendar pri ničemer ne uspemo. Tudi v romskem naselju smo organizirali ene vrste roditeljski sestanek, pa se ni obneslo. Prišla je samo ena mamica, ostalih ni zanimalo (pedagoška delavka, osebna komunikacija, april 2019).

Tako mnenje seveda ponovno ignorira revščino romskih skupnosti in prevladujočo nepismenost med starši: ni jasno, kako bi lahko otrokom brali pravljice, če so nepismeni, in nimajo denarja za knjigarne ali knjižnice.

Lamberger Khatib et al. (2006) ugotavljajo, da je predvsem na Dolenjskem največ težav s šolskim neuspehom romskih povezanih s slabimi bivanjskimi razmerami. Empirična raziskava o dejavnikih šolskega (ne)uspeha romskih otrok na območju Dolenjske in njene okolice, ki sta jo izvedla Krek in Vogrinc (2005) je pokazala, da šola ni ključni dejavnik šolskega neuspeha. Zaključujeta, da so jezik, kulturne prakse (ki jih večinoma narekuje revščina) in socialni status večine romskih družin tiste determinante, ki postavljajo nepremostljive meje uspešni integraciji v šolski sistem.

Prizadevanje za oblikovanje ustrezne večkulturne šolske klime, preseganje praks odkritega, prikritega in nezavednega rasizma ter večja vključenost Romov v izobraževalni sistem zahteva spremembe v pristopu na način etnično občutljivega socialnega dela (Urh, 2009), ki seže ven iz družine v skupnost in v šolo. Čačinovič Vogrinčič in Mešl (2019, str. 153) se strinjata in dodajata, da je za večje paradigmatske spremembe v šoli nujno potrebno

socialno delo z družino v obliki izvirnih delovnih projektov pomoči, ki družini in otroku omogočajo socialnodelovno oporo, in sodelovanje vseh udeležениh v problemu: "Socialno delo v šoli pripomore k temu, da se stiske in neuspehi, kijih povzročijo revščina, neprijazno socialno okolje, pritiski in zahteve šole, ali nemoč družine rešujejo tam, kjer so ključni viri pomoči v okolju."

3. Zastavitev problema, raziskovalna vprašanja in cilji raziskave

Zdi se, da imajo ukrepi in prizadevanja za večjo vključenost pripadnikov romske skupnosti na vsa širša področja družbenega življenja (zaposlovanje, politična participacija, izobraževalni sistem itd.) kaj pičle rezultate. Izhodiščno bom domnevala, da je temu tako, ker ukrepi ne naslavlajo sistematičnega, medgeneracijskega etničnega konflikta med večinskim/manjšinskim prebivalstvom, medgeneracijske revščine in socializiranosti v revščino, ki se dostikrat rasistično romantizira kot "romska kultura", kar vzdržuje začaran krog.

V romskih naseljih občine Metlika je velik delež otrok, ki ne dokončajo formalnega osnovnošolskega izobraževanja v okviru devetletke. Z raziskovanjem povezanosti med učno uspešnostjo, socialno izključenostjo, manjšinsko in rasistično označenostjo Romov želim izrisati naravo etničnega konflikta in nakazati možne izhode iz obstoječe situacije. Pri tem pa bom uporabila naslednja raziskovalna vprašanja:

- Kakšne so družinske, rodbinske, sosedske bivalne razmere pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji in v romskih naseljih?
- Kako izboljšati obisk romskih otrok v programih predšolske vzgoje, šoloobveznih otrok v rednem izobraževanju?
- Kakšne so možne poti izhoda iz revščine za Rome?

S svojim raziskovalnim pristopom želim prispevati k večjemu razumevanju realnosti življenja romske skupnosti, opozoriti na občutljivo ravnanje v situacijah, ki lahko intenzivirajo medetnični konflikt in utrujejo etnično mejo, predvsem pa skozi marginalnost njihovega položaja nazorno prikazati diskontinuiteto med otrokovo družino in socialnim okoljem in šolo.

3.1. Metodologija

Vrsta raziskave

Raziskava je kvalitativna in temelji na sistematičnih, časovno sklenjenih dnevniških zapiskih po metodi etnografije v okviru mojih službenih zadolžitev obiskovanja romskih družin in skupnosti na področju Bele Krajine, konkretno v romskih naseljih občine Metlika. Nekateri raziskovalci (e.g. Creswell, 2014) sodobno etnografsko raziskovanje definirajo kot iskanje skupinskih vzorcev vedenja, jezika in diskurzivnih praks znotraj in navzven, ravnanj

neke skupine ljudi v njenem bivanjskem okolju skozi daljše časovno obdobje. Najbolj očitna posebnost tovrstne raziskave so zagotovo socialni odnosi med opazovalcem in opazovanci, ki tvorijo etnografsko polje, torej specifično interakcijo.. Etnograf dela na terenu, sodeluje z drugimi osebami ter si z njimi izmenjuje informacije: vedno gre za nek tip vzajemnega učenja.

Posebnost aplikacije etnografske metode je, kot rečeno, v tem, da je raziskovanje potekalo v okviru mojih službenih dolžnosti. V interakcije z udeleženci sem vstopala po predhodnem dogovoru, na osnovi njihovega zaprosila preko telefonskih klicev, ali z načrtnimi obiski v romskih naseljih. Obiski so trajali različno dolgo, od ene do treh ur. Večinoma sem uporabila odkrito metodo opazovanja saj sem zaradi predhodnega poznanstva sklepala, da bodo z mano delili resnična dejstva svojih življenj. Nekajkrat sem se posluževala tudi prikritega opazovanja, ker sem udeležencem raziskave težko razložila namen svojega dela, oziroma takrat, ko sem predpostavljala, da bodo to težje razumeli. Raziskava je bila hkrati akcijsko naravnana, saj sem kot strokovna delavka in raziskovalka aktivno sodelovala v postopkih in procesu naslavljanja ter reševanja romske tematike po principu in metodah socialnega dela.

Merski instrument in viri podatkov

Podatke, ki sem jih uporabila, sem zbirala na način etnografskega dnevnika, kamor sem beležila svoja opazanja, pogovore, vprašanja, odgovore in okoliščine. Vse to sem zapisovala vsakodnevno, situacije opazovanja pa so se raztezale od poklicnih nalog obiskovanja romskih družin do neformalnih pogovorov na centru za socialno delo in v romskem naselju. Dnevniško sem beležila tudi pogovore z različnimi predstavniki ustanov, npr. šol, ambulant, itd. Zbiranje podatkov po etnografski terenski metodi je potekalo sklenjeno od aprila do junija 2019, do trenutka, ko sem bila prepričana, da sem zajela primeroma celovit vpogled v izbrane tematike proučevanja. Nekatere statistične podatke, ki jih prinašam v nadaljevanju, sem zaradi poklicnega spremljanja družine dodatno sama vodila.

Populacija in vzorec

Mojo populacijo zajemajo romske družine¹⁹ (v analizi uporabljam izraze *uporabniki* in *udeleženci raziskave*) v občini Metlika, ki jih že dve leti spremljam v okviru socialnovarstvene storitve Pomoč družini za dom, in so tudi prejemniki socialnovarstvenih transferjev. Vzorec družin sem oblikovala na podlagi vključenosti v različne oblike obravnave in postopke na centru za socialno delo, ter na podlagi osebnih poznanstev. Osebe, zajete v raziskavo, sem nato označila po temeljnih parametrih v spodnjem šifrantu sogovornikov in sogovornic, zaradi varovanja njihove zasebnosti in nerazpoznavnosti pa sem jim nadela izmišljena, običajna slovenska osebna imena.

Preglednica 1: Šifrant sogovornikov in sogovornic

Oznaka družine	Sogovornik(ca)	Spol	Starost	Stopnja izobrazbe
A	Helena	M	37	Nedokončana OŠ
	Tone	Ž	38	Nedokončana OŠ
B	Ana	Ž	47	Nedokončana OŠ
	Janja	Ž	24	Nedokončana OŠ
	Nina	Ž	20	Končana OŠ
C	Peter	M	38	Nedokončana OŠ
	Renata	Ž	32	Nedokončana OŠ
Č	Martin	M	31	Nedokončana OŠ
	Ines	Ž	31	Nedokončana OŠ
D	Barbara	Ž	52	Nedokončana OŠ
	Tadeja	Ž	15	Nedokončana OŠ
E	Anja	M	16	Končana OŠ
	Dejan	Ž	22	Končana OŠ
F	Fanika	Ž	49	Nedokončana OŠ
G	Tadej	M	37	Nedokončana OŠ
	Majda	Ž	38	Nedokončana OŠ
H	Katarina	Ž	81	Nedokončana OŠ
I	Petra	Ž	28	Končana OŠ
	Eva	Ž	7	Končana OŠ
J	Tine	M	44	Nedokončana OŠ
	Polona	Ž	39	Nedokončana OŠ
K	Silvija	Ž	36	Nedokončana OŠ
L	Žan	M	26	Končana OŠ
	Mirjam	Ž	24	Končana SŠ
M	Anica	Ž	65	Nedokončana OŠ
	Vanja	Ž	23	Končana OŠ
N	Tim	Ž	30	Nedokončana OŠ
	Simona	M	28	Nedokončana OŠ
O	Janez	M	51	Nedokončana OŠ
	Jana	Ž	48	Nedokončana OŠ
P	Špela	Ž	54	Nedokončana OŠ
	Maša	Ž	57	Nedokončana OŠ
R	Neža	Ž	59	Nedokončana OŠ
S	Mihaela	Ž	46	Nedokončana OŠ

¹⁹ Pri tem mislim na družino v širšem smislu, saj v nekaterih gospodinjstvih živijo tudi tri generacije sorodnikov.

Š	Anže	M	33	Nedokončana OŠ
	Romana	Ž	29	Končana OŠ

Kot strokovna delavka sem zaposlena na Centru za socialno delo Dolenjska in Bela krajina, Enota Metlika. Zaradi narave dela mi je poznano, kje in kako Romi živijo. Kot pomembno prednost za pričujoče raziskovalno delo izpostavljam dejstvo, da mi za potrebe preučevanja ni bilo potrebno posebej načrtovati, na kakšen način bom vstopila v polje raziskovanja in zgradila zaupanje z udeleženci raziskave; pač pa je bil moj odnos z opazovanci vsekakor definiran skozi moje službene dolžnosti do njih. Tudi sicer obojestransko sodelovalen odnos vzdržujemo telefonsko v odnosu uporabnik – socialna delavka, na centru za socialno delo in v romskem naselju. Z romsko “problematiko” sem se sicer poklicno začela ukvarjati že novembra 2017.

Zbiranje, obdelava in analiza podatkov

Na podlagi empiričnih podatkov, zbranih s pisnimi privoljenji romskih uporabnikov, sem izrisala sliko vsakodnevnega življenja ljudi v romskih družinah in naseljih in izluščila temeljne problematike ter načine, kako uporabniki dojemajo lastno situacijo ter svoj družbeni položaj v odnosu do ustanov večinske družbe. Identiteta vseh uporabnikov je zaščitena z ustreznim kodiranjem njihovih imen in osebnih podatkov ter okoliščin.

Zapis dnevnikov sem za lažjo orientacijo razčlenila na dele besedila, ki so se nanašali na raziskovalne teme, in izpostavila izjave uporabnikov v prizadevanju, da bi govorili sami zase, ne jaz namesto njih. Družbena konstrukcija stvarnosti življenja pripadnikov romske skupnosti namreč vsebuje vsaj en problematičen vidik: odsotnost ali veliko redkost romskega vidika. Mnenje in odnos večinskega prebivalstva do Romov se ustvarja predvsem na osnovi slišaneega prek različnih medijev, prebranega v strokovni literaturi, preko stereotipizacij, ne pa tudi na podlagi videnega in doživetega kot najbolj relevantnega načina za spoznavanje katerekoli človeške skupnosti. Ravno ta diskrepanca med dejanskim stanjem in družbeno ustvarjenimi predstavami me je spodbudila k raziskavi situacije, kot jo kot oseba in kot socialna delavka vidim in doživljam sama.

Poglavja, ki razčlenjujejo etnološko podobo romskih družin, so napisana tudi na osnovi lastnega zbranega gradiva v obliki statističnih popisov, izjav, pogovorov in osebnih zapiskov na podlagi opazovanja z udeležbo. Z etnografsko raziskovalno metodo v romskih naseljih sem z osvetlitvijo realnosti življenja te romske skupnosti želela pokazati na mnogotere, po mojem mnenju, “popačene” družbene konstrukcije njihove stvarnosti, ki jih goji večinska družba.

4. Etnografija

Spominjam se svojega prvega dne v naselju pozno v letu 2017, ko me je sodelavka predstavila romskim družinam. Presenetilo me je dejstvo, da so takrat o meni in moji družini že precej vedeli. Godilo mi je predvsem to, da so bili ob tem pozitivno naravnani. Sodelavka mi je vmes razlagala njihovo sorodstveno povezanost in okoliščine, zaradi katerih je v njihova življenja vključen center za socialno delo. Tisti dan naju je starejša Rominja, kot se je izrazila, povabila na »pravo cigansko kavo,« ki je bila izredno močna in za moj okus presladka. Ko sem brez premisleka zavrnila ponudbo, me je sodelavka dregnila in prišepnila: ne smeš nikoli zavrniti njihovega vabila na kavo. To je namreč "vstopnica" oziroma izraz dobrodošlice in sprejetosti v njihovem domu. Seveda nekaj šteje tudi dejstvo, da sem bila tam kot uradna oseba in so se prvi vtisi ustvarjali z nekolikšno mero previdnosti, pa tudi, z moje strani, nenaravne pristnosti. Kljub tem začetkom naš odnos vse do danes ostaja zelo socialnodelovno naravnan. Še več, zdi se mi, da smo kar preskočili fazo "tujke, ki jim želi nekaj vsiliti in od njih zahtevati."

Vzporedno sodelovanje in pogovori z drugimi institucijami so mi velikokrat dajali občutek, da so me videli kot "romsko zagovornico" ter se čudili moji goreči zavzetosti pri izkazovanju podpore in razumevanja specifikam romske skupnosti. Vselej, kadar je bil govor o njihovi brezbriznosti, o dolžnostih, ki jih imajo do svojih otrok, ali prevzemanju odgovornosti za svoja ravnanja, sem situacijo poskušala predstaviti iz njihove perspektive. Kljub zavedanju, da mi marsikdo lahko očita pretirano subjektivnost, mi je ob tem velikokrat dobro služil odgovor, da nepoznavanje načina življenja Romov izključuje možnosti za celovit vpogled v njihova življenja.

V romska naselja sem se največkrat odpravila med deveto in dvanajsto uro. Ugotovila sem, da je takrat najprimernejši čas za pogovore tudi o manj prijetnih temah, kot so odsotnost od pouka njihovih šoloobveznih otrok, o sporih v naselju, o neurejenosti bivalnih razmer, težavah z zdravjem, pomanjkanju denarja, ipd. Vzpostavljanje odnosov zaupanja, zavzemanje drže "ne vedeti vnaprej, ne predpostavljati," ravnati občutljivo in biti odprt za njihove resnice je bilo sila pomembno za navezovanje stikov, pridobivanje informacij in oblikovanje načrta pomoči posamezniku in družini. Opazila sem, da se lahko bolj pristno vživim v vlogo pomagajočega kot v vlogo strokovnjakinje. Namreč, v številnih primerih se je pokazalo, da so Romi sami eksperti za svoje izkušnje, potrebujejo pa vodenje, pogovor in pomoč pri reševanju nastale stiske, ki se porodi vedno v takem ali drugačnem stiku z večinsko družbo in

njenimi ustanovami. Na podlagi opazanj in sprotnih nalog sem izluščila pet tematik, ki v mojih očeh najbolj verodostojno prikazujejo ozadje življenja preučevanih romskih družin.

4.1. Bivanjske okoliščine

Nekateri Romi še vedno živijo brez tekoče vode, elektrike, kanalizacije, sanitarij, ogrevanja. Gre za stereotip ali resnična dejstva? Na relativno majhnem ozemlju občine Metlike se romska naselja po videzu pravzaprav precej razlikujejo. Naprej je vredno omeniti, da so notranje poti asfaltirane le v enem naselju, v drugem gre za nanos drobnega peska, v ostalih treh pa so tla prekrita zgolj z zemljo. Še posebej po močnem deževju so bili v teh naseljih škornji obvezna terenska oprema. Nekateri Romi so tam glasno pripovedovali o težavah, ki jim jih povzročijo večji nalivi. Še posebej stanovalci hiš, ki so postavljene v nižini pod bregom tožijo, da se vsa zemlja zgrinja pred njihove domove in morajo naplavine odmetavati z lopatami. Vedno urejena in delovna Anica pripoveduje, da se pozimi in zgodaj spomladi iz hriba za hišo steka vsa odvečna voda in je treba jarek vedno znova popravljati. Dodaja, da ni problem samo dež, ampak tudi to, da zgornji sosedi nimajo urejenih odpadnih vod, ki se posledično stekajo za njeno hišo: "Kot da to ni dovolj, pa moram vohat ta neznosni smrad, ki je ob visokem pritisku nevzdržen" (Anica). Tudi Ana pove nekaj podobnega: "Za hišo imam skopan jarek, kamor se steka voda, vendar je zaradi premajhnega padca nastala že velika mlaka vode."

Tistim hišam, ki so postavljene nekoliko višje, pa neurejene blatne poti otežujejo dostop do doma z avtom. Narediš si veliko uslugo, če avto pustiš na začetku naselja in pot nadaljuješ peš: "Potreben bi bil vsaj en kamion res debelega peska, da bi prekrilo vso to blato. Otroci gredo v šolo blatni do kolen" (Anže). "Ko grem čez prag hiše, stopim direkt v blato. Tu je kot na Rock Otočcu" (Peter). Na težave z blatom so opozarjali tudi vzdrževalci prenosnih wc kabin, ki svojih nalog zaradi nedostopnosti večkrat niso mogli opraviti: "Imava tudi prenosni wc, ampak, če je dež in sneg, je vse blatno. Blato sega do vrat in ga ne moremo uporabiti za nič pametnega. Takrat nama ne pridejo počistiti, tudi po cel mesec jih ni" (Fanika). Tudi voznik kombija, ki je bil zadolžen za prevoz predšolskih otrok v vrtec, je zaradi luknjaste in blatne poti svoje delo težje opravljal.

Dostop do električne energije in vodovoda je v romskih naseljih dokaj urejen. Res pa je, da imajo številne družine napeljavo brez odštevalnih števecv. Barbara je povedala, da je zelo vesela, da ima tekočo vodo in elektriko. Ko je še živela v baraki, ni bilo lahko: "Vodovoda nisem imela, vodo sem si v kante točila po kopališčih. Ko so me dobili, so grozili s kaznijo.

Kaj pa čem? Otroke je treba umit, pa skuhat kaj. ” Silvija pa je opisala, kako imajo urejeno elektriko:

Oče ima zrihtan priključek in na njega pridejo položnice, mi otroci pa si na črno potegnemo. Problem je pozimi, ko ima vsak v hiši kalorifer in pride visok račun, ki ga ne plačamo. Ne moremo se zmenit, kdo bo koliko dal, in kdo več porabi. To se nam je to zimo dvakrat zgodilo. Sama imam osem majhnih otrok in jim oblek ne morem prati na roke. Niti sušiti nimam kje. Ko nam zmanjka drv, ali pa so premokra, se grejemo na kalorifer. Eni so nesramni, ker imajo po tri kaloriferje. Rada bi si uredila svoj priključek, vendar bi vse stroške morala sama plačati, to pa stane par tisoč evrov (Silvija).

Tudi Neža potoži, da so ji že trikrat (in to samo v roku dveh let, od kar sem z njo v kontaktu) odklopili elektriko, ker ni zmogla plačati visokega računa: “Ostali, ki so name priklopljeni, pa ne prispevajo nič. Saj veš, da so stoprocentne obresti, če si pri Romih kaj sposodiš. Najbolj mi je bilo žal, ker se mi je v skrinji vso meso pokvarilo. ” Če zanemarimo dejstvo, da so brez elektrike, dokler ne plačajo računa, jim veliko večjo težavo predstavlja urejanje ponovnega priklopa, ki ni tako enostavna reč: “Odklopili so mi elektriko. Sploh ne vem, koga naj pokličem in kaj moram narediti. Saj veš, da ne znam pisati. Prosim te, da v mojem imenu pokličeš in se zmeniš z Elektrom” (Fanika).

Kot sem že zgoraj zapisala, se naselja vizualno razlikujejo. Ponekod so hiše zidane z dodelano fasado, postavljene v neki smiselni razporeditvi in v urejeni zunanji okolici. Tudi notranjosti teh hiš so estetsko urejene, z vso bivanjsko opremo. Družine, s katerimi sem bila in sem še vedno v pogostejšem stiku, pa živijo v pomanjkanju materialnih dobrin, stanovanjski stiski in neakovostni ali celo odsotni stanovanjski opremi. Nekatere hiše so še vedno prekrte z azbestnimi ploščami, ki se ob močnem deževju rade premočijo. Štiri družine s šest in več otroci še vedno živijo v bivalnih kontejnerjih ali kamp prikolicah. Ni si lahko predstavljati, kako družina funkcionira v enem samem prostoru. Martin, oče sedmih otrok, z zaskrbljenostjo pokaže na en sam prostor, kjer imajo štedilnik na drva, mizo, ki je bolj simbolna kot pa funkcionalna, postelje pa sploh ni bilo videti: “Pozimi bo večja težava, mrzlo bo, izolacije nimamo, v tem ne bomo preživeli. ” Tudi Fanika razlaga, kako ji gospodinjenje povzroča težave: “Imam samo majhen kamin na kateremu kuham hrano, traja pa celo večnost, da zavre voda. Na kaminu ni vročine. Popraviti bi bilo treba vrata, ker je že velika luknja, in kupiti štedilnik. ” Tudi Anica se jezi nad svojim štirideset let starim štedilnikom:

Vedno ko zakurim, je cela hiša v dimu, potem moram odpirat vsa okna, prostori se ohladijo in sem spet na začetku. Nujno rabim nov štedilnik, a samo z denarno pomočjo si ga ne morem privoščiti (Anica).

Drva za kurjavo si navadno priskrbijo februarja in avgusta. Zaradi pomanjkanja pokritega prostora za spravilo drv se zaradi snega in dežja razmočijo in težje gorijo. Helena in Anica pravita, da je to kot začaran krog: "...kuriš z mokrimi drvi in zaradi dima odpiraš okna."

Sogovorniki iz družin A, B, C, Č, E, J, K, N in Š so takole opisali prostorsko stisko in pomanjkanje prostora za spanje:

Najmlajša dva spita na tleh na jogiju; v hiši nas trinajst ljudi spi v dveh manjših spalnicah; v enem samem prostoru nas spi osem; v majhnem bivalnem kontejnerju nas spi devet; na eni postelji, ki je velika za eno osebo, smo trije; v enem bivalnem kontejnerju spi celotna enajstčlanska družina; imam šest otrok, vsi spimo v eni sobi; stiskamo se, včasih kdo na tleh prespi, damo jogi pa je dobro.

Pri tem je potrebno zapisati, da te družine nimajo posebej urejenih prostorov za opravljanje šolskih obveznosti, dnevno druženje ali vsaj dovolj velike kuhinje, kjer bi družina skupaj jedla. Nekateri so povedali, da čez poletje, ko je res vroče, pogosto vzamejo šotor in spijo v gozdu ali kje ob vodi.

Hiter prehod skozi naselja da človeku občutek, da se vendarle nekaj spreminja. Mlade družine, ki ostajajo doma, si zidajo lastne hiše, ali pa gradijo prizidke k obstoječim. Težave, kot jih sama vidim in slišim, nastanejo, ko jim zmanjka denarja, da bi delo končali. Žan in Mirjam pripovedujeta:

V hiši naš več živi, midva z družino pa bi si rada dokončala zgornje nadstropje, ki ga trenutno zaraščajo divje plezalke. Potrebovala bi vsaj šest oken in ena balkonska vrata, ampak zaradi prevelikih stroškov bova kupovala po obrokih, kolikor bova pač imela.

Helena in Tone sta povedala, da zidata hišo, sedaj sta naredila temeljno ploščo in porabila ves denar. Čakata na naslednje nakazilo denarne socialne pomoči, da bosta lahko nadaljevala. Strah ju je, da jim na koncu ne bi porušili hiše, saj gradita na črno. Tudi Silvija je porušila staro barako in išče izvajalce za gradnjo. Nekateri se jezijo, da bi občina, center za socialno delo in država morali finančno spodbujati, da bi si družine kaj ustvarile: "Pridem prosit za izredno pomoč za gradbeni material, pa me zavrnejo, da ne gre, saj črnih gradenj ne podpirajo. Pa naj mi dajo dovoljenje" (Silvija).

4.2. Povezanost in socialne mreže

“Še vedno čakam in kličem mojstra, da mi skoplje luknjo za hišo, rabim še nekoga, ki mi bo zidal. Od bratov mi noče noben pomagati. Živijo pa čisto blizu. Na njih se ne morem zanesti“ (Silvija). Fanika pa bi si želela več obiskov svojih otrok: “Stara sem in bolna, otroci so se odselili in imajo svoje družine, nimam avta, peš mi je predaleč, že tri mesece me niso obiskali. Res pogrešam svoje vnuke. “ Tudi Martin pove, da ga bratje ne želijo blizu, ker živi zelo siromašno in se preživlja z denarno pomočjo: “Oni mislijo, da so nekaj več, ker sami služijo denar.« Pri nekaterih družinah sem zaznala močno povezanost med člani. Anica pove, da »...otroci vedno poskrbijo za starše. Noben od nas ne gre v dom, ko je starejši. ” Tudi Mihaela zadovoljno pove: “Imam pet odraslih otrok z družinami, ki me zelo spoštujejo. ”

O odnosih med družinskimi člani, med družinami in osebami izven skupnosti jih nisem nikoli neposredno spraševala. O tem so vedno začeli sami govoriti. Prepričana sem, da bi na vnaprej pripravljena vprašanja dobila vnaprej pripravljen odgovor. Skorajda vedno se je moj obisk začel s kratkim pregledom dogajanja v naselju, ki sem ga bila deležna s strani tistih, ki so 'slučajno' nekaj delali pred hišo. Slišalo pa se je bolj kot obrekovanje med prebivalci. To je bilo opazno predvsem v enem naselju, kjer je izrazita ločnica med dvema razširjenima družinama. Na čelu družin sta starejši Rominji, ki uživata spoštovanje mlajših. Brez odkrite radovednosti sem vedno izvedela, pri kom je bila policija, kdo se je na novo priselil v naselje, katera pričakuje otroka, kdo se s kom krega, ipd. Nekateri so mi vneto razlagali, kaj se dogaja ponoči: “...glasna muzika vsako noč, alkohol, mladina se napije, pridejo še sosedovi in jih ne moreš pomirit” (Jana), “...prihajajo tudi iz drugih naselij in norijo okrog moje hiše” (Janez), tudi Tadej razmišlja podobno:

Ne morem gledati tega in ne razumem, zakaj vsi dobivajo socialno podporo, delajo ne itak nič, vse zapijejo, potem pa norijo okrog moje hiše; brata sta se spet kregala, vsakič pride policija, ne bo miru, dokler se en ne bo odselil [Tine], mi cigani imamo vsak dan fešto, dosti je razlogov za veselje, takih veselic ni med civilni (Peter).

Nekateri so bili še bolj pogumni in odkrito povedali, da bi šli takoj živet ven iz naselja, nekam na samo, stran od “ciganov”, če bi le imeli denar in zemljo. V naselju naj bi bilo preveč hrupno: “Včasih je pravi cirkus, vsi smo na kupu, avti nonstop švigajo mimo. ” Menijo, da eni načrtno ne želijo nič delati, ter da je najlažje živeti na račun države. Nekateri

opazajo, da se veliko porabi za alkohol, predvsem pa, da so sosedi zelo neuvidevni z namernim povzročanjem hrupa.

Tisti, ki razmišljajo o odhodu iz naselja, dodatno oviro vidijo v tem, da jim zaradi etnične pripadnosti nihče ne bi prodal zemlje. V naseljih sem nekajkrat poslušala o tem, da eni starši zaradi številnih otrok dobijo veliko denarja, otroci pa od tega nimajo nič. Opazila in odkrila sem, da so kot skupnost veliko bolj zedinjeni v odnosu do pripadnikov drugih romskih naselij, sploh do tistih iz druge občine: "Ponoči so spet prišli tisti iz une občine, vse več jih je. Strah me je, da se bodo sem vsi naselili. Ti niso kar tako. Policija bi jim morala prepovedati vstop" (Jana). Romi so tudi večkrat klicali policijo in za pomoč prosili center za socialno delo. Predvsem starejša generacija je zelo zaskrbljena nad "prišleki". V času svojih obiskov jih nisem opazila. Povedali so, da se največkrat zadržujejo ponoči, zjutraj odidejo, ali pa se čez dan skrivajo po hišah.

Do institucij izven skupnosti, povedo, ne gojijo posebej pozitivnih občutij. Sogovorniki so dejali, da je občina včasih dajala izredno pomoč, ki jo potrebujejo predvsem za nakup drv in plačila položnic, danes pa tega več ni:

Na Rdeči križ ne hodim, sram me je prosit (Anica); ko pridem na Rdeči križ, je že vse pobrano, eni vzamejo obleke, ki jim sploh niso prav, potem jih pa doma vržejo (Špela); na Rdeči križ bi šla, pa nimam avta (Fanika); nujno bi potrebovala modrc in gate, na Rdečem križu tega nimajo (Barbara).

Kritike so letele tudi na poštne storitve. Romi se pritožujejo predvsem nad tem, da ne dobijo odločb in vabil za pakete hrane. Do domnevnih nepravilnosti pride, ker imajo v naselju vsi isto hišno številko, več oseb pa je tudi z istim imenom in priimkom. V določenih situacijah smo se pogovarjali tudi o tem, če poznajo Društvo za nenasilno komunikacijo, Hišo sadeži družbe (medgeneracijske prostočasovne aktivnosti) ali Šent. Nihče izmed udeleženih v raziskavi teh nevladnih institucij ni poznal, kaj šele, da bi kdaj uporabljal njihove storitve.

Njihova socialna mreža je omejena predvsem na romsko populacijo. V času svoje prisotnosti v naselju nikoli nisem opazila kekega pripadnika neromskega prebivalstva. Izjeme so bili samo delavci komunalne službe, poštar, policija, patronažna sestra in osebje drugih služb, ki so tja prihajale po službeni dolžnosti. Tudi pri igri otrok nikoli nisem opazila, da bi bil prisoten neromski otrok. S starši sem spregovorila tudi o tem, ali otroke kdaj peljejo na vaško igrišče na igrala ali v knjižnico. Odgovorili so, da tega ne počnejo.

Štirinajst v raziskavi udeleženih romskih družin ima po pet ali več otrok. Delo na terenu mi je omogočilo opazovanje navezanosti in skrbi mater za svoje najmlajše, predšolske otroke, ki so bili v času mojih dopoldanskih obiskov doma. To je bilo posebno doživetje. Otroci so bili vedno v neposredni bližini svojih staršev, nikoli se niso oddaljevali ali kam zbežali. Čeprav sem sprva imela občutek, da jim dovolijo prav vse, da jim ne postavljajo nobenih pravil, mi je hitro postalo jasno, da majhni otroci sploh nič kaj posebnega ne zahtevajo. Ko sem jih opazovala v njihovem domačem okolju, nisem nikoli slišala, da bi kateri jokal, se metal po tleh ali izsiljeval s kakšno stvarjo. Če je kateri od staršev dvignil glas, je bilo v trenutku vse na svojem mestu. Tudi novorojenčki so bili vedno v rokah mamic. Vozički, lupinice in podobna oprema za dojenčke sploh ni bila aktualna.

Avtoriteto nad svojimi šoloobveznimi otroki pa so nekateri starši opisovali povsem drugače:

Gal...ta mi šele dela probleme. Ne morem mu prit na vrh. Zaradi njegovega obnašanja imam skoz opravka s policijo, iz šole dobivam obvestila o prekrških. Ne morem zmagati z njim. Same probleme dela. Ne posluša me čisto nič (Tim). Otroci me nič ne poslušajo. Če jih bom "okrog ušes", bo pa policija takoj pred vrati (Peter). Kolikokrat sem se že pogovarjala z njimi o obnašanju,... pa da naj ne rinejo v probleme. Vidim, da so me že prerasli (Silvija).

Opazila sem, da se mnogi starši težje znajdejo v starševski vlogi. Nekateri so se znašli tudi v kazenskem postopku zaradi zanemarjanja otroka. Z njimi sem tudi v naselju opravila nekaj razgovorov. Odzivali so se precej podobno. Najprej so zanikali, da so njihovi otroci problem, v nadaljevanju priznali, da so v marsičem nemočni in na koncu vedno obljubili, da se bodo trudili za izboljšanje razmerij z njimi.

4.3. Vrtec in šola

Predstavljajte si romskega otroka, ki pride v prvi razred in ne razume slovensko. Posedemo ga v skupino z ostalimi otroki Neromi. V očeh mu vidiš, da se počuti manjvrednega, od sebe ne da niti glasu. Res je težko. Boljše se počuti samo v prisotnosti nekoga, ki zna romsko. Tudi učiteljica kdaj iz obupa 'dvigne roke', ker jih ne razume. Teh par ur na dan je za njih zares stresnih. Res se ne čudim, da so nemirni in da z vragolijami opozarjajo nase (nekdanja romska pomočnica, osebna komunikacija, julij 2019).

Vsak otrok v šoli potrebuje občutek varnosti in sprejetosti. V šoli bi se vsak otrok najprej moral dobro počutiti.

Z delavko, zaposleno preko javnih del, sva v največjem naselju večkrat otrokom brali otroške knjige. Starše sem prosila, da svoje otroke pripeljejo v inkubator, prostor, kjer so pred leti potekale izobraževalne aktivnosti. Navadno so prišli po trije ali štirje otroci. Tisti, ki svojih otrok niso pripeljali, so največkrat kot razlog povedali, da "tam dol jih pa ne bomo pripeljali, ker se ne razumemo z ostalimi. "

Otroci so bili res zelo radovedni, z zanimanjem so naju poslušali. Starši, ki so bili zraven, pa so sproti pomagali s prevajanjem. Na koncu sva otroke prosili, da narišejo, kar jim je bilo všeč. Pozitivno energijo sem izkoristila za motiviranje staršev, da bi svoje otroke vključili v vrtec. Nekateri starši so bili prepričani, da otroci niso pripravljeni:

Saj sta šla prvi dan, ampak sta tako jokala, da nisem mogla... čeprav je star že štiri leta, mislim, da je še premajhen (Helena). Saj vem, da je star že tri leta, vendar ga ne bom vpisala v vrtec, ne želim, da je v oddelku z ostalimi Romi. Nič se ne bo naučil, samo pretepanja in kletvic. Tudi s civilni zaenkrat ne bo, mogoče leto preden bo šel v šolo (Anja). Ko bo pripravljen, ga bomo itak vpisali k otrokom civilom, in to je to (Mirjam). Kaj, da bi moj otrok hodil v romski oddelek? Ko sem bil sam majhen, smo bili vsi skupaj, ne pa civilni v enem, cigani pa v drugem (Peter). Ne želim, da moj otrok obiskuje romski oddelek, integrirani oddelek pa ne bova plačevala (Tim in Simona). V vrtec bo šel eno leto pred šolo, vendar ne v oddelek z romskimi otroki, ampak s civilni. Jaz se s svojim otrokom pogovarjam v slovenščini in lepo govori. Naj bo z mano doma, saj je itak še mlad. Boljše, da je doma na varnem, kot da se od drugih otrok uči neumnosti (Vanja).

Ob vsem tem pripovedovanju dobi človek občutek, da se starši zelo bojijo, da bi izgubili svoje otroke. Prednosti, kot so učenje slovenskega jezika, druženje z vrstniki, izleti, interaktivno-poučne igre, učenje bontona ipd., ne delujejo kot spodbuda.

Tudi z vzgojiteljicami v vrtcu sem opravljala terenske obiske. Presodila sem, da se bodo starši lažje odločili, če se jim vzgojiteljice predstavijo. Stališča staršev se zaradi tega niso spremenila. Izkazalo se je, da so starši zelo čuječni do svojih otrok, sploh do mlajših. Tisti, ki so poskušali z navajanjem na vrtec, so zaradi otrokove začetne stiske hitro obupali. V tem duhu pa so me nekateri zelo presenetili: "Mene brigajo samo moji otroci in ne bi rada, da živijo v bedi. V vrtec gre in pika. Naj jo česa naučijo" (Silvija). Neka mamica pa je na moje vprašanje, če otroke uči slovensko povedala, da sicer še noben ne hodi v šolo, ampak da se otroci med sabo doma pogovarjajo tudi v slovenščini, in da jim je ob tem zelo smešno.

S starši sem opravila tudi več pogovorov, ki so se nanašali na obvezno prisotnost v šoli. V neformalnih pogovorih v naselju so z mano delili veliko bolj iskrena mnenja kot pa na podlagi uradnih vabil s strani centra za socialno delo. Ta tematika je vedno ustvarjala neprijetno vzdušje. Izogibala sem se pokroviteljski vlogi in "oštevanju". Kadar mi je to uspevalo, so bili zelo odprti: "V šolo ne bom hodila, ker je to brez veze, enostavno se mi ne da zjutraj vstati in biti tam cel dopoldan, niti ene dobre stvari ni v šoli. Hodila bi v tisto šolo s prilagojenim programom, lažja je" (Ines). "Saj ne rabijo vsak dan v šolo, kaj potem, če manjkajo včasih (Tine). Drugi so menili, da se zadosti trudijo, da bi otroci hodili v šolo, pa nimajo več moči: "Sem mu že stokrat povedal, da če ne bo hodil v šolo, ne bo iz njega nič" (Peter).

Na enem izmed hišnih obiskov pri družini, ki ima štiri in več šoloobveznih otrok, sem mamoprošila za list papirja in svinčnik, da bi ji zapisala navodila za nek birokratski postopek. Dejala je, naj ji zapišem kar na steno, ker nima papirja, svinčnika ali flomastra. Bila sem presenečena, da šoloobvezni otroci nimajo osnovnih šolskih potrebščin. Povedala je, da jih je kupila, vendar so se porazgubili, ali pa so jih starejši uničili. Sedaj pa jih morajo puščati v šoli, ker se učitelji jezijo, da tako ne morejo delati. Ko sem se razgledovala po prostoru, nisem opazila niti ene šolske torbe, knjige ali zvezka. Ena izmed mlajših mi je zaupala, da si želi roza torbo in svinčnik z bleščicami. Mamica je dodala, da je ona edina izmed njenih otrok, ki gre rada v šolo.

Usmerjanje otrok v prilagojen program je bila posebej občutljiva tema. O tem sem govorila tako s pedagogi kot s starši. Razkorak med mnenji je bil precejšen:

Kaj se to dogaja, da bodo Erika premestili? Dobili smo neko odločbo. Nič ne bom podpisal. Sedaj bi moral biti že za v sedmi razred, oni pa pravijo, da ni niti za v četrtega. Naj ostane tam, kjer je (Peter).

Na možnost preusmeritve otroka na drug program so starši precej burno reagirali. Uporaba termina "posebna šola" je potencirala dodatno nelagodje in sram pred tem, kaj bodo drugi rekli: "Enega so že spravili v posebno šolo, nje pa ne bom dal. Nič ji ne manjka. Sploh pa to ni tako preprosto. Vem o čem govorim, enkrat sem to že dal čez" (Tim). Čeprav socialni delavec nikoli ne bi smel ostati brez besed, sem se v teh pogovorih počutila najmanj kompetentno za deljenje kakršnikoli nasvetov. Glede na to, da noben izmed nas ni bil strokovnjak za presojo otrokovih (ne)zmogljivosti, sem jih lahko podprla le s tem, da sem jih poslušala.

Tako je beseda nanesla tudi na sodelovanje s šolo. Strokovni delavci izobraževalnih ustanov so mi povedali, da romski otroci veliko manjkajo pri pouku, včasih gre za opravičene

odsotnosti, veliko več pa je neopravičenih. Enotni so si tudi v tem, da starši pogosti odsotnosti od pouka ne dajejo posebne pozornosti. Na govorilne ure, ki so dolžnost vsakega starša, pridejo samo, če so pisno vabljeni, samoiniciativno pa ne, vedno najdejo kak izgovor, da jih ni.

Iz šole pa samo težijo, da je neposlušen, da otipava punce, in da bo ponavljal razred (Peter). Sploh več nimam živcev, da bi se ukvarjal s to šolo. Nič me ne zanima, sploh pa lani niso vsi dobili darila za Dedka Mraza, ker kao niso redno hodili v šolo. Naj se učitelji potrudijo in jih kaj naučijo (Tim). Sej grem na govorilne ure, včasih res pozabimo, ali pa nimamo prevoza. Pridem kak dan kasneje, pa učiteljice ni (Romana). Če me iz šole pokličejo, grem vedno na govorilne ure (Mihaela).

Med otroci pa se tudi najde kakšen, ki po navedbah šole zares blesti: "Lovrenc je izjemen učenec, dosega zares dobre učne rezultate, zasluži si nagrado. Opažamo, da si je prijatelje našel tudi med neromskimi otroci" (pedagoginja, osebna komunikacija, junij 2019).

V naselju sem se pogovarjala tudi s tistimi, ki osnovne šole niso dokončali po rednem programu devetletke, ampak so osnovnošolsko izobraževanje nadaljevali prek Zavoda za izobraževanje odraslih. Motiviranost za obiskovanje tega program je bila med učenci veliko večja, in mladostniki so o tem razlagali z manj odpora:

Ta program je dosti lažji kot prej, ko sem redno hodil v osnovno šolo. Prišel sem nekje do četrtega razreda, po tem pa več ni šlo. Na tem programu je drugače. Traja samo šest mesecev, imaš večinoma tri ure na dan, večinoma popoldan, dobiš še nekaj denarja za stroške in veliko jih naredi do konca.

Tisti, ki so vključeni v ta program so povedali, da si želijo osnovnošolske izobrazbe. Prosila sem jih, da mi opišejo, kaj je lažje:

Pri pouku je večji mir, v razredu nas je samo šest, snovi je manj in je lažje, manj je učenja in bolj razumem razlago. Osnovne šole kot devetletke ne bi nikoli naredil. Na ZIK-u je res lažje, traja samo pol leta, manj se je za učiti, fajn je, ker nas je manj in je bolj mir. Če si redno tam, lahko brez problema dokončaš. Pa sploh ne gre za denar, ker je res majhen znesek, nekje za prevoz. Dobro je končati šolo, da vsaj nekaj imaš.

Pri starših sem za raziskovanje vzrokov pičlega spodbujanja otrok k večji motiviranosti pri šolskih obveznostih izogibala neposrednih vprašanj. Torej, nisem pričakovala, da bom dobila odgovore na "zakaj je tako", ampak "kaj bi moralo biti drugače." Tisti, ki niso najbolj vpeti v "šolsko dogajanje" svojih otrok, predlogov niso imeli.

Med pogovori o vrednotenju formalne izobrazbe sem izvedela, da ima večina staršev trenutno šoloobveznih otrok končanih največ pet razredov osnovne šole. Eni so povedali, da so večkrat ponavljali razrede, pa se jim več ni ljubilo vztrajati, nekatere so imele otroka, tretji so čakali, da bo konec, in bodo šolanje nadaljevali na Zavodu za izobraževanje odraslih:

Imam pet razredov osnovne šole. Priznam, da otroke nikoli nisem silil, da hodijo v šolo, ker izobrazba danes nič ne pomeni. Kaj jim ni jasno, tudi, če me zaprejo jih ne morem prisilit, da hodijo v šolo (Rom, 42 let, osebna komunikacija, julij 2019).

Na splošno pri Romih, ki prihajajo na center za socialno delo ugotavljam, da se ne znajdejo niti pri izpolnjevanju vloge za socialne transferje. To pomeni, da pridejo na center za socialno delo s praznimi vlogami. Velikokrat vztrajam, da si vzamejo čas, in skupaj izpolnjujemo. Nad tem niso najbolj navdušeni. Nekateri se tudi podpisati ne znajo in naredijo tri križe.

Zaradi narave dela sem seznanjena tudi z otroki, ki po mnenju šole dosegajo dobre učne rezultate. Mame teh otrok so se bolj razgovorile o spremembah, ki jih same vidijo kot nujne za učni napredek romskih otrok:

Govorilne ure bi morale biti vezane na denarno socialno pomoč. To pomeni, da bi se jim pomoč morala zmanjšati, če ne bi prihajali v šolo; v šoli bi romska pomočnica morala imeti posebej uro z romskimi otroki in jih učiti slovenskega jezika. Moj otrok, ki rad hodi v šolo, sploh ne želi na šolski avtobus ob uri, ko gre večina otrok iz naselja. Raje gre na avtobus eno uro prej. Včasih tudi ostane v knjižnici in naredi domačo nalogo. Mislim, da so eni starši prepričani, da otrokom ne bo nič boljše, če bodo hodili v šolo, ker službe itak ne bodo dobili.

4.4. Sredstva in viri za preživljanje

"Nihče ne rabi delavca, kaj pa naj delam? Nimam nekega poklica" (Žan). "Nekajkrat so me ustavili z neveljavnimi tablicami, sedaj imam že precej kazni. Če bi se zaposlil, bi se mi najprej usedli na plačo, sigurno dve leti ne bi videl plače. Ker sem na denarni pomoči, mi ne morejo nič vzeti. Stvar je taka kot je. Preživeti moramo sebe in otroke" (Tone). "Kdo me bo pa vzel? Ciganov nihče ne rabi" (Špela).

Velika večina udeleženi v raziskavi je bila podobnega mnenja. Glede na to, da sem sama tudi izkusila status brezposelne, sem se spraševala, kako tak položaj sami doživljajo. Precej neuporabno se mi je zdelo, da bi iskala odgovore na to, zakaj ne pišejo prošenj za zaposlitev, ali zakaj se ne trudijo, da bi dosegli neko osnovno izobrazbo. Za potrebe raziskovalnega dela sem izhajala iz tega, da nezaposlenost ne pomeni samo finančnega primanjkljaja, ampak znižuje tudi samopodobo posameznika in splošen položaj cele družine, ki je zaradi tega bolj izpostavljena socialni izolaciji.

Njihov najzanesljivejši in najpogostejši vir preživljanja predstavljata otroški dodatek in denarna socialna pomoč, ki predstavlja minimalni znesek, namenjen osnovnemu preživetju. Tisti, in to je res velika večina, ki se preživljajo s socialnimi transferji so povedali, da ta pomoč ni dovolj velika za dostojno življenje, da komaj shajajo iz meseca v mesec, da denar porabijo že nekaj dni po nakazilu. Povedali so še, da imajo velike stroške zaradi plačila elektrike in nakupa hrane. Zaradi neporavnanih položnic se jim večkrat zgodi tudi, da jim izklopijo elektriko. Ponovni priklop pa ima tudi svojo ceno. Posebej samski in starejši ljudje imajo težave s plačili položnic, ker denarna socialna pomoč ne zadostuje za vse mesečne stroške. Prenekateri udeleženi so posredno izpostavili, da preprosto ne znajo ravnati z denarjem:

“Najboljše bi bilo, da mi naredite naročilnico za trgovino in mi vsak mesec trgate od denarne socialne pomoči. Tako imam sigurno vsaj hrano. Še en teden je do nakazila, mi pa smo brez” (Anja). “Dobro bi bilo, če bi se položnice za elektro plačevale prek centra, da bi blo ob nakazilu avtomatično trgano in nam ne bi izklopili” (Petra). “Rad bi si kupil hladilnik, sam našparal ne bom. Dobro bi bilo, da se mi preko socialne trga” (Tine). “V trgovini so rekli, da lahko kupim na obroke, ampak se moram zmenit na socialni, da oni nakazujejo vsak mesec iz mojega denarja (Martin). “Pri komunali imam dolg, pravijo, da moram z vami naredit zapisnik, da bom vsak mesec vračala iz denarne pomoči” (Barbara).

Presenetile so me zelo različne izjave na temo (ne)zadostnosti socialnih transferjev za preživetje:

“Vsi bi morali delati, ne pa sedeti in čakati kaj bo država dala. Samo s tem itak ne moreš živet” (Tadej). “Štirideset let sem delala v tovarni, sedaj imam svojo penzijo. Delat je treba, da se ti ne skisa” (Katarina).

Mlad moški je povedal, da je bil zaposlen šest mesecev v neki tovarni. Službo je zaradi nizke plače zapustil. Celo poudaril je, da z denarno pomočjo več ostane. Ženska v zgodnjih tridesetih pa je povedala, da je poslala že kar nekaj prošenj za delo. Prepričana je, da

priložnosti ne dobi zaradi priimka. Mnenje večine je bilo, da denarna pomoč ni dovolj visoka za stroške osnovnega preživetja, in da so danes drugi časi za zaposlovanje Romov:

“Pred tridesetimi leti so vsi Romi delali in danes imajo tisti tudi svojo penzijo. Mogoče se ni tolko gledalo kaj in kdo si” (Tadej). “Otrok je nekaj časa delal preko napotnice, da si zase kaj zasluži. Po tem pa smo dobili dosti manj socialne pomoči. Pa je rajši pustil delo” (Janez). “Če bi se denarne pomoči ukinile, bi šli sigurno delat, tako pa ni treba, ker dobijo dovolj. Pa še po strani se da kaj zaslužiti. Delat bi šel, če bi dobil tisoč evrov plače” (Peter).

Med sprehodom skozi naselje sem opazila, da se mlajši ljudje, med 20 in 30 let stari, dopoldan zadržujejo doma, še posebej ženske. Prizori, na katere sem največkrat naletela, so bili pogovori ob kavi in cigaretu. Druga k drugi so hodile na “pomenke”. Ko sem prišla v naselje, so se vedno zbrale okrog mene in mi pripovedovale, kdo je kaj narobe naredil, se pritoževale nad kakšno institucijo, ali mi kazale, kaj bi bilo treba v hiši še popraviti.

Nekatere starejše ženske so kuhale ali pometale pred hišo. Ko sem jih vprašala, kje imajo partnerje, so ene odgovorile, da v gozdu sekajo drva za prodajo, drugi iščejo odpadno železo, nekatere pa za svoje partnerje niso vedele niti, kje in kaj delajo, ali pa so to zadržale zase. Fanika je povedala, da včasih zasluži s prodajo jagod, malin, borovnic, gob in kostanja, ampak da zelo malo zasluži. Ostala dekleta pa so bila precej bolj zadovoljna z zaslužkom svojega dela. Dejale so, da se da kar precej zaslužiti s prodajo borovnic, ker “sploh če veš, kje rastejo, hitro nabereš liter in zaslužiš pet evrov”. Moški pravijo, da zaslužijo tudi pri kakšnem kmetu ali privatniku, ki rabi dodatno pomoč. Težje je pozimi, ko ni nekih priložnostnih sezonskih del. Strinjajo se, da je najboljša imeti svoj denar:

Velikokrat sem si že sposodila, ker sem ostala brez. Problem je v tem, ker med Romi veljajo sto procentne obresti in tako je dolg nemogoče odplačat. Potem pa so mi oderuhi pobirali denar z računa (Silvija).

Na terenu sem opazila, da ima le pet družin svoj zelenjavni vrt, sadna drevesa pa so bila posajena pri sedmih družinah. Starejša Rominja pripoveduje:

Imela sem manjši prostor pred hišo in ker je bila zelo slaba zemlja, večinoma pesek. Moj mi je z brega Kolpe pripeljal črno zemljo in sedaj imam svoj vrt. Sadim paradajze, čebulo, solato, zelje, korenje, tudi rani krompir. Dobro je, če imaš kaj domačega pred hišo. Pa še v trgovino ti ni treba hodit in prišparaš.

Stališča o zelenjavni samooskrbi so bila zelo različna. Ene so povedale, da okrog hiše nimajo prostora, kje drugje pa tudi svoje zemlje ne, druge so menile, da je škoda časa in truda,

ker zelenjave nihče ne uživa, tiste pa, ki bi kupile kos obdelovalne zemlje, bodisi nimajo denarja, ali pa jim okoliški kmetje ne želijo prodati.

Na podlagi slišane se mi je porodila ideja, s katero bi romskim ženskam približala vrtnarstvo. S pomočjo občinskih sredstev sem kupila nekaj zemlje, večje lonce in sadike paradižnika ter se z delavko, zaposleno preko javnih del, odpravila v naselje. Ustavile smo se pri družinah, ki so bile pripravljene sodelovati. Poučila sem jih o tem, kako se sadijo paradižniki, koliko vode potrebujejo, glede privezovanja in izpostavljenosti soncu. Opazila sem, da so zelo radovedne in dovzetne za učenje o vzgoji rastlin. Posebej zabavale so se ob tem, ko so posadile svoj prvi paradižnik. Tudi otroke sva zaposlili. Nametali so zemljo, nosili vodo in iskali palice za privez. Največjo vrednost te izkušnje sem videla v njihovem zanimanju o tem, kdaj se kaj sadi in seje. Povedale so, da bi bile vesele, če bi tega bilo več.

4.5. Življenjski slog

Sveže pripravljena zelenjava se pri udeležencih raziskave redkokdaj znajde na krožniku: “Zelenjave ne kupujem, ker je nihče nima rad. Največ jemo piščanca, riž, makarone in konzerve. Samo pogreješ, pa je” (Helena).

Obvezno vprašanje mojega vsakokratnega obiska se je nanašalo na kuhanje. Tisto, kar bi ocenila kot zdravo jed, so bile različne mineštre. Prevečkrat pa sem slišala, da so to makaroni, zamrznjene pice, hamburgerji, ogromno sladkarij in pretežno konzervirana hrana. Spominjam se, kako začudeno me je Helena gledala, ko sem ji razlagala recept za omako, ki jo lahko uporabi za makarone, ter predlagala, da kupuje čim več osnovnih živil in sama speče kruh, pico ali skuha ričet, golaž ipd. Ne glede na to, da je ves čas prikimala, je na koncu rekla, da njeni tega ne marajo, in da imajo raje iz trgovine:

Preden smo pred dvema mesecema nabavili hladilnik, sem kupovala hrano s kratkim rokom uporabe. Nekih zalog, posebej poleti, nismo nikoli delali (Helena). Nimam hladilnika, dosti kupujem tisto, kar potem hitro porabim (Renata). Ne kupujem nič posebnega, makarone, kak kos mesa, fižol, paštete, sok, kaj sladkega za otroke, ipd. (Polona). Pri nas se kuha, nič ni hitre hrane (Majda).

Velika večina otrok romskih družin je zaradi nizkih dohodkov oproščena plačila malice in kosila v šoli. Preden sem prišla do drugačnih informacij, me je pomirjalo dejstvo, da vsaj v šoli pojedjo zdrav obrok. Spraševala sem jih, kaj najraje jedo, in če je v šoli dobra hrana. Bili so bolj redkobesedni. Več jih je povedalo, da na malico sploh ne hodijo. Eden je povedal, da

ga moti gneča v jedilnici. Mame pa so takole razložile: "Ne malicajo, ker so tako navajeni, da vpričo drugih ne jejo. V razredu so še ostali otroci, in to jim je preveč". Gre za stresno situacijo? Izvedela sem, da v času malice nekaj romskih otrok z izgovorom potrebe na stranišče odide iz razreda in ves ta čas preživi skupaj na hodnikih. Ko se začne ura, se vrnejo. Učitelji jih neuspešno prosijo, da hrano vsaj domov vzamejo. Redko malicajo tudi, če so kakšni kosmiči ali namazi, ki so jim manj poznani. Izgovarjajo se, da niso lačni.

Življenjski slog Romov in Rominj v raziskavi je precej nezdrav tudi zaradi kajenja. Predvsem pozimi kadijo v hiši, prostore pa le redko zračijo, da se ne bi preveč ohladili. "Na dan pokadim tri škatlice cigaret, veliko imam težav in vsak dan sem bolj živčna" (Silvija). Od tistih v naselju, ki radi kaj več povedo o drugih sem izvedela, da kadijo že otroci, ki so stari okrog deset let. Nekatere ženske so videti zelo izčrpane in shujšane: "Več mesecev imam že močne glavobole, zdravnik mi je dal napotnico za glavo, pa ne grem, ker nimam prevoza" (Silvija).

V njihovih domovih sem videla in vohala plesen, velike težave imajo z vlago: "V hiši imamo plesen, frajh odpada"(Majda). Ženske so mi pripovedovale o svojem zdravstvenem stanju:

Zelo sem bolna, imam težave z ledvicami, pri zdravniku sem dobila polno tablet (Fanika). Težave imam s sladkorno boleznijo in kolki (Katarina). Imam tako hudo sladkorno, da bi si vsak dan morala dajati inekcije (Romana). Imam težave s sladkorno, mogoče mi bodo odrezali nogo (Jana). Zelo sem bolna, muči me res vse. Počutim se, kot da nimam moči (Maša). Imam težave s srcem in težko diham (Mihaela). Imam šibko srce, morala bi na operacijo, pa ne grem, ker me je preveč strah bolnice. Tudi ledvice mi več ne delajo dobro (Polona).

Za nosečnost in novo rojstvo otroka v romski družini sem hitro izvedela. Med Rominjami je precej žensk, ki rodijo že veliko pred polnoletnostjo. Socialna služba daje posebno pozornost mladoletnim mamicam. Navadno je tako, da romske ženske niso nikoli v porodnišnici več kot en dan. Ko pridejo domov, jih navadno obiščem in pozdravim. Zelo očitno je, da so izčrpane, nekatere so še tako mlade, da se težko znajdejo v starševski vlogi. O počutju v novi vlogi materinstva nisem veliko izvedela. Mi je pa ena, ki je že pri šestnajstih letih rodila drugega otroka povedala, da prej nikoli ni bila pri ginekologu, in da ji nihče ni povedal, kakšne vrste zaščita obstaja. Večina zelo pozno izve za svojo nosečnost.

Romske družine, udeležene v moji raziskavi, so številčne. Odločanje za novega člana družine se po mojem mnenju zgodi prehitro: ženske svojim telesom ne dajo dovolj časa za okrevanje. Nekatere so se pošalile: "Vsak porod je lažji, gre kot po tekočem traku".

Ob raznovrstnih aktivnostih, ki sva jih v romskem naselju izvajali skupaj s sodelavko, sem opazila, da so bili Romi in Rominje vedno pripravljeni sodelovati. Včasih se mi je zdelo, da so komaj čakali, da pride še kdo drug v naselje in se z njimi pogovarja. Prepričana sem, da splošno dobro počutje pomembno vpliva na duševno zdravje. Predvsem ženske okrog petdesetih let so veliko tožile nad svojim slabim počutjem in povedale, da uživajo po več vrst tablet:

Zelo sem bolna, tudi duševno. V zadnjem letu sem doživela veliko smrti članov družine in sem z živci na koncu. Imam celo vrečko tablet, vse sorte kot je apaurin, pa tudi nekaj za pritisk. Imam močan diabetes in povedali so mi, da sem v stanju, ko lahko doživim živčni zlom (Neža).

5. Sklep

5.1. Izsledki raziskave

Raziskovalna problematika in udeleženci raziskave mi niso bili povsem neznani, saj sem nekdanja bila občanka Metlike, s posamezni Romi in Rominjami pa sem sedela tudi v šolskih klopih. Tudi delovni odnos in osebni stik sem s sogovorniki in opazovanimi vzpostavila že prej, v okviru službenih nalog ter preko sodelovanja z osnovnimi šolami, otroškim vrtcem, Rdečim križem in Občino Metlika. Skozi reševanje posameznih situacij, povezanih z romsko tematiko ugotavljam, da je potrebno ravnati skrajno občutljivo, predvsem pa temu nameniti več časa. Socialno delo je med prvimi poklicnimi, ki morajo presegati učinke rasizma, ravnati previdno, iskati metode etnično občutljivega dela. Tako kot navaja Urh (2009, str. 224; prim. tudi Banks, 2001, str. 14) pa poleg pogostih ovir, s katerimi se soočajo socialni delavci in delavke (časovna obremenjenost, prevladujoče administrativno delo, razpetost med pomočjo in kontrolo), socialno delo z etničnimi manjšinami zaznamuje tudi in predvsem pomanjkanje etnično občutljivega znanja.

Skozi različne teme, kot so bivanje, povezanost in socialne mreže, vrtec in šola, sredstva in viri za preživetje, sem na terenu raziskovala in opazovala okoliščine generiranja revščine ter posledice razsežnosti revščine. S terenskim delom sem se uporabnikom bolj približala in jih spoznavala v drugačnih vlogah, kot sem jih bila vajena na centru za socialno delo. Seveda se zavedam, da kot opazovalka in raziskovalka nisem bila nepristranska, pa tudi, da so se moji opazovanci zaradi moje dvojne vloge velikokrat obnašali tako, kot so menili, da pričakujem. Na tem mestu se mi zdi vredno poudariti še, da sem pri raziskovalnem delu bila še posebej pozorna na situacijo tistih, ki so bili na kakršen koli način vključeni v socialnovarstvene storitve, nekoliko manj pa na t.i. »svetle izjeme,« ki sem jih spoznavala na terenu.

V uvodu magistrskega dela sem predstavila bivalne razmere romske skupnosti na splošno v Sloveniji in natančneje v občini Metlika. Okolica naselja, infrastrukturna ureditev, notranja in zunanja ureditev doma se med preučevanimi romskimi naselji ne razlikuje bistveno. Le v enem naselju nekaj hiš izstopa pa modernem interierju in dovršenemu zunanjemu videzu in so nekoliko odmaknjene od ostalih bivališč v naselju. O tem sta pisala tudi Josipovič in Repolusk (2003) ter omenjeni pojav pripisovala romskim družinam, ki so zaposlene. Vsa naselja, ki sem jih obiskovala, so nastala na obrobju gozda, nekatera tudi ob glavni cesti, vendar relativno blizu večjega kraja ali vasi. Hiše so postavljene neenakomerno, razpršeno in

v tesni neposredni bližini. Bivališča imajo na občinski, cerkveni ali pa zasebni lastnini okoliških prebivalcev.

Fizična ločenost od večinskega naselbinskega prostora, odmaknjenost na družbeno obrobje generira občutke drugačnosti, nezaželenosti s strani neromske populacije, kar potrjuje tudi Zavratnik Zimic (2000). Z opazovanjem in spraševanjem sem raziskovala povezanost med člani družine, odnose med sosedi v skupnosti ter socialne mreže Romov in Rominj. Vprašani so odkrito pripovedovali, da je življenje v naselju včasih nevzdržno, ker nimajo miru. Nejevoljo jim povzročajo tisti ki, po njihovih besedah, po cele dneve z avtomobili dirkajo po naselju, poslušajo glasno glasbo in se ne zmenijo za prošnje po večji obzirnosti. Nekateri so izrazili zaskrbljenost predvsem zaradi varnosti otrok. Zaupali so mi, da je njihova velika želja selitev iz naselja, nekam na samo, in da je to prva stvar, ki bi jo realizirali, če bi imeli dovolj denarja, in nekje druge svojo zemljo. O socialnih stikih z neromskim prebivalstvom so nekateri povedali, da nekaj poznanstev zunaj naselja imajo, vendar se z okoliškim prebivalstvom ne družijo v naselju. Zakaj je temu tako, mi niso povedali. Romi na splošno svoj položaj dojemajo kot podrejen. Neenako obravnavanje občutijo v interakcijah z večino nevladnih organizacij, občino, šolo in policijo. Povejo, da podporo, razumevanje in posluh dobijo na pristojnem centru za socialno delo.

Izmed štirih tipov izključenosti, kot jih kategorizira Cvahte (2008), se v okviru raziskovalnega dela izpostavljata predvsem dva: izključenost iz potrošniške družbe, in izključenost iz mehanizmov moči in vpliva. Sodelujoči v moji raziskavi so se strinjali, da je višina denarnih socialnih transferjev prenizka za dostojno življenje, in da velikokrat zmanjka že nekaj dni po nakazilu. Več finančne pomoči bi si želeli predvsem za notranjo ureditev prostorov ali pa za gradnjo novih hiš, ki so nekaterim zaradi bivanjske stiske nujno potrebne.

Na osnovi opažanj sem ugotovila, da so Romi delovni in iznajdljivi, predvsem pri gradnji hiše, sečnji drv in predelavi avtomobilov. Težave, vezane na reševanje bivanjskih razmer, ki jih velikokrat ne morejo odpraviti, se nanašajo na to, da je njihov nelegalno zgrajen dom na tuji zemlji. Tudi ko lastnike zaprosijo za odkup zemlje, se ti s tem ne strinjajo in je nočejo prodati, ker gre za Rome. Zaprošena finančna pomoč pa se jim zaradi črnih gradenj ne odobri. Menijo, da bi država morala spodbujati mlade, ki si mladi želijo nekaj ustvariti, namesto tega pa so prisiljeni živeti v nedokončanih objektih, z nezadostno notranjo opremo in manj kakovostnimi materiali.

V okviru Zupančičeve (2007) razvrstitve Romov v tri skupine glede bivalnih razmer ugotavljam, da nekateri subjekti v mojem raziskovalnem polju živijo v drugi skupini, večina pa v tretji, saj so razmere marsikje res zaskrbljujoče. Rominje so me v svoje domove

največkrat vabile, da me seznanijo s slabimi bivalnimi pogoji, pomanjkanjem dolgotrajnih potrošnih dobrin in nujnimi hišnimi popravili, ki jih niso večji postoriti sami. Najpogostejši težavi notranjih prostorov sta vlaga in plesen kot posledica pomanjkanja izolacije. V nekaterih hišah je plesen močno zaudarjala. Nekateri so si želeli, da bi lahko zamenjali vidno obrabljene talne obloge in omare, ki jih je uničila plesen. Zaradi tega se pojavljajo zdravstvene težave, kot so alergije. Večkrat so me sami opozorili, je bila tudi prikrajšanost pri gospodinjski opreми, kot je hladilnik in zamrzovalna skrinja, ki bi bila še posebej nujna v poletnih dnevih, ter dotrajani štedilniki, ki so po zimi zakadili vse prostore. Znajdejo se na različne načine. Nekateri so pozorni na kosovne odpadke, odložene na posebna zbirna mesta, drugi se odzovejo na ponudbe Neromov, ki se stvari želijo znebiti, tretji pa so se s pomanjkljivo opremljenostjo doma naučili živeti.

Zaradi neurejenih bivanjskih razmer in pomanjkanja prostora Romi živijo manj kakovostno. V okviru izvedenih aktivnosti v naselju sem ugotovila, da si prav vsak želi več prostora okrog hiše, bodisi da bi se otroci lahko v miru igrali, ali pa, da bi pridelovali zelenjavo. Navajeni so na precej enolično hrano, ki za pripravo ne zahteva posebne spretnosti. Živila s kratkim rokom uporabe in predpripravljena zamrznjena ali konzervirana hrana se najpogosteje znajde na njihovih jedilnikih. Le pri redkih družinah so iz hiše prihajale vonjave domače enolončnice in sveže pečeno meso. Povedali so mi, da posebej uživajo ob močni kavi in cigaretah. Nekateri so priznali, da pokadijo preveč, celo dva do tri zavočke na dan. To so opravičevali s tem, da so zelo živčni zaradi problemov, ki jih imajo s sosedi, denarjem, ali pa o razlogih niso želeli govoriti. Uživanje alkohola ali znakov opijanjenosti nisem zaznala. To temo so odpirali sami, predvsem takrat, ko so opisovali razloge za različne incidente in spore v naselju. Eni so celo zatrdili, da je to velik problem v naselju.

Slabši življenjski slog večine se odraža skozi raznovrstna fizična obolenja, vpliva pa tudi na duševno zdravje. Tako kot Rošer (2010) sem opazila, da Romi ne dajejo prednosti oziroma manj zaupajo institucionalni zdravstveni oskrbi. Menim, da do tega zavzemajo precej nonšalantno držo. Kljub temu, da jih je veliko tožilo nad glavoboli, sladkorno boleznijo, težavami z dihanjem, s srcem in visokim pritiskom so povedali, da se po bolnicah neradi »potikajo,« da so rajši doma in se prepuščajo temu, kar jim je namenjeno. Številne študije ugotavljajo nizko življenjsko dobo romske populacije. Iz demografske tabele je razvidno, da to velja tudi za pripadnike romskih naselij v občini Metlika. Janhar (2012) pravi, da so Romi še vedno ranljiva populacija na področju zdravja. Predvsem menim, da so slabo poučeni o simptomih bolezenskih stanj, najverjetneje tudi ne razumejo medicinskih diagnoz, ki jih dobijo, in posledic prepozne zdravstvene oskrbe. Iz pričevanj zaključujem, da je želja po

domu in bližini družine večja od motiviranosti za opravljanje potrebnih zdravniških pregledov in posegov.

Še najbolj ranljive pa so mlade Rominje, ki se prezgodaj znajdejo v materinski vlogi. Po službeni dolžnosti sem v tem času obiskala tudi dve mladi mamici, ki sta takoj po porodu zapustili porodnišnico. Ne samo to, da sta bili dekleti vidno izčrpani, delovali sta zmedeno in odsotno. Njuna prihodnost se je z rojstvom otroka zelo jasno začrtala. Naloga večine deklet in žensk je skrb za otroke in dom. Opazila sem, da za prvega otroka običajno skrbi babica, nekateri celo živijo pri njej, ločeno od staršev. Tiste ženske, ki imajo pet in več otrok, so vidno izčrpane, pregorele. Nobena izmed sogovornic ni potožila, da bi jim bila vzgoja številnih otrok naporna. Vsak otrok je dobrodošel.

Nekatere oblike nudenja pomoči romski skupnosti zahtevajo sodelovanje drugih institucij in nevladnih organizacij. Ob napotilu na katero izmed njih se mi je nemalokrat zgodilo, in še vedno se dogaja, da Romi na to ne pristanejo. Eni celo povedo, da se nihče ne zanima zanje, in da ne verjamejo, da jim želijo pomagati. Pripovedujejo tudi, kako se ponekod do njih zelo grdo obnašajo, jih odslavljajo ali se obračajo stran. To, o čemer piše tudi Žunič Fabjančič (2012), je posledica v družbi zakoreninjenih stereotipov o Romih kot lenuhih, kriminalcih, neizobraženih umazancev. In kako Romi dojemajo sami sebe? Ena Rominja mi je zaupala, da čeprav tako izgleda, Romom ni vseeno, kaj si Neromi mislijo o njih. Vsi smo ljudje in če nekomu ne moreš konkretno pomagati, lahko že veliko narediš samo s poslušanjem in zanimanjem. Pritrjujem besedam Repiča (2006), ki pravi, da takšna zavračanja zmanjšujejo možnosti sobivanja romskega in neromskega prebivalstva.

Predsodki, diskriminacija, pomanjkanje medkulturnega dialoga in nizka stopnja izobrazbe so samo nekateri izmed vzrokov, ki jih Babič in ostali (2006) navajajo kot razloge za nizko stopnjo zaposlenosti med Romi in Rominjami. Z opazovanjem njihovega vsakdanjika in z neformalnimi pogovori sem ugotovila, da so Romi zelo delavni, da pa jih večina zaposlitve in izobrazbe ne vrednoti visoko. Kot razloge so navajali nizke razlike med dohodki iz naslova denarne socialne pomoči v primerjavi z minimalno plačo. Strinjam se z razmišljanjem Darka Rudaša (2003, str. 109), ki je prepričan, da delo in zaposlitev nista pomembna samo zaradi pridobivanja sredstev za preživetje, pač pa sta tudi dejavnika socialnega vključevanja v družbo in osebne rasti. Visoka stopnja brezposelnosti Romov povzroča visoko stopnjo revščine, ki sčasoma iz relativne preide v absolutno. Vsi, s katerimi sem se pogovarjala, so izražali materialno stisko.

Pridobila sem zelo raznolika stališča o vrednotenju zaposlitve. Nekateri so nejevoljo izražali predvsem zaradi tega, ker so poslali že več prošenj, pa nikoli niso dobili odgovora,

drugi so povedali, da so bili nekaj mesecev zaposleni, vendar so službo zapustili zaradi prenizke plače, slabih odnosov niso zdržali, tretji pa zaradi dohodka denarne socialne pomoči niso dovolj motivirani za iskanje službe. Iskreno so povedali, da se da preživeti, če denarno pomoč kombiniraš z nekim postranskim zaslužkom. Prav noben se ni kesal, da ni vztrajal v šoli in si s tem povečal zaposlitvenih možnosti. Z besedami Nerominje, ki si je z Romom ustvarila družino:

Otroci se rodijo v okolje, ki jim nič ne more dati, tudi njihovi starši in stari starši so živeli podobno ali pa še slabše. Zakaj se bi otroci izobraževali, če od svojih staršev ne dobijo tega, da je šola pomembna. Otroci so ogledalo staršev. Tisti, ki ne hodijo v šolo ali veliko manjkajo, to obnašanje prinesejo od doma.

Njeno razmišljanje pravzaprav zaobjame celo srž dejstva, da revščina ustvarja revščino. To pojasnjuje tudi Košak Babuder (2002, str. 46), ki pravi, da so revne družine tiste, katerih starši imajo nizko izobrazbeno strukturo, pogosto so brezposelni, velikokrat nepismeni ali slabo opismenjeni, kar se kot nizka družinska pismenost prenaša iz roda v rod, imajo manj prihrankov in živijo na socialnem obrobju.

Kaj je torej nepremagljivo jedro problema? Vrnimo se na začetek. Berthier (v: Milovanović, 2006, str. 57-58) opisuje, da je za otroštvo romskih otrok svobodno, odraščanje brez prepovedi in ovir. Od trenutka, ko otrok shodi, mu je dovoljeno, da gre kamor hoče, ko odraste, pa sam odloča, kdaj mora iti spat, ne glede na to, kaj se dogaja v njegovem okolju. Ker je otrok stalno obkrožen z odraslimi, je prisiljen, da se prilagodi njihovem svetu in oblikuje svoje obnašanje po zgledu obnašanja odraslih. Za romske otroke je družinsko okolje zaščitniško.

Z vstopom v šolo otrok hkrati vstopi v okolje, ki je kulturno in socialno drugačno kot ga je vaje. Šola kot izobraževalna ustanova mu ne daje občutka varnosti. Toliko težje je, če predhodno ni bil vključen v vrtec ali če ne govori/razume knjižne ali narečne slovenščine. Pedagoški in drugi delavci šole opažajo, da se na začetku šolanja romski otroci držijo bolj zase. Kot sem tudi sama izvedela, nekateri ne malicajo in ne hodijo na brezplačno kosilo, odhajajo iz razreda in se vrnejo na začetek naslednje ure. Največkrat rečejo, da niso lačni, ali da je gneča, pa zato ne gredo jest. Ko sem neko mlado Rominjo prosila, da mi razloži, zakaj je temu tako, se je nasmehnila in rekla, da mi težko pojasni, in da sigurno ne bi razumela. Tistim, ki niso vešči slovenskega jezika, romski pomočnik predstavlja dragoceno oporo. Namreč, nekateri ne znajo niti prositi za dovoljenje na stranišče.

Dejstvo, ki sem ga tudi sama opazila, Hegedus strne v ugotovitvi, da so v šoli učenci vedno otroci, v romski skupnosti pa so otroci resnično otroci samo do pubertete (v: Milovanović, 2006, str. 32). Skupaj s šolniki opažam, da romski otrok okrog desetega leta izgubi motivacijo za izobraževanje. Velikokrat sem slišala, da romski dečki v šoli otipavajo dekleta, da v njih vidijo seksualne objekte, in da se vulgarno izražajo. Zgodaj seksualizirano vedenje seveda ni rezultat »romske kulture«, še manj kake posebej zgodnje pubertete, temveč je posledica travme revščine in socialne izključenosti, kar pedagogi in drugi strokovni delavci velikokrat, zaradi preozkega znanja o teh tematikah, interpretirajo kot "romsko značilnost". Otroci so še dodatno izpostavljeni zaradi diskriminatornih opazk in zbadljivk neromskih otrok. Pogosto izostajanje in neopravljanje šolskih obveznosti pa se odraža nizkem učnem neuspehu in zaostankih v izobraževalnem procesu, zaradi česar so romski otroci pogosto potrebni dodatne učne pomoči, ali pa jih preusmerijo v prilagojen program.

In starši? Opažam, da so zelo čuječni, ker se čutijo ogrožene, če dajo otroka v šolo. Na podlagi opazovanj in številnih pogovorov, ki sem jih imela z romskimi starši, sem ugotovila, da veliko stisko predstavlja že vključitev otroka v vrtec. Velika večina staršev otrok do tretjega leta starosti noče niti slišati za vpis v vrtec, ker naj bi bili premajhni. V nadaljevanju pa se še težje odločajo za vpis v romski oddelek vrtca. Odkar dve leti spremljam neko romsko mamico, sem lahko videla njene solze in strah, ki ga sproža misel, da bi otroka dala v vrtec. Zdi se mi, da se boji, da ji ga bo kdo vzel. Letos gre otrok v prvi razred; ko se spomnim nanj, sem tudi sama zaskrbljena.

Staršem se tudi večkrat očita, da otroke s tem, ko jih ne pošiljajo v šolo, vzgojno zanemarjajo. Ker je zanemarjanje po zakonu kaznivo, se nekateri znajdejo v kazenskem postopku. Tistim, ki se preživljajo z dohodkom iz denarne socialne pomoči, še prej sledi znižanje podpore, ki ga kot ukrep opravi center za socialno delo. Ali s tem naredimo kakšen premik v smislu napredka? Iz izkušenj menim, da ne. Z ukrepom zmanjšanja dohodka družini, ki je odvisna od socialne podpore, ne kaznujemo staršev, temveč otroke. Zakaj? Prikrajšanost v dobrinah, potrebnih za življenje, bo občutil otrok. Res je, da bodo starši za kratek čas bolj dosledni glede otrokove prisotnosti v šoli, vendar ne zaradi tega, ker bi šolanju pripisovali večji pomen, ampak zaradi strahu pred zakonskimi posledicami neizpolnjevanja starševske skrbi.

Pedagoški delavci in učitelji soglasno izpostavljajo, da je ena od starševskih dolžnosti, da spremljajo otrokovo šolanje, hodijo na govorilne ure in se aktivno vključujejo v izobraževanje otrok. Dogaja pa se, da so starši odzivni le takrat, ko se zadeve zaostrijo. Udeleženi starši v raziskavi so povedali, da s šolo nimajo dobrega odnosa, ker jih tam vedno samo kregajo. Po

Hegedusu (v Milovanović, 2006, str. 32) je vzrok za konflikte med šolo in romskimi družinami v različnem pojmovanju, pričakovanjih in pomenih, ki jih pripisujejo obiskovanju pouka in delovanju šole nasploh. Tudi sama ugotavljam, da je zelo pomembno ravnanje učitelja, ki bi moralo biti, kot navaja Košak (2010), bolj strpno in bistveno bolj strokovno podkovano.

Znotraj družine in skupnosti vsocializirane navade, naučeno vedenje, vrednote, socialnoekonomsko stanje otrok, ko odraste, tako prenese na naslednjo generacijo. Travma revščine, povezana z rasistično označenostjo in posledično veliko socialno izoliranostjo Romov vodi v slab šolski uspeh romskih otrok, njihovo obravnavo kot otrok s posebnimi potrebami, izpad iz šolanja, zgodnjo seksualizacijo in otroške poroke. Predsodkov polna, rasistična in nepodučena večinska okolica Romom pripisuje, da so si za svoj položaj sami krivi, da izkoriščajo davkoplačevalski denar, da imajo nizko inteligenco, patološko nagnjenost k nasilju in kriminalu, nagnjenost k duševnim boleznim, itd., kar vse se spet uporablja kot lažna in sovražna razlaga dejanskega, iz generacije v generacijo prenašanega jedrnega problema, zlasti medgeneracijske revščine in izključenosti.

5.2. Predlogi in priporočila

Romske družine, udeležene v moji raziskavi, danes še vedno živijo v spirali nenaklonjenih življenjskih razmer, ki določajo vse njihovo udejstvovanje na vseh družbenih področjih. Kaj lahko pripadniki romske skupnosti naredijo sami, in kakšne so možne poti izhoda iz medgeneracijske revščine? Pri raziskovanju in v okviru poklicnega dela ugotavljam, da je najprej in z velikim klicajem potrebno etnično občutljivo ravnanje na podlagi strukturnega razumevanja njihovega življenja, socialnega in pravnega položaja.

Udeleženci raziskave se preživljajo z denarno socialno pomočjo in s priložnostnimi deli. Na podlagi zanimanja iz njihove strani ugotavljam, da bi bilo potrebno nameniti več denarja za financiranje programov javnih del in vključiti tudi tiste, ki do sedaj niso imeli te možnosti. Menim, da bi bilo primerno, da bi javna dela opravljali najprej v svojih naseljih. Na lokalni ravni bi se moral oblikovati tudi nekakšen strokovni tim za koordinacijo in usmerjanje procesa dela, npr. s hišnimi popravili, urejanjem okolice doma in naselja. Prepoznala sem tudi željo nekaterih romskih žensk, da bi same pridelovale zelenjavo. Glede na to, da prostora okrog hiše nimajo, bi bilo potrebno raziskati možnosti najema obdelovalne zemlje, ki je v občinski lasti.

Velik delež Romov in Rominj nima dokončane osnovne šole. Ugotovila sem, da so nekateri tudi nepismeni. Neurejene okoliščine bivanja in nizka stopnja izobrazbe staršev romske otroke postavlja v slabši izhodiščni položaj. Torej, kako izboljšati obisk romskih otrok v programe predšolske vzgoje in šoloobveznih otrok v rednem izobraževanju? Glede na to, da se romski starši zelo bojijo za varnost otrok in vsaj do njegovega tretjega leta ne pomislijo, da bi ga vključili v javni vrtec, se bi lahko v naselju organizirale vzgojno-izobraževalne vsebine, zraven pa poskrbeti, da se niti starši niti otroci ne bi počutili ogrožene zaradi prostorske ločenosti.

Dodatno bi bilo potrebno uvesti opismenjevalne tečaje za starše in otroke ter z njimi delati v naselju. Na splošno se lahko zelo veliko naredi tako, da se najprej vzpostavi delovni odnos s starši. Na ta način bi otrokom pokazali, da je šola pomembna. Sami so večkrat priznali, da svoje otroke težko obvladajo. Ob tem mi pride na misel da bi v naselju bila zelo dobrodošla otroška igrala, ki bi družina aktivno preživljala prosti čas.

Mlade ljudi bi bilo nujno poučevati o odgovornem starševstvu, kar nujno vključuje tudi primerno spolno vzgojo in pouk o reproduktivnem zdravju, kontracepciji in reproduktivnih izbirah. Ženska v romski skupnosti opravlja predvsem reproduktivno funkcijo in skrb za dom. Romska dekleta se že zelo zgodaj znajdejo v starševski vlogi, o kateri predhodno niso poučene, in veliko je takih, ki dolgo časa sploh ne prepozna znakov nosečnosti. Psihologi, specialni pedagogi in socialni delavci bi starše in najstnike morali ozaveščati, da so žrtve nasilja, in da imajo tudi dekleta pravico do izobraževanja in dosege poklica.

Tako zaključujem, da je potrebno dejavnosti, ki bi romsko populacijo dvignile iz revščine in izoliranosti, vsaj deloma prenesti iz ustanov večinske družbe v romske skupnosti same. Slednje so pojem, ki je nujno vezan tudi na problematiko ilegalnih romskih naselij. Medtem ko je legalizacija naselij problem, rešljiv s politično voljo, bi bil skrajni čas tudi, da bi Rome zagledali tudi kot ljudi s svojo individualnostjo: romska naselja, taka kot so, mnogim pomenijo prisilno bivanje v skupnosti, ki bi jo radi zapustili, pa je zaradi začaranega kroga revščine ne morejo.

6. Seznam virov

- Althusser, L. (2000). *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba/*cf.
- Apple, W.M. (1992). *Šola, učitelj in oblast*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Avsec, T. (1999). *Romski otrok*. V A. Mikuš Kos (ur.), *Različnim otrokom enake možnosti* (str. 101-113). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Babič Ivaniš, N., Urh, Š., Klopčič, V. & Adamič, M. (2006). *Raziskava izobraževalnih in poklicnih interesov Romov*. V N. Žagar & V. Klopčič.(ur.), *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome - PISR* (str. 197-243). Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
- Baranja, M. (2018). *Dejavniki uspeha in omejevanja v izobraževanju prekmurskih romskih otrok in mladine: večgeneracijska perspektiva*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Barth, F. (1998). *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Illinois: Waveland Press.
- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji. (2011). Pridobljeno 4.7.2019 s http://pefprints.pef.uni-lj.si/1195/1/bela_knjiga_2011.pdf
- Cvahte, B. (2008). *Revščina kot kršitev človekovih pravic*. Bilten Varuha človekovih pravic Republike Slovenije, 12(8-9). Pridobljeno s <http://www.varuh-rs.si/projekti-in-promocija/projekti/revscina-in-clovekove-pravice-maj-2008/ptt-vsebine/>
- Čačinovič Vogrinčič, G. & Mešl, N. (2019). *Socialno delo z družino. Soustvarjanje zelenih izidov in družinske razvidnosti*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Djoković, N. (2018). *“To ni romska kultura, to je revščina”*. Pridobljeno s <https://www.delo.si/lokalno/ljubljana-in-okolica/to-ni-romska-kultura-to-je-revscina-98955.html>
- Dominelli, L. (1995). *Antirastistične perspektive v evropskem socialnem delu*. Socialno delo, 34(3), str. 181-193.
- Frankovič, M. (2013). *Analysis of the situation of Roma in Slovenia with emphasis on Bela krajina*. V S. Devetak (ur.), *Tackling stereotypes and prejudices between Roma and Non-Roma in the EU member states: Bulgaria, Italy, Romania and Slovenia*, str. 145-169 Maribor: ISCOMET.
- Grabrovac Morse, B. (2010). *“Zdravje romskih otrok še vedno nezavidljivo”*. Dnevnik. Pridobljeno 3.7.2019 s <https://www.dnevnik.si/1042390781>.
- Horvat Muc, J. (2003). *Romi na Slovenskem*. V V. Klopčič & M. Polzer (ur.), *Evropa Slovenija in Romi* (str. 61-66). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

- Horvat Muc, J. (2011). *Romska skupnost v Sloveniji. Zgodovina in kultura Romov*. Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije: Romani Union.
- Hudson, N. (2016). *The Trauma of Poverty as Social Identity*. *Journal of Loss and Trauma*, 21(2), str. 111-123.
- Jenkins, R. (1997). *Rethinking ethnicity; arguments and explorations*. London. Thousand Oaks. New Delhi: Sage Publications.
- Janhar, M. (2012). *Zdravstveno varstvo Romov – vidik dela patronažne medicinske sestre*. V Š. Urh (ur.), *Država želi, da ostanemo cigani* (str. 103-121). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Janko Spreizer, A. (2002). *Vedel sem, da sem Cigan - rodil sem se kot Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Janko Spreizer, A. (2004). "Avtohtoni in neavtohtoni Romi v Sloveniji: Socialna konstrukcija teritorialnega razmejevanja identitet. *Razprave in gradivo*, 45, 202-225.
- Jezernik, B. (2006). "Zakaj pri nas žive Cigani in Neromi". V B. Jezernik (ur.), *Zakaj pri nas žive Cigani in Neromi : narativne podobe Ciganov/Romov*, (str. 7-33). Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Josipovič, D. & Repolusk, P. (2003). *Demografske značilnosti Romov v Prekmurju*. *Acta geographica Slovenica*, 43(1), str. 127-149.
- Južnič, S. (1989). *Politična kultura*. Maribor: Obzorja.
- Klest, B. (2012). *Childhood Trauma, Poverty and Adult Victimization*. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 4(3), str. 245-251.
- Klopčič, V. (2007). *Legal Protection of Roma in Slovenia*. *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja*, 52, str. 234-255.
- Klopčič, V. (2011). *Evropske razsežnosti položaja Romov*. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 51(3/4), 46-53.
- Komac, M. (2007). *Konstrukcija romskega političnega predstavništva*. *Razprave in gradivo - Inštitut za narodnostna vprašanja*, 53, 6-26.
- Komac, M. (2013). *Soodločati o lastni usodi – politična participacija avtohtone romske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji*. V M. Baranja, & S. Friškič (ur.), *Zbornik prispevkov iz mednarodne konference: Politična participacija in aktivizem Romov v Evropi*. Pridobljeno 5.7.2019 s http://www.romanokher.si/public/upload/files/mednarodna%20konferenca_zbornik%20prispevkov.pdf

Konvencija o otrokovih pravicah (OZN). Pridobljeno 5.7.2019 s <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovi-pravicah-ozn/>

Košak, A. (2010). *Romski otroci v OŠ Leskovec pri Krškem*. Socialno delo, 49 (2/3), str. 181-184.

Krek, J. & Vogrinc, J. (2005). *Znanje slovenskega jezika kot pogoj šolskega uspeha učencev iz jezikovno in kulturno različnih ter socialno depriviligiranih družin – primer začetnega opismenjevanja romskih učencev*. Sodobna pedagogika, 56(2), str. 118-139.

Križanič, M. (2012). *Integracija Romov v slovensko družbo*. Bogoslovni vestnik, 72(3), str. 445-448.

Kvaternik, I. (2013). Terensko delo – metoda raziskovanja in odzivanja na potrebe ciljne skupine. Pridobljeno 15.7.2019 s http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/odrasli/Gradiva_ESS/ACS_Izobrazevanje/ACSIzobrazevanje_91Terensko.pdf

Lamberger Khatib, M., Pezdir, T., & Toplak, K. (2006). *“Bi moral biti nek poseben Rom, da bi si želel izobrazbe”*, *O Romskih otrocih v Osnovni šoli Leskovec pri Krškem*. V B. Jezernik (ur.), *Zakaj pri nas žive Cigani in Neromi : narativne podobe Ciganov/Romov*, (str. 219-233). Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Leskošek, V. (2012). *Vpliv socialne države na (ne)odvisnost delavcev od tržnih pogojev zaposlovanja*. Časopis za kritiko znanosti, 40(247), str. 103-112.

Mikuš Kos, A. (1999). *Kako revščina prizadeva kakovost življenja, razvojne in izobraževalne možnosti otrok*. V A. Mikuš Kos (ur.), *Različnim otrokom enake možnosti* (str. 87-101). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.

Miklič, B. (2010). *“O Romih v zdravstvenih ustanovah z zastopnikom pacientovih pravic”*. Dolenjski list. Pridobljeno 3.7.2019 s https://www.dolenjskilist.si/2010/01/20/23849/novice/dolenjska/O_Romih_v_zdravstvenih_ustanovah_z_zastopnikom_pacientovih_pravic/

Macura, Milovanović, S. (2006). *Otroci iz deponije*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.

Mencin Čeplak, M. (2000). *Šola ter zgodbe o prevelikih pričakovanjih in izgubljenih iluzijah*. V M. Ule (ur.), *Socialna ranljivost mladih*, (str. 119-142). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.

Nacionalni program ukrepov Vlade Republike Slovenije za Rome za obdobje 2017-2021. Pridobljeno s http://www.un.gov.si/fileadmin/un.gov.si/pageuploads/NPUR_2017_2021.pdf

- Novak, M. (2019, junij). Skupna usmerjena razprava: "Skupaj smo močnejši: Iskanje novih pristopov in možnosti za večjo vključenost Romov na trg dela".
- Obreza, J. (2004). *Romi v pravnem redu Republike Slovenije. Romano them – Romski svet*, 21. Pridobljeno 4.7.2019 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-16LRLKTR/cd17ec42-6f25-420e-b77a-03627cce0bc1/PDF>
- Peček, M. & Lesar, I. (2006). *Pravičnost slovenske šole: mit ali realnost*. Ljubljana: Sophia.
- Peček, M., Čurk, I. & Lesar, I. (2013). *Prepoznavne lastnosti kot dejavnik učnega uspeha različnih skupin učencev*. *Sodobna pedagogika*, 4, str. 70-86.
- Podvršič, A. (2012). *(Ne)vednost o "Romih"*. V Urh, Š. (ur.), *Država želi, da ostanemo Cigani! Teoretske refleksije in prakse izključevanja/vključevanja Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Politična participacija in demokracija v Evropi*. (2001) (b.a.). Pridobljeno s <http://www.errc.org/training-materials/politica-participacija-in-demokracija-v-evropi>
- Preporod. Zveza za razvoj romske manjšine*. (2019). Pridobljeno 4.7.2019 s <http://zveza-preporod.si/>
- Pureber, T. (2012). *Segregacija danes. Refleksija sistemskega nasilja nad Romi na Dolenjskem*. *Časopis za kritiko znanosti* 40(247), str. 54-66, 208, 214.
- Repič, J. (2006). *Medkulturni dialog med Romi in civili kot strategija izključevanja*. V B. Jezernik (ur.), *Zakaj pri nas žive Cigani in Neromi : narativne podobe Ciganov/Romov*, (str. 197-211). Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Republika Slovenija. Ministrstvo za šolstvo in šport. *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji* (Dopolnilo k strategiji 2004). (2011). Pridobljeno s http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/Strategija_Romi_dopolnitev_2011.pdf
- Resman, M. (2006). *Oblikovanje interkulture šolske skupnosti*. *Sodobna pedagogika*, 57, posebna izdaja, str. 202-2017.
- Rudaš, D. (2003). *Večno vprašanje: So Romi res tako slabi kot nekateri trdijo?* V V. Klopčič & M. Polzer (ur.), *Evropa, Slovenija in Romi* (str. 106-112). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Rudaš, D. (2013). *Konstrukcija romske politične subjektivitete*. V M. Baranja & S. Friškič (ur.), *Zbornik prispevkov iz mednarodne konference: Politična participacija in aktivizem Romov v Evropi*. Pridobljeno 5.7.2019 s http://www.romanokher.si/public/upload/files/mednarodna%20konferenca_zbornik%20prispevkov.pdf

- Sardelić, Julija (2010). *Multikulturalizem in položaj Romov v Sloveniji*. Socialno delo, 49(2/3), str. 109-120.
- Schuringa, L. (2005). *Community work and Roma inclusion*. Utrecht : Spolu international foundation.
- Sedmak, M. (2007). *Zgodovina proučevanja etnične heterogamije: Od patologizacije k normalizaciji znanstvenega diskurza*. Acta Historial, 15(1), str. 73-86.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. (2005). Ljubljana: DZS.
- Statistični urad. Popis 2002. Pridobljeno 5.7.2019 s https://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=7
- Šarič, M. (2006). *Učenci iz kulturno manj spodbudnega okolja: nekateri psihološki vidiki*. Sodobna pedagogika, 57, posebna izdaja, str. 218-230.
- Štamberger, T. (2017). *Etnografska raziskava na pedagoškem področju =Ethnographic research in the field of education*. Revija za elementarno izobraževanje, 10(1), str. 73-83.
- Štrukelj, I. (1994). *Narodne manjšine danes in jutri*. Trst: SLORI Slovenski raziskovalni inštitut.
- Štrukelj, P. (2004). *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina.
- Šumi, I. (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Šumi, I. in Janko Spreizer, A. (2011). *That which soils the nation's body: discriminatory discourse of Slovenian academics on the Romany, foreigners and women*. Antropological notebooks 17 (3), str. 101 – 121.
- European Comission. (2004). *The situation of Roma in an enlarged European Union*. Pridobljeno s http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/00/E0/m000000E0.pdf
- Tancer, M. (2006). *Izobrazbeni manjko – velika ovira v družbenem uveljavljanju Romov*. V N. Žagar & V. Klopčič.(ur.), *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome - PISR* (str. 34-43). Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
- Urad vlade za narodnosti. (2019). *Romska skupnost. Statistični in osnovni podatki*. Pridobljeno 5.7.2019 s <http://www.un.gov.si/>
- Urh, Š. (2003). *Anticiganizem v Evropi*. Časopis za kritiko znanosti, 31(2013/214), str. 160-176.
- Urh, Š. & Žnidarec Demšar, S. (2005a). *Socialno delo z Romi: sistem kontrole ali sistem pomoči?*. Socialno delo, 44(4/5), str. 325-331.

- Urh, Š. & Žnidarec Demšar, S. (2005b). *Izključujoči mehanizmi vključevanja Romov*. V S. Autor & R. Kuhar, Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 04: Če ne boš priden te bomo dali Slovencem, (str. 36-51). Ljubljana: mirovni inštitut.
- Urh, Š. (2009). *Etnično občutljivo socialno delo z Romi* (Doktorsko delo). Pridobljeno s 4.7.2019 <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VMTQFKSS>
- (2011). *Etničnost in spol*. Socialno delo, 50(6), str. 357-368.
- (2013). *Kulturno kompetentno socialno delo: etnična občutljivost in antirasistična perspektiva v socialnem delu za učinkovito delo s pripadniki etničnih manjšin in za učinkovito delo v večkulturnem okolju*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, D., Zorn, J., Rihter, L. & Žnidarec Demšar, S. (2007). *Ethnicity in Eastern Europe: a challenge for social work education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, D. (2010). *Etnizacija in patologizacija Romov in romskih skupnosti: socialno – antropološki in socialnodelovni teoretski koncepti*. Socialno delo, 49(2/3), 85-97.
- Zavratnik Zimic, S. (1970). *Koncept "družbene izključenosti v analizi marginaliziranih etničnih skupin: primer začasnih beguncev in avtohtonih Romov*. Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja, 37(5), str. 832 – 848.
- Zupančič, J. (2007). *Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji*. Dela – oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani, 27, str. 215 -245.
- (2006). *Funkcije in problemi romskih naselij v luči boljše družbene integracije Romov*. V N. Žagar & V. Klopčič.(ur.), Poklicno informiranje in svetovanje za Rome - PISR (str. 56-76). Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
- Žnidarec Demšar, S. (2006). *Romi kot objekt toleriranja večine*. V N. Žagar & V. Klopčič (ur.). Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR (str. 42-53). Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
- Žunič Fabjančič, M. (2012). *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje: Spoznajmo Rome in odpravimo predsodke*. Pridobljeno 5.7.2019 s http://www.ric-nm.si/media/objave/dokumenti/2015/UVRVI_II_program_Spoznajmo_Rome_in_odpravimo_predsodke.pdf

7. Priloge

7.1. Priloga A: Število Romov in Rominj v Občini Metlika

Preglednica 2: Pregled Romov po starosti in kraju bivanja

	Rosalnice	Svržaki	Križevska vas	Gradac	Dobravice	Brezovica, Metlika, Krmačina, Dole	Skupaj
Skupaj	161	69	65	27	52	35	409
Ženske	65	25	23	18	23	18	172
Predšolski	37	16	10	4	9	1	77
6 - 14	43	8	8	3	12	4	78
15 – 18	13	10	12	4	8	2	49
19- 45	52	31	30	11	19	19	162
46 – 50	8	0	1	2	3	5	19
50 – 59	7	3	3	2	3	4	22
Nad 60 let	1	1	1	1	2	0	6

Vir: Zbirnik podatkov, zbran na osnovi etnografskega raziskovanja in podatkov CSD
Dolenjska in Bela krajina

7.2. Priloga B: Romski otroci v OŠ Podzemelj v letu 2018/2019

Preglednica 3: Podatki učne uspešnosti romskih otrok v Osnovni šoli Podzemelj

Razred	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Število vpisanih otrok	3	2	3	5	2	2	-	-	2
Število otrok, ki napredujejo	0	2	1	2	0	1	-	-	2

Vir: Podatki CSD Dolenjska in Bela krajina, 2019

7.3. Priloga C: Romski otroci v OŠ Metlika v letu 2018/2019

Preglednica 4: Podatki učne uspešnosti romskih otrok v Osnovni šoli Metlika

Razred	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Število vpisanih romskih otrok	7	9	8	3	5	6	2	0	1
Število otrok, ki napredujejo	3	4	4	1	1	2	2	0	1

Vir: Osnovna šola Metlika, 2019

7.4. Priloga Č: Romski otroci v Podružnični šoli Suhor v letu 2018/2019

Preglednica 5: Podatki učne uspešnosti romskih otrok v Podružnični šoli Suhor

Razred	1.	2.	3.	4.
Število vpisanih romskih otrok	1	1	4	1
Število otrok, ki napredujejo	0	0	1	0

Vir: Osnovna šola Metlika, 2019